

ББК 67 9(4УКР)308я73+
+67 308я73
К 82

*Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України
(лист № 14/18 2-71 від 21 січня 2004 р)*

*Рекомендовано до друку
Вченою радою Хмельницького інституту
регіонального управління та права
(протокол №4 від 29 грудня 2003 р)*

Авторський колектив:

Волкотруб С. Г. — кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права та процесу Хмельницького інституту регіонального управління та права — Глави 5, 7, 15, 20, 22, 23, 25, 29, 31, 32, Показчик термінів і понять Омельчук О. М. — кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права та процесу Хмельницького інституту регіонального управління та права — Глави 1, 2, 4, 14, 17, 18, 19, 21, 26, 27, 30, § 2, 3 Глави 16 Ярій В. М. — кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри кримінального права та процесу Хмельницького інституту регіонального управління та права — Глави 28, 33, 34

Винговський Д. Л. — викладач Хмельницького інституту регіонального управління та права — Глави 3, 11, 12, 13, 24

Іваїюк Т. І. — викладач Хмельницького інституту регіонального управління та права — Глави 8, 9, 10

Плисюк Н. М. — викладач кафедри кримінального права Національної академії Державної прикордонної служби України — Глава 6, § 1 Глави 16

Рецензенти:

В. К. Грищук — доктор юридичних наук, професор

О. М. Костенко — доктор юридичних наук, професор

К 82 Кримінальне право України: Навч. посіб. / С. Г. Волкотруб, О. М. Омельчук, В. М. Ярій та ін.—За ред. О. М. Омельчука. — К.: Наукова думка; Прецедент, 2004. — 297 с.

ISBN 966-00-0255-6

ISBN 966-520-054-2

У навчальному посібнику системно та у відповідності до чинного Кримінального кодексу України викладено питання Загальної частини кримінального права, та основні положення його Особливої частини

Для студентів, аспірантів та викладачів юридичних навчальних закладів та юридичних факультетів навчальних закладів неюридичного профілю

ББК 67 9(4УКР)308я73+ +67
308я73

ISBN 966-00-0255-6
ISBN 966-520-054-2

© Колектив авторів, 2004
© Прецедент, 2004

ЗМІСТ

ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА	7
Глава 1. Основні положення кримінального права	8
§ 1. Поняття і система кримінального права	8
§ 2. Кримінальна відповідальність та її підстава.....	10
§ 3. Закон про кримінальну відповідальність	11
Глава 2. Злочин і склад злочину	15
§ 1. Поняття та ознаки злочину	15
§ 2. Склад злочину та його елементи	17
Глава 3. Стадії злочину	24
Глава 4. Співучасть у злочині	33
§ 1. Поняття, ознаки та форми співучасті.....	33
§ 2. Види та відповідальність співучасників.....	35
Глава 5. Множинність злочинів	38
§ 1. Поняття та види одиничних складів злочинів.....	38
§ 2. Повторність злочинів	41
§ 3. Сукупність злочинів.....	42
§ 4. Рецидив злочинів	43
Глава 6. Обставини, що виключають злочинність діяння . .	45
§ 1. Поняття та види обставин, що виключають злочинність діяння.....	45
§ 2. Кримінально-правова характеристика обставин, що виключають злочинність діяння.....	46
Глава 7. Звільнення від кримінальної відповідальності	54
§ 1. Поняття звільнення від кримінальної відповідальності.....	54
§ 2. Кримінально-правова характеристика окремих підстав звільнення від кримінальної відповідальності	55
Глава 8. Поняття, система і види покарань	61
§ 1. Поняття і мета покарання	61
§ 2 Система і види покарань	64
Глава 9. Призначення покарання	72

§ 1. Загальні засади призначення покарання	72
§ 2. Правила призначення покарання.....	75
Глава 10. Звільнення від покарання та його відбування . . .	82
§ 1. Поняття і види звільнення від покарання та його відбування	82
§ 2. Кримінально-правова характеристика окремих підстав звільнення від покарання та його відбування.....	84
Глава 11. Поняття та значення судимості.....	93
Глава 12. Примусові заходи медичного характеру та примусове лікування.....	97
§ 1. Примусові заходи медичного характеру.....	97
§ 2. Примусове лікування.....	101
Глава 13. Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх.....	102
 ОСОБЛИВА ЧАСТИНА.....	107
Глава 14. Поняття і система особливої частини кримінального права. Кваліфікація злочинів	108
§ 1. Поняття і система Особливої частини кримінального права	108
§ 2. Наукові основи кваліфікації злочинів	111
Глава 15. Злочини проти основ національної безпеки.....	113
§ 1. Поняття злочинів проти основ національної безпеки.....	113
§ 2. Окремі злочини проти основ національної безпеки	114
Глава 16. Злочини проти життя та здоров'я особи	116
§ 1. Злочини проти життя особи	116
§ 2. Злочини проти здоров'я особи	125
§ 3. Інші злочини, небезпечні для життя та здоров'я особи	132
Глава 17. Злочини проти волі, честі та гідності особи	137
Глава 18. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності особи	142
Глава 19. Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина	147
§ 1. Загальна характеристика злочинів проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина.	147
§ 2. Злочини проти виборчих прав громадян	151
§ 3. Злочини проти трудових прав громадян.....	153

Глава 20. Злочини проти власності	157
§ 1. Поняття і види злочинів проти власності	157
§ 2. Окремі злочини проти власності	161
Глава 21. Злочини у сфері господарської діяльності	173
§ 1. Поняття і система злочинів у сфері господарської діяльності .	173
§ 2. Злочини у сфері фінансової, банківської та бюджетної систем	175
§ 3. Злочини у сфері підприємництва, конкуренції, банкрутства і обігу цінних паперів	180
Глава 22. Злочини проти довкілля	185
§ 1. Поняття і види злочинів проти довкілля	185
§ 2. Окремі злочини проти довкілля	188
Глава 23. Злочини проти громадської безпеки	191
§ 1. Поняття та види злочинів проти громадської безпеки	191
§ 2. Окремі злочини проти громадської безпеки.....	196
Глава 24. Злочини проти безпеки виробництва	198
§ 1. Поняття і види злочинів проти безпеки виробництва	198
§ 2. Окремі злочини проти безпеки виробництва	199
Глава 25. Злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту	203
§ 1. Поняття і види злочинів проти безпеки руху та експлуатації транспорту	203
§ 2. Окремі злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту.....	207
Глава 26. Злочини проти громадського порядку та моральності	209
§ 1. Поняття і види злочинів проти громадського порядку та моральності	209
§ 2. Окремі злочини проти громадського порядку та моральності	212
Глава 27. Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення	216
§ 1. Поняття і види злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інших злочинів проти здоров'я населення.....	216
§ 2. Окремі злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів	221
Глава 28. Злочини у сфері охорони державної таємниці. . . .	227
§ 1. Поняття і види злочинів у сфері охорони державної таємниці, недоторканості державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації	227

§ 2. Окремі злочини у сфері охорони державної таємниці, недоторканості державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації.....	230
Глава 29. Злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян.....	234
§ 1. Поняття і види злочинів проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян . .	234
§ 2. Окремі злочини, пов'язані з перешкоджанням діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян.....	238
§ 3. Окремі злочини у сфері використання документів і засобів отримання інформації	240
Глава 30. Злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку. .	243
Глава 31. Злочини у сфері службової діяльності	247
§ 1. Поняття і види злочинів у сфері службової діяльності	247
§ 2. Окремі злочини у сфері службової діяльності	249
Глава 32. Злочини проти правосуддя	255
§ 1. Поняття і види злочинів проти правосуддя.....	255
§ 2. Окремі злочини проти правосуддя	261
Глава 33. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини). . .	266
§ 1. Поняття і види військових злочинів.....	266
§ 2. Окремі військові злочини.....	279
Глава 34. Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку	286
§ 1. Поняття і види злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку.....	286
§ 2. Окремі склади злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку	289
Література	291
Показчик термінів і понять	292

ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА

Глава 1. ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

§ 1. Поняття і система кримінального права

Поняття "кримінальне право" прийнято розуміти у двох значеннях:

- 1) так зване позитивне (об'єктивне) кримінальне право — як галузь права (галузь законодавства);
- 2) "кримінальне право" — як галузь юридичної науки.

Як самостійна галузь права кримінальне право являє собою сукупність юридично закріплених норм, що визначають загальні принципи, умови і підставу кримінальної відповідальності й покарання, а також встановлюють, які суспільно небезпечні діяння є злочинними і які види та межі покарань застосовуються до осіб, що їх вчинили. Характерною особливістю кримінального права як галузі права є те, що його норми зосереджені в єдиному кодифікованому нормативно-правовому акті — Кримінальному кодексі України (далі — КК).

Кримінальне право має свій *предмет* та *метод* правового регулювання, тобто *кримінально-правові відносини, які виникають в результаті вчинення злочину (предмет)* і *заходи кримінально-правового впливу на осіб, які вчинили дані злочини (метод)*.

Кримінальне право як наука на основі узагальнення норм чинного кримінального законодавства України і практики їх застосування, використовуючи кримінальне законодавство зарубіжних держав та наукові дослідження як сучасних так й історичних процесів розвитку кримінально-правової думки, встановлює прикладне значення правових норм, з'ясовує та обґрунтовує вирішення колізій у правовому регулюванні, а також розробляє конструктивні підходи щодо вдосконалення кримінально-правових норм.

Кримінальне право України структурно складається із Загальної та Особливої частин.

Загальна частина регламентує завдання та принципи кримінального права, підставу кримінальної відповідальності та умови звільнення від неї, чинність кримінального закону в просторі та часі, поняття злочину, його види та стадії, поняття і форми вини, осудність, обмежену осудність та неосудність, співучасть, множинність, покарання, його мету та види, прави-

Тут і далі посилання на Кримінальний кодекс України 2001 р. із змінами та доповненнями станом на 1 березня 2004 р.

- ла призначення покарання та звільнення від його відбування, особливості відповідальності неповнолітніх тощо. *Загальну частину КК* складають наступні розділи: I. Загальні положення II. Закон про кримінальну відповідальність III. Злочин, його види та стадії IV. Особа, яка підлягає кримінальній відповідальності (суб'єкт злочину) V. Вина та її форми VI. Співучасть у злочині VII. Повторність, сукупність та рецидив злочинів VIII. Обставини, що виключають злочинність діяння IX. Звільнення від кримінальної відповідальності X. Покарання та його види XI. Призначення покарання XII. Звільнення від покарання та його відбування XIII. Судимість XIV. Примусові заходи медичного характеру та примусове лікування XV. Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх.

Особлива частина кримінального права характеризує юридичну конструкцію конкретних складів злочинів із зазначенням обсягу і змісту кримінальної відповідальності за кожен склад злочину. Норми Особливої частини розміщені у двадцяти розділах КК у певній послідовності, що передбачає об'єднання окремих статей у розділи через спільність їх родового об'єкта.

Між нормами Загальної і Особливої частин існує тісний взаємозв'язок. Він проявляється, зокрема, у тому, що норми Особливої частини аналізуються на основі правил, закріплених у Загальній частині. Даний взаємозв'язок також ґрунтується на єдності інститутів і норм кримінального права.

Кримінальне право покликане захищати найважливіші суспільні цінності, законні інтереси кожного громадянина, соціальної групи та суспільства вмілому від злочинних посягань а також запобігати злочинам.

§ 2. Кримінальна відповідальність та її підстава

Кримінальна відповідальність є одним із видів юридичної відповідальності й полягає у правовому обов'язку особи, яка вчинила злочин, зазнавати державного осуду у вигляді позбавлень і обмежень особистого, майнового або іншого характеру (покарання), котрі покладаються на винного спеціально уповноваженими органами держави.

Підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого КК України. Склад злочину — це сукупність закріплених у кримінальному законі об'єктивних та суб'єктивних ознак, за наявності яких вчинене суспільно небезпечне діяння визнається злочином. Будь-який склад злочину містить обов'язкові елементи:

- *об'єкт* (те, на що посягає злочин і чому він заподіює або створює загрозу заподіяння певної шкоди);
- *об'єктивна сторона* (зовнішня сторона (форма) поведінки людини, котра проявляється у вчиненні злочинного діяння (дії чи бездіяльності), що заподіює чи створює небезпеку заподіяння шкоди об'єкту злочину);
- *суб'єкт* (особа, яка вчиняє злочин);
- *суб'єктивна сторона* (психічне ставлення особи до вчиненого нею діяння, тобто ті психічні процеси, які характеризують свідомість і волю особи в момент вчинення злочину).

Отже, склад злочину є єдиною і достатньою підставою кримінальної відповідальності. Тобто з того моменту, коли особа вчинила злочин, між нею та державою виникають певні юридичні відносини, а саме кримінально-правові відносини. Суб'єктами даних правовідносин є, з одного боку особа, яка вчинила злочин, а з іншого — держава в особі органів дізнання, слідства, прокуратури і суду. Особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду (у цьому полягає *принцип презумпції невинуватості*).

Таким чином, кримінальна відповідальність виникає з моменту *набрання обвинувальним вироком суду законної сили*¹ і закінчується, за загальним правилом, моментом припинення відбування покарання.

Ніхто не може бути притягнений до кримінальної відповідальності за той самий злочин *більше одного разу*. Це стосується і тих випадків, коли за той самий злочин особу було раніше притягнуто до кримінальної відповідальності в іншій країні.

§ 3. Закон про кримінальну відповідальність

Законодавство (закон) України про кримінальну відповідальність становить Кримінальний кодекс України.

Основні ознаки законодавства України про кримінальну відповідальність:

- 1) єдиним джерелом кримінального права є Кримінальний кодекс України, який відповідає Конституції і загальною визначеним нормам та принципам міжнародного права;
- 2) Кримінальний кодекс приймається вищим законодавчим органом державної влади — Верховною Радою України, або всеукраїнським референдумом;
- 3) злочинність і караність діяння, а також інші кримінально-правові наслідки визначаються тільки КК України;
- 4) законодавство про кримінальну відповідальність містить норми права, які розраховані на невизначену кількість випадків та коло суб'єктів;
- 5) вид та міра кримінального покарання, встановлені у нормах законодавства про кримінальну відповідальність призначаються виключно судом.

Таким чином законодавство (закон) про кримінальну відповідальність — *це правовий акт, який приймається Верховною радою України або всеукраїнським референдумом, має вищу юридичну силу, відповідає Конституції України та загальною визначеним нормам і принципам міжнародного права, визначає злочинність, караність та інші кримінально-правові наслідки діяння, норми якого є обов'язковими правилами поведінки*

¹Рішення Конституційного Суду України від 27 жовтня 1999 року "У справі за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України Щодо офіційного тлумачення положень частини третьої статті 80 Конституції України (справа про депутатську недоторканність)" // Офіційний вісник України, 1999 р., № 44. — Ст. 2193.

для осіб та розраховані на невизначену кількість випадків і коло суб'єктів.

Терміни "законодавство про кримінальну відповідальність" і "кримінальне законодавство (кримінальний закон)" використовуються більшістю правознавців як синонімічні. Однак, не вдаючись у полеміку стосовно розмежування і надання переваги одному із цих термінів, потрібно зазначити, що ст. 3 КК вказує нам саме на термін "законодавство України про кримінальну відповідальність", а тому при характеристиці даного питання, нами має бути надана перевага саме законодавчо закріпленому терміну.

Законодавство про кримінальну відповідальність виконує певні функції:

охоронна — тобто норми КК встановлюють вичерпний перелік злочинних діянь і окреслюють види та міри покарань, що застосовуються судом до осіб, які їх вчинили. Таким чином законодавство встановлює кримінально-правову заборону на порушення охоронюваних ним суспільних відносин; регулятивна функція полягає у встановленні законодавчих приписів компетентним органам державної влади щодо звільнення особи від кримінальної відповідальності чи від покарання при наявності позитивної посткримінальної поведінки особи або за наявності інших законних підстав; превентивна функція закріплена у ч. 1 ст. 1 КК, як завдання запобігання злочинам. Тобто сама наявність кримінально-правової заборони вчинення злочинних діянь під загрозою притягнення до кримінальної відповідальності створює передумови для попередження вчинення злочинів їх потенційними суб'єктами.

Норми Особливої частини КК мають однорідну структуру. Зокрема, вони складаються із таких елементів як *диспозиція* і *санкція*.

Диспозицією є *частина кримінально-правової норми яка визначає злочинне діяння*. Диспозиції поділяються на види: *проста* (наприклад ч. 1 ст. 369 "Давання хабара"), *описова* (наприклад ч. 1 ст. 201 "Контрабанда"), *бланкетна* (наприклад ст. 236 "Порушення правил екологічної безпеки"), *відсилочна* (наприклад ч. 1 ст. 192 "Заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою" відсилає до ст. 190 "Шахрайство", вказуючи, що заподіяння значної майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою може мати місце за відсутності

ознак шахрайства), *змішана* (наприклад ч. 1 ст. 206 "протидія законній господарській діяльності").

Санкцією є частина норми; яка встановлює вид та міру покарання за вчинений злочин.

Санкції поділяються на *відносно визначені та альтернативні*.

Відносно визначена санкція має один вид покарання і зазначає його межі. Даний вид санкцій поділяється на санкції з верхньою і нижньою межею (наприклад ч. 1 ст. 115 КК) та санкцію з верхньою межею (наприклад ч. 2 ст. 323 КК). Нижня межа відповідного виду покарання в таких санкціях визначається нормами Загальної частини, які визначають той чи інший вид покарання (наприклад відповідно до ч. 2 ст. 63 КК мінімальний термін для такого виду покарання як позбавлення волі на певний строк — 1 рік).

До *альтернативних* відносяться санкції у яких зазначається два або більше види покарань, з яких обирається судом лише один (наприклад ст. 212 КК).

Для з'ясування змісту закону здійснюється його тлумачення. Тлумачення кримінального закону прийнято класифікувати за окремими критеріями:

За суб'єктом:

- *офіційне (легальне)* — здійснюється органом, уповноваженим на це законом (Конституційний Суд України);
- *судове* — здійснюється судовими органами;
- *доктринальне (наукове)* — тлумачення науковими або практичними працівниками у монографіях, статтях, наукових коментарях.

За обсягом тлумачення:

- *буквальне* (тлумачення, яке точно відображає текстуальний зміст кримінально-правової норми);
- *обмежувальне* (має місце тоді, коли закону надається більш вузький зміст, ніж це впливає з його буквального змісту);
- *розширювальне* (надання закону більш широкого змісту, ніж це впливає з його змісту).

За прийомами тлумачення:

- *філологічне* (це тлумачення закону, яке здійснюється шляхом етимологічного або синтаксичного аналізу його змісту);
- *систематичне* (полягає у з'ясуванні змісту норми шляхом співставлення її місця в системі законодавства);

- *історичне* (з'ясування змісту закону з урахуванням закономірностей формальної та діалектичної логіки).

Застосуванню закону про кримінальну відповідальність передує визначення його чинності у *просторі* та *часі*.

До принципів чинності кримінального закону у *просторі* відносяться:

- *територіальний* (відповідно до ст. 6 КК особи, які вчинили злочини на території України, підлягають кримінальній відповідальності за цим Кодексом. Злочин вважається вчиненим на території України, якщо його було почато, продовжено, закінчено або припинено на території України);
- *принцип громадянства* (відповідно до ч. 1 ст. 7 КК громадяни України, а також особи без громадянства, що постійно проживають в Україні, які вчинили злочини за її межами, підлягають кримінальній відповідальності за цим Кодексом, якщо інше не передбачено міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України);
- *універсальний* (зміст і значення цього принципу полягає у єдності інтересів України та інших держав у боротьбі зі злочинністю у світі. Зокрема, між державами укладаються конвенції, які після їх ратифікації втілюються у нормах КК з метою боротьби із злочинними діяннями на території відповідних держав);
- *реальніш* (відповідно до ст. 8 КК іноземці або особи без громадянства, що не проживають постійно в Україні, які вчинили злочини за її межами підлягають в Україні відповідальності за цим Кодексом у випадках, передбачених міжнародними договорами або якщо вони вчинили передбачені цим Кодексом особливо тяжкі злочини проти прав і свобод громадян України або інтересів держави. Особливо тяжким злочином, відповідно до ч. 5 ст. 12 КК є злочин, за який передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк понад десять років, в або довічного позбавлення волі).

Чинне законодавство України про кримінальну відповідальність закріпило у ст. 10 поняття екстрадиції, тобто видачу осіб, які вчинили злочин, однією державою (яка запитується) іншій державі (яка запитує) у зв'язку з тим, що такі особи знаходяться на території держави яка запитується, але вчинили злочин на території країни яка запитує, або є її громадянами.

Екстрадиція здійснюється з метою виконання покарання або з метою притягнення до кримінальної відповідальності та віддання до суду.

Стосовно чинності кримінального закону в *часі* необхідно відмітити, що відповідно до ч. 2 ст. 4 КК злочинність і караність діяння визначаються законом про кримінальну відповідальність, який діяв на час вчинення цього діяння.

Для того, щоб кримінальний закон міг бути застосований, він повинен набрати чинності. Відповідно до ч. 1 ст. 4 КК Закон про кримінальну відповідальність набуває чинності через десять днів з дня його офіційного оприлюднення, якщо інше не передбачено самим законом, але не раніше дня його опублікування.

Законодавство про кримінальну відповідальність передбачає положення про *зворотню дію закону у часі*. Закон, який скасовує злочинність діяння або пом'якшує кримінальну відповідальність, має зворотню дію у часі, тобто поширюється на осіб, що вчинили відповідні діяння до набрання таким законом чинності, у тому числі на осіб, які відбувають покарання або відбули покарання, але мають судимість. Дане законодавче положення закріплене у відповідності із ст. 58 Конституції України, де йдеться про те, що закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи. Відповідно до ч. 2, 3 ст. 5 КК, закон про кримінальну відповідальність, що встановлює злочинність діяння або посилює кримінальну відповідальність, не має зворотної дії в часі. Закон, який частково пом'якшує відповідальність, а частково її посилює, має зворотню дію в часі лише у тій частині, яка пом'якшує відповідальність.

Глава 2. ЗЛОЧИН І СКЛАД ЗЛОЧИНУ

§ 1. Поняття та ознаки злочину

Поняття злочину чітко визначено у Кримінальному кодексі України, ним визнається передбачене цим Кодексом *суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину*. Традиційно до ознак злочину прийнято відносити наступні ознаки: суспільна небезпечність, протиправність, винність, караність. Проте, на нашу думку, до ознак

злочину відноситься шість ознак, що і підтверджує чинний Кримінальний кодекс України:

- 1) *суспільна небезпечність*;
- 2) злочином є лише діяння (*дія або бездіяльність*);
- 3) наявність *суб'єкта злочину*;
- 4) *винність*;
- 5) *протиправність* (тобто дане діяння повинно бути передбачене чинним КК України);
- 6) *караніть* (хоча дана ознака злочину і не згадана у визначенні злочину, але вона впливає із самої його суті поняття, адже вчинення злочину завжди пов'язане з відповідним покаранням).

Суспільна небезпечність означає, що діяння заподіює або містить у собі реальну загрозу заподіяння шкоди охоронюваніш кримінальним законом суспільним відносинам.

Діяння означає, що злочин завжди проявляється у вольовій свідомій поведінці (*вчинку*) людини, котра спрямована нею на спричинення негативних (суспільно небезпечних) наслідків. Це у свою чергу означає, що думки, почуття, воля, бажання, переконання не визнаються злочином.

Як ми бачимо, у визначенні злочину міститься вказівка на дві форми злочинного діяння: *дію* та *бездіяльність*. *Злочинна дія* — це активна, заборонена законом поведінка (вчинок) особи. *Злочинна бездіяльність* — це пасивна поведінка людини, яка проявляється в утриманні від вчинення дії, котру дана людина могла і зобов'язана була вчинити згідно з законом.

Наявність такої ознаки злочину як *суб'єкт* означає, що злочин може бути вчинено лише *фізичною, осудною особою, яка до моменту вчинення злочину досягла віку кримінальної відповідальності*.

Загальний вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність — **16 років**. За вчинення окремих злочинів, наприклад, умисне вбивство, зґвалтування, терористичний акт, крадіжка тощо, особи підлягають кримінальній відповідальності у віці **від 14 років**.

Осудною визнається особа, яка під час вчинення діяння, передбаченого КК, могла *усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними*. Неосудні особи (психічно хворі) не є суб'єктами злочину і не підлягають кримінальній відповідальності за вчинення злочинів. До цих осіб застосовуються примусові заходи медичного характеру.

Суб'єктом злочину може бути лише фізична особа (людина), юридичні особи (організації) за заподіяну шкоду кримінальній відповідальності не підлягають. При вчиненні злочину в процесі діяльності певної юридичної особи до кримінальної відповідальності притягається конкретна фізична особа (особи), у діяннях якої міститься склад злочину.

Винність проявляється у відповідному психічному ставленні (свідомості і волі) особи до вчинення дії або бездіяльності. Це ставлення дістає вияв у формі *умислу* або *необережності*.

Протиправність злочину — це юридичне вираження суспільної небезпечності. Її суть полягає у тому, що конкретне суспільно небезпечне діяння визнається злочином лише у тому випадку, якщо воно визначено у кримінальному законі. КК України встановлює вичерпний перелік злочинів. Тому вчинення особою інших, не передбачених у КК суспільно небезпечних діянь, не визнається злочином.

Караність — це загроза застосування покарання за злочин, що передбачається кримінально-правовими санкціями. Караність за своєю сутністю впливає із суспільної небезпечності й протиправності діяння.

Необхідно зазначити, що караність як обов'язкову ознаку злочину, слід розуміти не як реальне застосування покарання, а саме як загрозу, можливість його застосування у разі вчинення злочину, адже особа, яка вчинила злочин, може бути звільнена як від покарання, так і від кримінальної відповідальності взагалі внаслідок позитивної посткримінальної поведінки, і це жодним чином не буде суперечити вимозі кримінальної караності, оскільки оцінка судом її особистості та вчиненого нею діяння не заперечує факту злочину. Протилежний підхід до цього питання дозволив би припускати можливу безкарність злочинних діянь, за умови певної посткримінальної поведінки.

§ 2. Склад злочину та його елементи

Поняття злочину необхідно відрізнити від поняття складу злочину. Вони співвідносяться між собою як антисуспільне явище, котре вносить певні деструктивні зміни в суспільні відносини (злочин), та юридична конструкція встановлює відповідальність за злочин і закріплює її на рівні норм Особливої частини КК.

Отже, *склад злочину* потрібно розглядати як *сукупність закріплених у нормах законодавства про кримінальну відповідальність юридичних ознак (об'єктивних і суб'єктивних), які визначають суспільно небезпечне діяння як злочинне.*

Склад злочину структурно складається з *чотирьох обов'язкових елементів: об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт, суб'єктивна сторона.* Для констатації наявності складу злочину необхідне встановлення усіх чотирьох його елементів. Відсутність хоча б одного з них виключає склад злочину в цілому.

Об'єкт злочину — надзвичайно важливий, хоч і юридично рівноправний, рівнозначний, обов'язковий елемент складу будь-якого кримінально протиправного і суспільно небезпечного діяння. Загальна теорія об'єкта злочину детально і глибоко розроблена в юридичній науці проте питання, пов'язані з його визначенням, є одними з найбільш проблемних у науці кримінального права. Правильне встановлення об'єкту злочинного посягання має велике теоретичне та практичне значення, оскільки саме це сприяє з'ясуванню соціально-політичної суті злочину, зокрема характеру та ступеня його суспільної небезпечності.

Найпоширенішою є позиція вчених, які вважають що *об'єктом злочину є охоронювані кримінальним законом суспільні відносини.* Щодо структурних елементів об'єкта злочину, то такими вважаються предмети суспільних відносин, їх учасники (суб'єкти) та соціальний зв'язок (суспільно значуща діяльність) як зміст відносин¹.

В юридичних джерелах, які торкаються проблем об'єкта злочину, пропонується "вертикальна" класифікація об'єктів. Розрізняють *загальний об'єкт, родовий* (іноді його називають груповим або спеціальним) та *безпосередній.*

Поділ на загальний, родовий і безпосередній об'єкти передбачає уточнення питання — проти яких саме суспільних відносин передусім спрямоване те чи інше злочинне посягання і, відповідно, яким саме суспільним відносинам воно заподіює або може заподіяти шкоду.

Під *загальним об'єктом* злочину слід розуміти усю сукупність суспільних відносин, які поставлені під охорону кримі-

Кримінальне право України Загальна частина Підручник / За ред М І Бажанова, В В Сташиса, В Я Татя — Київ—Харків Юрінком Інтер — Право, 2003 — 416 с — с 90

нального закону. Однак, це не означає, що кримінальне право охороняє усі без винятку суспільні відносини. Норми кримінального права направлені на захист лише тих суспільних відносин, спричинення шкоди яким здатне завдати істотної шкоди інтересам суспільства в цілому. Отже, об'єктом злочину є не всі й не будь-які суспільні відносини, а лише ті, які охороняються кримінальним правом.

Під *родовим об'єктом* злочину слід розуміти об'єкт, що охоплює певне коло тождесних або однорідних за своєю соціально-політичною та економічною сутністю суспільних відносин, які тому й охороняються єдиним комплексом взаємопов'язаних кримінально-правових норм. Тобто — це єдиний об'єкт для певної (однорідної) групи злочинів. Він є критерієм класифікації усіх злочинів і кримінально-правових норм, які встановлюють відповідальність за їх вчинення. Саме ця його властивість слугує основою побудови Особливої частини КК.

Теорія кримінального права класифікує *безпосередні об'єкти* злочинів "по горизонталі". Як правило, злочин має один безпосередній об'єкт, однак бувають такі злочини, які посягають відразу на два безпосередніх об'єкти (двооб'єктні злочини). У злочинах такого роду один безпосередній об'єкт є головним, основним, а інший — додатковим. *Основний об'єкт* — це ті суспільні відносини, які є частиною родового об'єкта і саме йому, головним чином, злочином заподіюється шкода. Тому саме цей основний безпосередній об'єкт як частина родового визначає внесення злочину до того або іншого розділу Особливої частини КК. *Додатковий об'єкт* — ті суспільні відносини, яким заподіюється шкода сумісно, поряд з основним об'єктом. Цьому об'єкту також заподіюється шкода, оскільки він разом з основним об'єктом визначає сутність злочину.

При характеристиці об'єкта злочину не можна обминути питання про *предмет злочину*, який хоч і не є самостійним елементом складу злочину, однак входить в структуру суспільних відносин, як об'єкта злочину і виступає самостійною факультативною ознакою складу злочину. Крім того законодавцем сконструйовані так звані "предметні" склади злочинів для яких предмет є обов'язковою ознакою складу злочину. Розглядаючи питання про поняття предмета злочину, автори вважають, що це "*речі, у зв'язку з якими або з приводу яких вчиняється злочин*". Традиційно предметом злочину вважають будь-які речі матеріального світу, з певними якостями яких кримінальний

закон пов'язує наявність у діях особи ознак конкретного складу злочину.

В Українській кримінально-правовій літературі побутує точка зору, що предмет злочину є ознакою складу злочину, який містить специфічну інформацію, необхідну для правової оцінки злочину. У деяких випадках він виступає обов'язковою (конструктивною) ознакою об'єкта злочину певного виду. З цього приводу зауважимо, що предмет злочину не може претендувати на роль самостійної ознаки складу злочину, оскільки склад злочину є сукупністю його обов'язкових елементів (об'єкта, об'єктивної сторони, суб'єктивної сторони і суб'єкта злочину). Відсутність хоча б одного з цих елементів унеможливило склад злочину і, отже, кримінальну відповідальність. Предмет же притаманний не кожному злочину, є не обов'язковим, а факультативним стосовно загального поняття складу злочину. Злочини, які мають свій предмет, називаються предметними злочинами.

Окрім *предмета злочину*, як речей матеріального світу, з приводу яких вчиняються злочини, наука кримінального права виділяє також *предмет охоронюваних суспільних відносин та предмет злочинного впливу*.

Об'єктивна сторона як елемент складу злочину охоплює ознаки, які характеризують злочин із точки зору його зовнішнього вияву, і містить велику кількість інформації, необхідної для кваліфікації діяння. *Об'єктивна сторона — це зовнішня сторона діяння, яка виражається у вчиненні передбаченого законам діяння (дії чи бездіяльності), яке спричиняє або створює небезпеку спричинення суспільно небезпечних наслідків, а також характеризується наявністю причинного зв'язку між діянням і наслідком, часам, місцем, обстановкою, способами і засобами вчинення злочину*.

Усі ознаки, які утворюють об'єктивну сторону злочину, в науці кримінального права прийнято поділяти на *обов'язкові та факультативні*. *Обов'язковими є такі ознаки, які необхідні для кожного конкретного складу злочину*. До них відноситься суспільно небезпечне діяння (дія та бездіяльність). Жоден злочин не відбудеться, якщо не вчинятиметься суспільно небезпечна дія або бездіяльність. *Факультативні — це такі ознаки, які є необхідними лише для окремих конкретних складів злочинів*. До них відносяться: суспільно небезпечні наслідки, причинний зв'язок між суспільно небезпечним діянням і суспіль-

но небезпечним наслідком, місце, час, спосіб, засоби і обстановка вчинення злочину. В одних випадках ці ознаки знаходяться за межами складу, в інших — на них вказано у законі як на основні або кваліфіковані ознаки.

Діяння, як ознака об'єктивної сторони складу злочину — це суспільно небезпечний, протиправний, конкретний, свідомий і вольовий акт поведінки людини, який вчиняється у формі *дії* або *бездіяльності*.

Дія — активна, свідома поведінка суб'єкта.

Бездіяльність — пасивна форма поведінки суб'єкта, що полягає у невчиненні ним конкретної дії (дій), яку він повинен був і міг вчинити в даних обставинах.

Суспільно небезпечні наслідки — це фактична шкода або реальна загроза настання такої шкоди, яка заподіюється охоронюваним кримінальним законодавством суспільним відносинам злочинними діяннями.

Причинний зв'язок — це об'єктивно існуючий зв'язок між суспільно небезпечним діянням (причиною) і суспільно небезпечним наслідком (наслідком), коли наслідки виникають у результаті вчинення діяння.

Місце вчинення злочину — це певна територія, на якій вчиняється суспільно небезпечне діяння, або настають суспільно небезпечні наслідки.

Час вчинення злочину — це певний проміжок часу, протягом якого вчиняється суспільно небезпечне діяння і настають суспільно небезпечні наслідки.

Обстановка вчинення злочину — це конкретні об'єктивно-предметні умови, за яких вчиняється злочин.

Спосіб вчинення злочину — це конкретний шлях за допомогою якого злочинець досягає певного злочинного результату.

Засоби вчинення злочину — це сукупність прийомів та методів, які використовуються злочинцем при вчиненні злочину.

Поділ ознак на обов'язкові і факультативні передбачається лише в рамках загального поняття об'єктивної сторони складу злочину. Якщо одна з названих факультативних ознак включена в об'єктивну сторону основного або кваліфікованого складу злочину, то для цього складу злочину вона є обов'язковою.

У теорії кримінального права суб'єктом злочину є фізична, осудна особа, яка до вчинення злочину досягла віку кримінальної відповідальності. Дане теоретичне визначення закріплене і на рівні законодавства, зокрема, відповідно до ч. 1 ст. 18 КК

суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність.

Ознаками суб'єкта злочину є:

- наявність статусу фізичної особи;
- досягнення встановленого законом віку кримінальної відповідальності;
- осудність.

Розглянемо їх докладніше. Особа вважається такою, що досягла певного віку в нуль годин наступної за днем народження доби. Вік її встановлюється за особистими документами або експертним шляхом. У випадках, коли вік обвинуваченого неповнолітнього встановлює судово-медична експертиза, днем його народження слід вважати останній день визначеного року, а визначаючи вік мінімальною і максимальною кількістю років, виходять з пропонованого експертизою мінімального віку цієї особи.

Осудною, згідно з ч. 1 ст. 19 КК, визнається особа, яка під час вчинення злочину могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними. Осудність виступає обов'язковою умовою кримінальної відповідальності і є однією із загальних ознак суб'єкта злочину. Тобто осудність — це такий стан психіки, коли людина в момент вчинення суспільно небезпечного діяння може усвідомлювати свої дії і керувати ними. Лише з таким станом психіки і пов'язана здатність особи відповідати за свої дії.

Неосудна особа не підлягає кримінальній відповідальності за вчинене нею суспільно небезпечне діяння, оскільки воно вчиняється без відповідного усвідомлення або волі. До такої особи за призначенням суду можуть застосовуватися примусові заходи медичного характеру, якщо така особа за характером вчиненого нею діяння і за своїм психічним станом становить небезпеку для суспільства. Неосудність, відповідно до ч. 2 ст. 19 КК — це неспроможність особи усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними внаслідок хронічного душевного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства або іншого хворобливого стану психіки.

Однак не слід думати, що будь-яке психічне захворювання особи дає підстави для визнання її неосудною, оскільки не всяке психічне захворювання впливає на здатність особи усвідомлювати свої дії і керувати своїми вчинками. Осудною мо-

же бути визнана не тільки психічно здорова людина, а й така, яка страждає на яке-небудь психічне захворювання, але за умови, що в момент вчинення суспільно небезпечного діяння вона усвідомлювала свої дії і могла керувати ними. Отже, осудність є передумовою вини особи, а вина — обов'язкова умова кримінальної відповідальності та покарання.

Суб'єкти деяких злочинів характеризуються ще й додатковими спеціальними ознаками. Залежно від їхньої наявності чи відсутності суб'єкти поділяються на *загальні* і *спеціальні*.

Спеціальним суб'єктом злочину (відповідно до ч. 2 ст. 18 КК) є фізична осудна особа, що вчинила у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, злочин, суб'єктом якого може бути лише певна особа.

У теорії кримінального права спеціальним суб'єктом злочину визнаються суб'єкти, наділені не тільки загальними властивостями всіх суб'єктів злочину, але й характеризуються додатково особливими, лише їм притаманними якостями.

Злочинна діяльність людини — це психофізична єдність зовнішніх форм поведінки і її внутрішньої, психічної сторони, яку становить певне співвідношення свідомості та волі, мотиву й мети діючого суб'єкта. У реальній дійсності будь-яка дія особи, у тому числі і злочинна — це єдність її зовнішньої — об'єктивної і внутрішньої — суб'єктивної сторін. Лише теоретично можна розділити ці сторони і розглядати їх окремо одна від одної, маючи, однак, на увазі, що в житті вони являють собою нерозривну єдність об'єктивного і суб'єктивного в будь-якому акті людських учинків.

Важливість дослідження суб'єктивної сторони злочину полягає в тому, що її ознаки мають вирішальне значення для правильної оцінки суспільної небезпечності діяння; відмежування злочинної вини від невинно заподіяної шкоди; виключення об'єктивного інкримінування; кваліфікації злочину, призначення покарання.

Згідно з традиційним для науки кримінального права визначенням *"суб'єктивна сторона злочину"* — це психічне ставлення особи до вчинюваного нею суспільно небезпечного діяння і його наслідків, тобто, так би мовити, внутрішня сторона суспільно небезпечного діяння.

До ознак, які утворюють суб'єктивну сторону злочину, віднесені *вина, мотив і мета* вчинення злочину. До того ж, якщо вина є обов'язковою ознакою будь-якого складу злочину, у то-

му числі вчиненого з необережності, то мотив і мета притаманні лише складам злочинів з умисною формою вини.

Виною (відповідно до ст. 23 КК) є психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої цим Кодексом, та її наслідків, виражене у формі умислу або необережності.

Умисел може бути прямий або непрямий.

Прямим є умисел, якщо особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачала його суспільно небезпечні наслідки і бажала їх настання.

Непрямим є умисел, якщо особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачала його суспільно небезпечні наслідки і хоча не бажала, але свідомо припускала їх настання (ст. 24 КК).

Необережність поділяється на злочинну самовпевненість та злочинну недбалість. Необережність є **злочинною самовпевненістю**, якщо особа передбачала можливість настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дії або бездіяльності), але легковажно розраховувала на їх відвернення.

Необережність є **злочинною недбалістю**, якщо особа не передбачала можливості настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дії або бездіяльності), хоча повинна була і могла їх передбачити (ст. 25 КК).

Глава 3. СТАДІЇ ЗЛОЧИНУ

Кримінальний кодекс України визначає злочин як *передбачене цим Кодексом суспільно небезпечне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину*. Виходячи з цього визначення, слід розуміти умисний злочин, як вольову протиправну дію суб'єкта злочину, однак особі, що вчиняє передбачене кримінальним законодавством діяння, не завжди вдається закінчити злочин. Цьому можуть завадити як об'єктивні обставини, так і вольове рішення самої особи.

Згідно ч. 1 ст. 13 КК **закінченим злочином** визнається діяння, яке містить всі ознаки складу злочину, передбаченого відповідною статтею Особливої частини цього Кодексу. Виконання злочинного наміру з моменту його виникнення до моменту його повної реалізації включає декілька стадій.

Стадії вчинення злочину — це етапи здійснення навмисного злочину, які істотно різняться між собою ступенем реалізації умислу. Слід зауважити, що такі стадії знаходять своє відображення лише в злочинах з прямим умислом, оскільки є продуктом цілеспрямованої і вольової діяльності особи. Не слід вважати стадіями вчинення злочину думки особи, злочинний намір, його висловлення, інші прояви, якщо такі дії не утворюють самостійний склад злочину, як, наприклад, погроза вбивством (ст. 129 КК).

В ч. 2 ст. 13 КК визначено дві стадії незакінченого умисного злочину — готування до злочину та замах на злочин. Таким чином, можна визначити як передбачені кримінальним законодавством три стадії вчинення злочину:

- готування до злочину;
- замах на злочин;
- закінчений злочин.

Готування до злочину відрізняється від замаху на злочин, перш за все характером вчинюваних дій. При замаху на злочин виконуються дії, спрямовані безпосередньо на настання злочинних наслідків, а при готуванні до злочину дії носять підготовчий характер, які мають на меті полегшити чи зробити можливим вчинення злочину.

Розглядаючи питання визнання злочину закінченим, слід пам'ятати, що злочини з так званим *матеріальним складом* вважаються закінченими з моменту настання злочинних наслідків. Наприклад, вбивство вважається закінченим з моменту смерті потерпілого (ст. 115 КК). На противагу їм, злочини з *формальним складом* не вимагають настання таких наслідків — наприклад, розголошення державної таємниці (ч. 1 ст. 328). Злочини з *усіченим складом* становлять собою різновид злочинів з формальним складом з тією відмінністю, що попередні стадії — замах на злочин та готування до злочину є уже закінченими злочинами, тобто становлять самостійний склад злочину. Наприклад, згідно ст. 257 КК бандитизм — це організація озброєної банди з метою нападу на підприємства, установи, організації чи на окремих осіб, а також участь у такій банді або у вчинюваному нею нападі. Законодавець визначає, що стадія готування до злочину — організація банди, — є самостійним складом злочину. Згідно постанови Пленуму Верховного Суду України від 25 грудня 1992 року "Про судову практику в справах про корисливі злочини проти приватної

власності" "розбій вважається закінченим з моменту нападу, поєданого із застосуванням або погрозою застосування насильства, небезпечного для життя чи здоров'я, незалежно від того, заволоділа винна особа майном потерпілого чи ні". Слід зауважити, що подібні усічені склади злочинів передбачені найчастіше для злочинів з високим ступенем суспільної небезпечності.

Ст. 14 КК визначає *готування до злочину* як *пошук або пристосування засобів чи знарядь, пошук співучасників або змова на вчинення злочину, усунення перешкод, а також інші умисне створення умов для вчинення злочину*. Наприклад, це може бути готування інструменту, придбання зброї чи засобів для зламу, вивчення місця вчинення запланованого злочину, підмова співучасників, усунення перешкод (злам замка, вимикання сигналізації) тощо. *Усуненням перешкод* називають цілеспрямовані дії особи по подоланню штучних чи природних перепон, що заважають вчинити злочин. Під *засобами вчинення злочину* слід розуміти речі матеріального світу, що застосовуються для вчинення злочину. *Виготовлення засобів вчинення злочину* — це дії по виготовленню чи переробці предметів матеріального світу, що робить їх придатними чи більш придатними для вчинення злочину. *Пошук співучасників* — це дії по залученню сторонніх осіб до вчинення злочину.

Готування до злочину невеликої тяжкості не тягне за собою кримінальної відповідальності (ч.2 ст. 14 КК). Тобто готування до пошкодження малозначного об'єкта або пошкодження майна, що не становить матеріальної цінності, і тому подібні діяння не потягнуть за собою кримінальної відповідальності внаслідок своєї малозначності і невисокої суспільної небезпеки.

Відповідно до ст. 15 КК *замахом на злочин є вчинення особою з прямим умислом діяння (дії або бездіяльності), безпосередньо спрямованого на вчинення злочину, передбаченого відповідною статтею Особливої частини Кодексу, якщо при цьому злочин не було доведено до кінця з причин, що не залежали від її волі*. З цього випливає, що замах на злочин — це невдала спроба вчинити злочин, коли суб'єкт доклав всіх зусиль, щоб здійснити всі заплановані дії, але бажані для винного наслідки не настали незалежно від його волі, чи винний не зміг вчинити всіх дій, які мав намір вчинити. Причини ненастання наслідків, бажаних для суб'єкта, можуть бути різними:

опір жертви, втручання сторонніх осіб, технічні несправності знаряддя злочину тощо.

Ознаки об'єктивної сторони запланованого винним злочину визначають зміст і характер такого замаху. Ними можуть бути: дія (невлучний постріл) чи бездіяльність (ненадання медичним працівником допомоги хворому); дія, яка не принесла бажаних наслідків (постріл, що не вбив, а лише поранив потерпілого); дія, що не спричинила ніяких наслідків (проникнення шляхом злому з метою крадіжки транспортного засобу в гараж, де не виявилось автомобіля).

З позиції суб'єктивної сторони замах на злочин можливий лише з прямим умислом, оскільки особа повинна усвідомлювати суспільно небезпечний характер свого діяння, передбачати суспільно небезпечні наслідки його і свідомо бажати настання таких наслідків.

Відповідно до ч. 2 ст. 15 КК **замах на вчинення злочину є закінченим**, *якщо особа виконала всі дії, які вважала необхідними для доведення злочину до кінця, але злочин не було закінчено з причин, які не залежали від її волі. В кримінально-правовій літературі цей замах називають ще невдалим*. Наприклад, зловмисник намагався з метою вбивства вистрілити в потерпілого, але сталася осічка. Тобто відсутність злочинних наслідків — єдина відмінність закінченого замаху на злочин від закінченого злочину.

Замах на вчинення злочину є незакінченим, *якщо особа з причин, що не залежали від її волі, не вчинила усіх дій, які вважала необхідними для доведення злочину до кінця* (ч. 3 ст. 15 КК). Наприклад, злочинець проник до приміщення, але не встиг нічого вкрасти, бо був затриманий, або зброя була вибита з рук злочинця раніше, ніж він встиг вистрілити тощо. При незакінченому замахові злочинні наслідки не лише відсутні, а й неможливі теоретично, бо не виконані всі дії, необхідні для закінчення цього злочину.

Залежно від придатності об'єкта посягання і засобів посягання замах на злочин може бути здійснений на *непридатний об'єкт* або *непридатними засобами*.

Замах на непридатний об'єкт *має місце, коли об'єкт злочину виявляється позбавленим характерних властивостей, через що вчинення злочину стає неможливим*. Наприклад, помилкова крадіжка з аптеки речовини, прийнятої за наркотичну, або постріл в труп, прийнятий за живу людину.

J

Замах з непридатними засобами має місце тоді, коли особа намагається помилково використати такі засоби, за допомогою яких неможливо вчинити злочин. Як приклад, можна навести ситуацію, коли особа намагається вчинити отруєння за допомогою речовини, помилково прийнятої за отруту, або намагається вистрілити з несправної зброї. В юридичній літературі непридатні засоби поділяються на абсолютно непридатні і відносно непридатні. При цьому критерієм такого поділу слугує повна або часткова непридатність таких засобів для вчинення злочину. Прикладом абсолютно непридатних засобів можна назвати спробу застрелити потерпілого з дитячої іграшки, помилково сприйнятої за зброю. А спроба пострілу зі зброї, яка є несправною або незарядженою є замахом з відносно непридатними засобами.

Кримінальна відповідальність за готування до злочину і замах на злочин настає за статтями 14, 15 КК і за тією статтею Особливої частини Кримінального кодексу України, яка передбачає відповідальність за закінчений злочин. Склад злочину в діях особи, що готувалася до вчинення злочину чи вчинила замах на злочин, утворюють ознаки, що містяться в статті Особливої частини КК та статтях 14, 15 КК. З цього випливає, що, наприклад, готування до умисного вбивства кваліфікується за ч. 1 ст. 14 і ч. 1 ст. 115 КК, а замах на вбивство — за ст. 15 і ч. 1 ст. 115 КК. У випадку викрадення вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин (ст. 262 КК) з метою вчинення іншого злочину (вбивство, розбій) такі дії кваліфікуються як сукупність закінченого злочину і готування до вчинення іншого злочину. Слід зауважити, що відповідальність за готування до злочину і замах на злочин настає лише за наявності в діях особи складу злочину, що є обов'язковою підставою для настання кримінальної відповідальності. При готуванні до злочину і замаху на злочин має місце склад незакінченого злочину, тобто склад готування до злочину або склад замаху на злочин.

За наявності в діяннях особи ознак, передбачених ст. 14 і ст. 15 КК окремо готування до злочину і замах на злочин не оцінюються судом як обтяжуючі обставини. Лише з врахуванням всіх обставин вчиненого злочину така злочинна діяльність (готування до злочину і замах на злочин) карається судом.

Згідно з ч. 1 ст. 17 КК добровільною відмовою при незакінченому злочині є остаточне припинення особою за своєю во-

лею готування до злочину або замаху на злочин, якщо при цьому вона усвідомлювала можливість доведення злочину до кінця.

Добровільна відмова від вчинення злочину означає, що особа з власної волі, керуючись власним розсудом приймає рішення про повне і остаточне припинення злочинного діяння (дії або бездіяльності) при усвідомленні можливості закінчення злочину. Мотиви такої добровільної відмови від вчинення злочину можуть бути різноманітними: страх перед покаранням, сором, каяття, докори сумління, усвідомлення негативно-го характеру своїх дій, жалість тощо. При винесенні рішення такі мотиви враховуються судом, як обставини, що характеризують особу, розкривають її внутрішній світ. При цьому, ініціатива такої відмови може належати як особі, що вчинила готування до злочину або замах на злочин, так і стороннім особам (близьким, знайомим, родичам тощо). У випадку вчинення тиску (примусу) зі сторони вказаних сторонніх осіб добровільна відмова не вважається такою, що мала місце, оскільки рішення про припинення злочинного діяння повинне бути вольовим рішенням особи, що вчинила готування до злочину або замах на злочин.

В юридичній літературі виділяють наступні ознаки добровільної відмови від вчинення злочину:

- повне і остаточне припинення особою готування до злочину або замаху на злочин;
- вольове рішення особи про відмову від вчинення злочину;
- впевненість особи про можливість доведення розпочатого злочину до кінця.

Повне і остаточне припинення особою готування до злочину або замаху на злочин передбачає добровільну відмову особи від готування до злочину або замаху на злочин без наміру продовжити такі дії в майбутньому. Така відмова повинна бути реальною, а не уявною. Рішення особи про тимчасове припинення, призупинення злочинних дій з наміром продовження їх в майбутньому не вважається добровільною відмовою. Для прикладу, не є добровільною відмовою від закінчення злочину випадок, коли особа, що готувала вбивство із застосуванням вогнепальної зброї, не стріляла, побоюючись поранити сторонніх осіб. При цьому вона добровільно не відмовилась від вчинення задуманого злочину, а лише перенесла реалізацію задуму до настання більш сприятливих умов. Лише наявна повна і

остаточна відмова може слугувати ознакою добровільної відмови від вчинення злочину.

Також не слід вважати добровільною відмовою від закінчення злочину відмову від повторного посягання після невдалої спроби вчинення злочину. В такому випадку має місце настання кримінальної відповідальності за закінчений замах на вчинення злочину, оскільки особа вчинила всі можливі дії для його закінчення. Наприклад, особа, що спробувала зламати сейф, не змогла це зробити, і не робила інших спроб вчинити крадіжку. Такі дії слід кваліфікувати як закінчений замах на крадіжку, оскільки від першої спроби особа відмовилась не добровільно.

Не виключається кримінальна відповідальність і за дії, що були вчинені до відмови, якщо вони містять склад іншого закінченого злочину. Наприклад, незаконне придбання вогнепальної зброї для вчинення розбою становить окремий склад злочину, на який не впливає добровільна відмова особи від вчинення такого розбійного нападу. Це ілюструє ч. 2 ст. 17 КК, де вказано, що особа, яка добровільно відмовилась від доведення злочину до кінця, підлягає кримінальній відповідальності лише в тому випадку, якщо фактично вчинене нею діяння містить склад іншого злочину.

Слід пам'ятати, що важливою умовою добровільної відмови від закінчення злочину є внутрішнє переконання особи в можливості доведення задуманого до кінця. Тобто, особа переконана у відсутності факторів, що можуть перешкодити вчинити злочин. Наприклад, після проникнення в приміщення з метою вчинення крадіжки, особа добровільно, на основі внутрішнього переконання, відмовилась від здійснення злочину, не знаючи що спрацювала сигналізація і співробітники правоохоронних органів збираються затримати крадія. Фактична неможливість вчинити крадіжку не враховується в даному випадку, оскільки особа не знала про перешкоду і відмовилась від доведення злочину до кінця через внутрішнє переконання.

Згідно зі ст. 17 КК добровільна відмова від злочину — умова, що виключає кримінальну відповідальність, а не пом'якшує її, оскільки суспільна небезпечність злочинного діяння при незакінченому злочині не реалізовується, а припиняється, не заподіявши шкоди. Необхідно наголосити, що така відмова можлива лише при незакінченому злочині, оскільки припинити злочинне діяння у випадку, коли злочин закінчено, немож-

ливо через настання істотної ознаки кримінальної відповідальності — злочинних наслідків. Наприклад, при вчиненні крадіжки перехід майна в фактичне володіння злочинця означає закінчений злочин, і подальше повернення викраденого не призводить до звільнення особи від кримінальної відповідальності за вчинений злочин.

На стадії готування до злочину добровільна відмова не передбачає здійснення активних дій, що спрямовані на відвернення майбутнього злочину. Відмова отримує своє вираження в рішенні особи не здійснювати злочинних дій, направлених на настання злочинних наслідків. Готування особою засобів чи знаряддя злочину (інструментів для злону, пристроїв для викрадення (угону) транспортного засобу тощо) не зумовлює необхідність їх знищення, переробки, відчуження, у випадку, якщо особа не збирається їх використати для вчинення злочинів в майбутньому, бо тоді йтиметься про призупинення готування до злочину. Дії по знищенню засобів і знаряддя злочину та ліквідації вже створених сприятливих факторів не мають юридичного значення для кваліфікації добровільної відмови. Для добровільної відмови від закінчення злочину в такому випадку досить бездіяльності особи, тобто не вчинення дій, спрямованих на доведення злочинного наміру до настання закінченого злочину. Наприклад, особа з наміром вчинити вбивство підготувала отруту, але через внутрішнє переконання відмовилась від свого задуму. При цьому особа не зобов'язана позбавлятися від отрути.

Також можлива добровільна відмова від закінчення злочину *на стадії незакінченого замаху*. Як і на стадії готування до злочину, особа повинна не вчиняти дій, спрямованих на закінчення злочину. Наприклад, особа з метою вчинення зґвалтування за допомогою алкогольних чи наркотичних речовин довела майбутню жертву до стану сп'яніння, щоб попередити опір жертви і полегшити вчинення злочину. Проте відмовилась від свого задуму добровільно і не вчинила насильницьких дій. В цьому випадку спостерігається добровільна відмова від закінчення злочину на стадії незакінченого замаху.

Дещо інша ситуація відслідковується у випадку добровільної відмови від вчинення злочину *на стадії закінченого замаху*. Тут відмова може мати місце лише у випадку, коли з моменту вчинення особою всіх необхідних для настання злочинних наслідків дій і до моменту настання таких наслідків існує

проміжок часу. Протягом цього проміжку винна особа повинна вчинити активні дії для недопущення настання таких наслідків. Наприклад, особа з метою вчинення вбивства ввела в організм жертви отруйну речовину. На основі власних переконань відмовившись від вчинення вбивства, винна особа надала невідкладну допомогу потерпілому раніше, ніж отрута спричинила шкоду його організму. Тут спостерігається добровільна відмова від закінчення злочину. Проте, якщо означеного проміжку часу немає і злочинні наслідки настали, відмовитись від закінчення злочину вже неможливо. Наприклад, особа вчинила замах на згвалтування, але через фізіологічні причини не змогла довести злочин до завершення. Відмова від повторної спроби вчинити згвалтування не звільняє винну особу від кримінальної відповідальності за замах на вказаний злочин.

Дії суб'єкта вчиненого злочину, що спрямовані на зменшення завданої шкоди і пом'якшення злочинних наслідків, які демонструють каяття винної особи і розуміння нею власної вини називаються *дійовим каяттям*. Воно може виявлятися у вигляді відшкодування завданих збитків, щирого зізнання, допомоги в розслідуванні злочину, сприяння слідству тощо. Наприклад, добровільне повернення викраденого при крадіжці. У випадку нанесення тілесних ушкоджень діяльне каяття може виявлятися в активних діях винної особи, спрямованих на надання потерпілому допомоги, як-от: надання йому невідкладної медичної допомоги, виклик лікаря, транспортування до лікарні тощо.

Діяльне каяття характеризується щирим і добровільним розкаянням винної особи, її суб'єктивним розумінням протиправності вчиненого. Мотив каяття може бути різним: усвідомлення аморальності вчиненого, сором, жалість, бажання виправитися та ін. Дійове каяття є обставиною, що може пом'якшити відповідальність винного. В ряді випадків дійове каяття винного є підставою для звільнення особи від кримінальної відповідальності. Наприклад, в ч. 3 ст. 263 (незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами) передбачено, що особа, яка вчинила цей злочин звільняється від кримінальної відповідальності за умови, що вона добровільно здала органам влади зброю, бойові припаси, вибухові речовини чи вибухові пристрої. Подібні норми передбачено і в деяких інших статтях Кримінального кодексу України: ч. 2 ст. 111 КК (державна зрада); ч. 4 ст. 307 (незаконне виробниц-

тво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів) тощо. З цього випливає, що основна відмінність *добровільної відмови від дійового каяття* полягає в тому, що при добровільній відмові кримінальна відповідальність не настає взагалі.

Також різниця між цими двома поняттями полягає в тому, що відмова може відбуватися як у активній, так і в пасивній формі (дія або бездіяльність), а діяльне каяття завжди передбачає вчинення активних дій, спрямованих на зменшення шкоди.

Слід також зауважити, що дійове каяття можливе місце при закінченому злочині, на відміну від добровільної відмови, яка неможлива при закінченому злочині, а лише на ранніх стадіях вчинення злочину.

Глава 4. СПІВУЧАСТЬ У ЗЛОЧИНІ

§ 1. Поняття, ознаки та форми співучасті

Злочин може бути вчинений як однією особою, так і спільними умисними діями декількох (двох і більше) осіб. Вчинення злочину у співучасті полегшує його вчинення та приховування і тому становить більшу суспільну небезпеку, ніж вчинення його однією особою. Поняття співучасті у злочині важливе як у теоретичному так і в практичному плані. У теоретичному плані воно актуальне у зв'язку з тим, що його визначення співвідноситься з реально існуючими видами злочинної діяльності і породжує цілу низку дискусійних питань. У практичному плані поняття співучасті важливе тому, що в багатьох випадках кваліфікація конкретних злочинів, вчинених кількома суб'єктами, ускладнюється відсутністю відповідної законодавчої рекомендації і суперечливістю правозастосовчої практики.

Вчинення злочину у співучасті визнається *обставиною, яка обтяжує відповідальність і покарання*. Наприклад, умисне вбивство, розбій, де обтяжуючими (кваліфікуючими) ознаками є їх вчинення у співучасті (за попередньою змовою групою осіб).

У ст. 26 КК міститься законодавче визначення *співучасті*: *умисна спільна участь декількох суб'єктів злочину у вчиненні умисного злочину*. Таким чином, *співучасть* — це об'єднання,

коли кілька осіб вчинюють один і той же злочин спільно і умисно.

Об'єктивні ознаки співучасті — вчинення одного і того самого злочину спільно декількома (двома або більше) особами.

Суб'єктивні ознаки співучасті — це умисна спільна участь у вчиненні умисного злочину. У злочинах, які скоюються з необережності, співучасті бути не може. Не буде співучасті і тоді, коли одна особа діє умисно, а інша — з необережності.

Кожен із співучасників повинен мати ознаки *суб'єкта злочину* — тобто бути фізичною особою, досягти віку кримінальної відповідальності (16 років, а в окремих випадках — 14 років) або мати ознаки спеціального суб'єкта (наприклад, службова особа, військовослужбовець тощо).

За об'єктивними ознаками співучасть поділяється на *просту* і *складну*.

Проста співучасть (співвиконавство) — це форма, де всі співучасники є виконавцями конкретного злочину і виконують однакову роль. Наприклад, один тримає потерпілого, другий наносить удари, третій — вилучає особисті речі потерпілого.

Специфічна ознака співвиконавства — **співучасники повністю** або частково вчиняють дії, які входять до об'єктивної сторони юридичного складу того закінченого злочину, який вони вчиняють спільними зусиллями. Дана ознака зумовлює основну особливість кваліфікації дій співвиконавців — формула кваліфікації не передбачає посилання на ст. 27 КК, дії співвиконавців кваліфікуються безпосередньо за статтею Особливої частини КК.

Складна співучасть (співучасть з розподілом ролей) — має місце у випадку, коли співучасники виконують різні ролі: *виконавець, організатор, підбурювач, пособник*.

Загальна ознака даної форми співучасті — наявність (крім виконавця) принаймні ще одного: організатора, підбурювача чи пособника. По суті саме ця форма співучасті найбільш повно регламентована в ст. 27 КК.

Загальною особливістю кваліфікації злочинів, що вчиняються у співучасті з розподілом ролей (крім кваліфікації дій виконавця чи співвиконавців) — є обов'язкове посилання на відповідну частину ст. 27 КК та ту статтю Особливої частини КК, яка передбачає вчинений даним співучасником злочин.

За *суб'єктивними ознаками* (за стійкістю зв'язків, стійкістю умислу) розрізняються такі форми співучасті:

- *вчинення злочину групою осіб* (злочин визнається таким, що вчинений групою осіб, якщо у ньому брали участь декілька (два або більше) виконавців без попередньої змови між собою);
- *вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб* (злочин визнається вчиненим за попередньою змовою групою осіб, якщо його спільно вчинили декілька осіб (дві або більше), які заздалегідь, тобто до початку злочину, домовилися про спільне його вчинення);
- *вчинення злочину організованою групою* (злочин визнається вчиненим організованою групою, якщо в його готуванні або вчиненні брали участь декілька осіб (три і більше), які попередньо зорганізувалися у стійке об'єднання для вчинення цього та іншого (інших) злочинів, об'єднаних єдиним планом з розподілом функцій учасників групи, спрямованих на досягнення цього плану, відомого всім учасникам групи);
- *вчинення злочину злочинною організацією* (злочин визнається вчиненим злочинною організацією, якщо він скоєний стійким ієрархічним об'єднанням декількох осіб (три і більше), члени якого або структурні частини якого за попередньою змовою зорганізувалися для спільної діяльності з метою безпосереднього вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів учасниками цієї організації, або керівництва чи координації злочинної діяльності інших осіб, або забезпечення функціонування як самої злочинної організації, так і інших злочинних груп).

Співучасть є самостійним інститутом і має важливе значення в кримінальному праві, оскільки дає змогу правильного застосування норм Кримінального кодексу, принципу заперечує реалізацію індивідуалізації кримінальної відповідальності й покарання.

§ 2. Види та відповідальність співучасників

Залежно від ролі, яку виконували співучасники злочину, вони поділяються законом на такі види:

- *виконавець;*
- *організатор;*
- *підбурювач;*
- *пособник.*

Виконавець (співвиконавець) — це особа, яка у співучасті з іншими суб'єктами злочину безпосередньо чи шляхом використання інших осіб, що відповідно до закону не підлягають кримінальній відповідальності (неосудні, психічно хворі, які не досягають віку кримінальної відповідальності), вчинила злочин, передбачений Кримінальним кодексом.

Виконавець вважається найбільш суспільно небезпечним видом співучасників, оскільки він безпосередньо вчиняє злочинні діяння, втілює наміри інших співучасників.

Організатор — особа, яка організувала вчинення злочину або керувала його вчиненням. Діяння організатора можуть проявлятися у підшукуванні співучасників злочину, розробці плану, підшукуванні об'єктів і жертв посягання, керівництві підготовкою й діями співучасників, фінансуванні, діяльності злочинних груп тощо.

Підбурювач — це особа, яка схилила іншого співучасника до вчинення злочину, тобто викликала у виконавця або в інших співучасників бажання вчинити злочин. Способами підбурювання можуть виступати: умовляння, підкуп, погроза, примус тощо.

Пособник — це особа, яка порадами, вказівками, наданням засобів чи знарядь або усуненням перешкод сприяла вчиненню злочину іншими співучасниками, а також особа, яка заздалегідь обіцяла переховати злочинця, знаряддя чи засоби вчинення злочину, сліди злочину чи предмети, здобуті злочинним шляхом, придбати чи збути такі предмети або іншим чином сприяти приховуванню злочину.

Діяння пособника можуть вчинятися як у формі дії так і у формі бездіяльності (наприклад, заздалегідь обіцяне потурання вчиненню злочину представником правоохоронного органу).

За загальним правилом кваліфікація дій підбурювача, організатора і пособника здійснюється за тією статтею Особливої частини КК (частина, пункт статті) за якою кваліфікуються і дії виконавця. В окремих випадках кваліфікація дій виконавця і інших співучасників злочину може відбуватися і за різними статтями (частина, пункт статті) Особливої частини КК.

Стадія вчинення злочину для організатора, підбурювача і пособника визначається в залежності від того, яка стадія вчинення злочину мала місце в діях виконавця злочину.

Якщо з боку виконавця мало місце готування чи замах, дії інших співучасників з точки зору стадій його вчинення також

визнаються відповідно готуванням чи замахом (наприклад підбурювання до замаху на крадіжку чужого майна у великих розмірах; пособництво у готуванні до умисного вбивства з корисливих мотивів).

Виконавець (співвиконавець) відповідно до ч. 1 ст. 29 підлягає кримінальній відповідальності за статтею Особливої частини КК, яка передбачає вчинений ним злочин. Мається на увазі, що кваліфікація його діянь здійснюється без посилання на ст. 27 КК.

Організатор, підбурювач та пособник підлягають кримінальній відповідальності за відповідною частиною ст. 27, в якій зазначені види співучасників, і статтею Особливої частини КК, яка передбачає злочин, вчинений виконавцем. Наприклад, за вчинену виконавцем крадіжку, організатор відповідає за ч. 3 ст. 27 і ч. 2 ст. 185; підбурювач — за ч. 4 ст. 27 і ч. 2 ст. 185; пособник — за ч. 5 ст. 27 і ч. 2 ст. 185; виконавець — за ч. 2 ст. 185.

Співучасники не підлягають кримінальній відповідальності за діяння, вчинене виконавцем, якщо воно не охоплювалось їхнім умислом і домовленістю. Йдеться про так званий "ексцес виконавця", при якому має місце вихід виконавця за межі домовленості з іншими співучасниками і вчинення іншого злочину. Наприклад, співучасники домовились про вчинення крадіжки, а виконавець під час заволодіння майном був помічений власником майна і фактично вчинив грабіж. У цьому випадку виконавець відповідає за грабіж (кількісний ексцес виконавця), а інші співучасники — за співучасть у вчиненні крадіжки, на яку у них була попередня домовленість. Або співучасники домовились на вчинення крадіжки, а виконавець під час заволодіння майном був помічений власницею майна і, подолавши її опір, спочатку зґвалтував потерпілу, а потім вилучив її майно. Тут виконавець відповідає за сукупністю злочинів: зґвалтування та грабіж (якісний ексцес виконавця), а інші співучасники — за співучасть у вчиненні крадіжки, на яку у них була попередня домовленість.

Якщо виконавець (співвиконавець) добровільно відмовився від вчинення злочину, він звільняється від кримінальної відповідальності, а інші співучасники підлягають відповідальності за готування до злочину або за замах на той злочин, від вчинення якого добровільно відмовився виконавець. Не підлягають кримінальній відповідальності при добровільній відмові

організатор, підбурювач чи пособник, якщо вони своїми активними діями відвернули вчинення злочину виконавцем або своєчасно повідомили відповідні органи державної влади про злочин, що готується або вчиняється. Добровільна відмова співучасників виключається у випадку, коли злочин закінчено.

Глава 5. МНОЖИННІСТЬ ЗЛОЧИНІВ

§ 1. Поняття та види одиничних складів злочинів

Множинність злочинів — це вчинення особою (або особами-співучасниками) двох або більше злочинних діянь, кожне з яких утворює ознаки самотійного складу злочину. Видами множинності є *повторність*, *сукупність* і *рецидив* злочинів (статті 32, 33, 34 КК).

Для з'ясування сутності множинності злочинів необхідно визначити поняття одиничного злочину та його різновидів.

Одиничним є злочин, який передбачений кримінальний законом як одиничний самотійний склад злочину. Одиничні злочини поділяються на *прості* та *ускладнені* одиничні злочини.

Прості одиничні злочини — це злочини в яких одній дії (бездіяльності) відповідає один наслідок або однією дією спричинюється декілька наслідків. Прикладом простого одиничного злочину є крадіжка (ст. 185): однією дією — таємним викраденням чужого майна спричиняється один наслідок — майнова шкода власнику. Крадіжка є злочином з матеріальним складом (передбачає діяння, наслідок і причинний зв'язок між ними). Простим одиничним злочином може бути і злочин з усіченим складом, наприклад — погроза вбивством (ст. 129), коли закон передбачає, що особа вчиняє лише одну дію — погрозу вбивством, причому існують реальні підстави побоюватися здійснення цієї погрози.

Простими одиничними злочинами є й ті злочини, склад яких охоплює вчинення одного діяння з кількома наслідками. Крім того, в юридичній конструкції складу простих одиничних злочинів може бути передбачено можливість вчинення злочину одним з кількох можливих діянь.

Наступним видом одиничних злочинів є *ускладнені* одиничні злочини. Для них характерним є складніша структура складу. До числа ускладнених одиничних злочинів відносяться:

триваючі, продовжувані, складені та ті, що кваліфікуються за наслідками злочини.

Триваючий злочин — це ускладнений одиничний злочин, який починається дією або бездіяльністю особи і триває безперервно впродовж певного часу. Прикладами триваючих злочинів є: окремі види незаконного поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами — ст. 263 (особа незаконно придбала і зберігає вогнепальну зброю), незаконне зберігання з метою збуту наркотичних засобів або психотропних речовин — ст. 307 (особа незаконно зберігає впродовж тривалого часу наркотичні засоби), ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів — ст. 212 та інші.

При триваючому злочині особа вчиняє один раз певну дію і впродовж тривалого часу перебуває безперервно в злочинному стані. Для цього виду злочинів характерним є неспівпадання моменту закінчення складу злочину і моменту фактичного завершення протиправних дій.

Завершення триваючого злочину може бути зумовлене різними обставинами: як об'єктивними, так і суб'єктивними. Об'єктивні обставини — це такі події, що не залежать від волі винної особи. До їх числа можна віднести викриття особи у вчиненні злочину, дії сторонніх осіб, якими припинено вчинювання злочину особою (наприклад викрадення у винного іншою особою наркотичних засобів). Суб'єктивні обставини — це свідомі дії винної особи, якими вона припиняє злочинну поведінку: позбувається зброї, яку незаконно зберігала, з'явлення з повинною до правоохоронних органів та інше.

Продовжуваний злочин — це злочин, який складається з декількох тотожних злочинних діянь, що характеризуються єдністю умислу. Кримінальний закон (ч. 2 ст. 32 КК) визначає продовжуваний злочин як діяння, яке складається з двох або більше тотожних діянь, об'єднаних єдиним злочинним наміром. Таким чином, можна виділити такі ознаки продовжуваного злочину:

- він складається з двох або більше самостійних, тобто відданих одне від одного в часі, тотожних злочинних діянь;
- всі ці діяння об'єднані єдиним наміром.

Прикладом продовжуваного злочину можна вважати крадіжку, яку винний вчинив в декілька етапів: розібрав верстат і виніс його по частинах з території підприємства. Кожна з дій винного містить всі ознаки крадіжки, але закон розглядає ці

дії як один єдиний склад злочину і він кваліфікується за однією, окремою статтею (частиною статті) КК.

Початком продовжуваного злочину є вчинення першого з кількох тотожних діянь. Закінченням продовжуваного злочину є вчинення останнього із задуманих злочинних діянь, тобто досягнення, єдиної мети, якої прагнула досягти винна особа.

Слід відрізнити триваючі й продовжувані злочини, основним критерієм для такої диференціації є наявність двох і більше самостійних злочинних діянь, що свідчать про вчинення продовжуваного злочину, а не триваючого, який полягає у безперервному триванні вчинення особою злочину.

Складений злочин — це злочин, який складається з двох або більше злочинних діянь, що утворюють одиничний злочин. Мова йде про об'єднання в один склад кількох злочинних діянь, які самі по собі вже є самостійними злочинами. Наприклад, зґвалтування з застосуванням тілесних ушкоджень кваліфікується лише за ч. 1 ст. 152 КК і не потребує додаткової кваліфікації за заподіяння тілесних ушкоджень. Основними ознаками складеного злочину є:

- два і більше злочинних діяння;
- кожне з цих діянь утворює окремий злочин, містить ознаки самостійного складу злочину.

Складений злочин є одиничним злочином, який охоплюється ознаками однієї статті (або частини статті) КК.

Злочини, що кваліфікуються за наслідками — це злочини, склад яких передбачає настання двох наслідків — основного і похідного. Ці наслідки настають послідовно один за одним в результаті вчиненого особою діяння. Прикладом такого злочину є заподіяння умисного тяжкого тілесного ушкодження, що спричинило смерть потерпілого. Тут має місце вчинення особою діяння, яке є причиною основного наслідку — тілесного ушкодження і вже внаслідок отриманого тісного ушкодження настає смерть. В таких злочинах можлива змішана форма вини, наприклад, умисел відносно заподіяння тілесного ушкодження, і необережність відносно смерті.

Кожен одиничний злочин кваліфікується за однією статтею КК, а якщо в статті кілька частин — то за однією з частин статті КК.

§ 2. Повторність злочинів

Кримінальний закон (ч. 1 ст. 32 КК) визначає, що *повторністю злочинів* визнається вчинення двох або більше злочинів, передбачених тією ж статтею або частиною статті Особливої частини КК. Крім того, повторним є вчинення двох або більше злочинів у випадках, передбачених різними статтями, коли це прямо встановлено в Особливій частині КК (ч. 2 ст. 32 КК). Таким чином законодавчо закріплені такі ознаки повторності:

- особою (а також групою осіб) вчинено два або більше самостійних одиничних злочинів;
- одиничні злочини вчинені у різний час;
- повторність має місце незалежно від того, була особа засуджена за один з цих злочинів, чи не була.

В законі є застереження, що повторність виключається, якщо за раніше вчинений злочин особа була звільнена від кримінальної відповідальності, закінчилися строки давності або на цей злочин поширилася амністія чи за нього була погашена або знята судимість.

Залежно від того, була або не була особа засуджена за раніше вчинений нею злочин, можна виділити такі *види повторності злочинів*:

- **фактична повторність** — повторність злочинів, не пов'язана з засудженням за раніше вчинений злочин;
- **рецидив** — повторність злочинів, пов'язана з засудженням за раніше вчинений злочин.

Повторність, не пов'язану з засудженням за раніше вчинений злочин, можна поділити на два види: *повторність тотожних злочинів* (ч. 1 ст. 32) і *повторність однорідних злочинів* (ч. 2 ст. 32).

Повторність тотожних злочинів — це вчинення особою двох і більше діянь, що містять ознаки одного і того ж складу злочину. Якщо диспозиція статті Особливої частини КК передбачає вчинення злочину повторно, то мова йде про повторність тотожних злочинів. *Повторність однорідних злочинів* може мати місце лише тоді, коли законом спеціально зазначено, що вчинення двох злочинів, що підпадають під ознаки складів різних статей КК, вважається повторним. Наприклад, примітка 1 до ст. 185 передбачає, що: „У статтях 185, 186 та

189—191 повторним визнається злочин, вчинений особою, яка раніше вчинила будь-який із злочинів, передбачений цими статтями або статтями 187, 262 цього Кодексу".

Повторність злочинів враховується при їх кваліфікації. Злочини, що утворюють повторність, кваліфікують за відповідною частиною статті, якою передбачено вчинення злочину повторно. Наприклад, якщо особа вчинила дві крадіжки, то її дії кваліфікуються за ч. 2 ст. 185 КК. В ситуації, коли один із злочинів є закінченим, а інший є замахом, то вони кваліфікуються як сукупність злочинів.

У разі, якщо повторність тотожних злочинів прямо не передбачена у відповідній статті Особливої частини, то відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 67 вона є обставиною, яка обтяжує покарання.

Кваліфікація повторності однорідних злочинів здійснюється за таким правилом: кожний злочин, що утворює повторність кваліфікується за відповідною статтею КК, але наступний злочин кваліфікується за ознакою повторності.

§ 3. Сукупність злочинів

Згідно зі ст. 33 КК *сукупністю злочинів є вчинення особою двох або більше злочинів, передбачених різними статтями або різними частинами однієї статті Особливої частини КК, за жоден з яких її не було засуджено*. Таким чином, законом передбачено наступні ознаки сукупності злочинів:

- особою вчинено два або більше злочини;
- кожен із злочинів кваліфікується за різними статтями або за різними частинами однієї статті Особливої частини КК;
- за жоден із злочинів особа не була засуджена (всі злочини вчинені до постановлення вироку хоча б за один з них).

Сукупність — це вчинення двох і більше одиничних злочинів у будь-якому їх поєднанні, але за умови, що вони підлягають самостійній кваліфікації за відповідною статтею або частиною статті КК. Сукупність не утворюється при вчиненні двох і більше тотожних злочинів, оскільки це повторність. Якщо особа була засуджена хоча б за один із злочинів, про які йде мова, то має місце не сукупність, а рецидив злочинів. При сукупності не враховуються злочини, за які особа була звільнена від кримінальної відповідальності за підставами, встановленими законом.

Сукупність злочинів поділяється на два види: *ідеальну сукупність* і *реальну сукупність*.

Ідеальна сукупність має місце тоді, коли одним діянням особи вчинено два або більше злочини. Прикладом ідеальної сукупності може бути отримання службовою особою як хабара вогнепальної зброї. Тобто однією дією особа чинить два злочини і кваліфікація вчиненого лише як одержання хабара явно недостатня, оскільки вчинене не охоплюється повністю однією статтею кримінального закону. В даному випадку мають бути застосовані дві норми Особливої частини разом. Дії службової особи, яка одержала у виді хабара вогнепальну зброю мають всі ознаки ідеальної сукупності злочинів і тому кваліфікуються за ст. 263 (незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами) і ст. 368 КК (одержання хабара).

Реальна сукупність означає, що винний різними самостійними діями вчиняє два або більше злочини. Тобто, вчинено дві або більше дії, кожна з яких є самостійним злочином (наприклад, крадіжка і вбивство). Слід підкреслити, що при реальній сукупності кожне діяння, вчинене особою, утворює самостійний злочин. На відміну від ідеальної сукупності, при реальній сукупності між діями, що вчиняються винним, є певний проміжок в часі.

Сукупність дуже подібна до складених злочинів, через те, що складений злочин містить в собі два (а то й більше) злочинні діяння, кожне з яких є самостійним злочином, але об'єднані законодавцем в один склад злочину і тому охоплюються ознаками однієї статті КК.

Спільним для реальної сукупності і повторності злочинів є вчинення двох і більше злочинів, кожен з яких містить ознаки одиничних злочинів. При вчиненні повторності тотожних злочинів вони охоплюються однією статтею КК, а при реальній сукупності кожен злочин підпадає під ознаки окремих статей КК. У випадках, коли один з тотожних злочинів є закінчений, а інший є замахом, то вони кваліфікуються за правилами сукупності злочинів.

§ 4. Рецидив злочинів

Рецидив злочинів — це повторність злочинів, пов'язана з засудженням особи за попередній злочин. Мова йде про вчинен-

ня нового умисного злочину особою, яка вже має судимість за умисний злочин (ст. 34 КК). Основними ознаками рецидиву є:

- особою вчинено два або більше самостійних злочини;
- вчинені злочини є лише умисними;
- злочини вчинені в різний час;
- особа має судимість за раніше вчинений злочин.

Саме наявність судимості особи є тією ознакою, що відрізняє рецидив від повторності. Якщо ж судимість погашена або знята (ст.ст. 89, 91 КК), то рецидив злочинів відсутній.

Класифікація рецидиву злочинів можлива за різними підставами. За характером злочинів рецидив поділяється на два види: *загальний рецидив* і *спеціальний рецидив*.

Загальний рецидив утворюється вчиненням різнорідних злочинів (*нетотожних і не однорідних*). **Наприклад**, особа, що має судимість за крадіжку, вчиняє вбивство. Загальний рецидив є обставиною, яка обтяжує покарання (п. 1 ч. 1 ст. 67 КК).

Спеціальним є рецидив тотожних або однорідних злочинів. Наприклад, особа, засуджена за незаконне полювання, знову його вчиняє, або особа, судима за крадіжку вчиняє грабіж.

Спеціальний рецидив розглядається як кваліфікуюча ознака злочинів.

Наступними видами рецидиву є *простий* і *складний рецидив* — залежно від кількості судимостей.

Простий рецидив — особа засуджується вдруге. Наприклад, маючи судимість за крадіжку, особа вчиняє шахрайство.

Складний рецидив — особа засуджується три і більше разів.

Враховуючи ступінь суспільної небезпечності, розрізняють *пенітенціарний рецидив* і *рецидив тяжких або особливо тяжких злочинів*.

Пенітенціарний рецидив — це вчинення особою, що засуджена до позбавлення волі нового злочину впродовж: строку судимості, за який вона знову засуджується до позбавлення волі. Пенітенціарний рецидив враховується при вирішенні питання про умовно-дострокове звільнення від покарання (ст. 81 КК).

Рецидив тяжких або особливо тяжких злочинів — це вчинення особою, судимою за тяжкий або особливо тяжкий злочин, ще одного тяжкого або особливо тяжкого злочину.

Відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 67 КК рецидив є обставиною, що обтяжує покарання, якщо він не передбачений у відповідній статті Особливої частини КК як кваліфікуюча ознака.

Глава 6. ОБСТАВИНИ, ЩО ВИКЛЮЧАЮТЬ ЗЛОЧИННІСТЬ ДІЯННЯ

§ 1. Поняття та види обставин, що виключають злочинність діяння

Відповідно до Конституції України "кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших осіб від протиправних посягань", тому за певних обставин кожен вправі захищатися. Зовні такий захист схожий на злочин, але насправді він є не суспільно небезпечним і правомірним. Дії таких обставин мають відповідні ознаки:

- *це правомірні дії, які зовні подібні зі злочинами, тобто характеризуються наступним чином:*
 - *дія або бездіяльність особи спрямована проти об'єкта кримінально-правової охорони;*
 - *вчинене діяння відповідає фактичним, зовнішнім ознакам об'єктивної сторони того чи іншого складу злочину;*
 - *це діяння вчинила особа, яка здатна бути суб'єктом відповідного злочину;*
- *ці дії мають незлочинний характер, тобто вчиняються правомірно і полягають в суб'єктивному праві, юридичному обов'язку чи владних повноваженнях особи;*
- *вони є суспільно корисніші — відповідають інтересам особи, суспільства або держави;*
- *являють собою свідомі та вольові вчинки людини у формі дії або бездіяльності, вони є правомірними за наявності підстав, які обґрунтовують необхідність таких вчинків.*
- *не тягнуть за собою кримінальну відповідальність.*

Отже, з огляду на перераховані ознаки можна дати таке визначення **обставин, що виключають злочинність діяння** — це зовні схожі зі злочинами правомірні дії, що передбачені кримінальним законом, мають незлочинний характер, є суспільно корисними, являють собою свідомі та вольові вчинки які не тягнуть за собою кримінальну відповідальність.

Кримінальний кодекс 1960 року передбачав лише три обставини, що виключають злочинність діяння: *необхідна оборона, крайня необхідність, затримання особи, що вчинила злочин*. Чинний КК України від 5 квітня 2001 року вперше виділив дані обставини в окремий розділ VIII Загальної частини і значно розширив їх коло:

- необхідна оборона;
- уявна оборона;
- затримання особи, яка вчинила злочин;
- крайня необхідність;
- фізичний або психічний примус;
- виконання наказу або розпорядження;
- діяння пов'язане з ризиком;
- виконання спеціального завдання з попередженням чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації.

Для чіткого розуміння обставин, що виключають злочинність діяння слід розглянути кожну з них детальніше.

§ 2. Кримінально-правова характеристика обставин, що виключають злочинність діяння

Необхідна оборона. Правовий інститут необхідної оборони відноситься до числа найбільш глибоко і повно розкритих у науці кримінального права.

У ч. 1 ст. 36 КК України зазначено, що *необхідною обороною визнаються дії, вчинені з метою захисту охоронюваних законом прав та інтересів особи, яка захищається, або іншої особи, а також суспільних інтересів та інтересів держави від суспільно небезпечного посягання шляхам заподіяння таму, хто посягає, шкоди, необхідної і достатньої в даній обстановці для негайного відвернення чи припинення посягання, якщо при цьому не було допущено перевищення меж: необхідної оборони.*

Право на необхідну оборону є самостійним і невід'ємним правом громадянина і не носить субсидіарного характеру. З точки зору правового статусу особи право на необхідну оборону — це невід'ємне суб'єктивне і притому природне право будь-якої людини — члена суспільства. Кожен може використати своє право на захист незалежно від будь-яких обставин, але може і ухилитися від його здійснення.

Необхідна оборона є правомірною лише за наявності певних умов, визначених ст. 36 КК України: 1) дії, якими вона викликана, вчинено з метою захисту охоронюваних законом прав та інтересів особи, яка захищається, інших осіб (фізичної чи юридичної), суспільних інтересів, інтересів держави.

Не визнається необхідною обороною захист особи від правомірного затримання працівниками правоохоронних орга-

нів, але поряд з цим вважається необхідною обороною захист від явно незаконного затримання навіть коли його здійснюють особи, які за законом мають право не таке затримання.

Також слід сказати, що дії, вчинені у відповідь на напад, умисно спровокований "потерпілим" з метою здобути собі переваги особи, яка обороняється, не є необхідною обороною.

- 2) наявність суспільно небезпечного посягання — діяння, ознаки якого передбачені КК України.
- 3) своєчасність необхідної оборони, тобто вона можлива лише тоді, коли є наявне посягання — яке вже почалось і ще не закінчилось.
- 4) реальність посягання. Посягання не може існувати лише в уяві того, хто захищається.
Також слід відмітити, що в окремих випадках може бути визнано правомірним такий захист як *уявна оборона*, що регламентується ст. 37 КК, в якій сказано що уявною обороною визнаються дії, пов'язані із заподіянням шкоди за таких обставин, коли реально суспільно небезпечного посягання не було і особа неправильно оцінюючи дії потерпілого лише помилково припускала наявність такого посягання. Уявна оборона не тягне за собою кримінальної відповідальності за наявності двох ознак, які їй притаманні:
 - коли обстановка, що склалася давала особі достатні підстави вважати, що мало місце реальне посягання;
 - коли особа не усвідомлювала і не могла усвідомлювати помилковості свого припущення.
- 5) шкода може бути заподіяна лише тому хто посягає;
- 6) заподіювана шкода, є необхідною і достатньою в даній обстановці для негайного відвернення чи припинення посягання.

Перевищенням меж необхідної оборони відповідно до ч. 3 ст. 36 КК визнається умисне заподіяння тому, хто посягає, тяжкої шкоди, яка явно не відповідає небезпечності посягання або обстановці захисту.

Якщо в обстановці, що склалася, особа не усвідомлювала, але могла усвідомлювати відсутність реального суспільно небезпечного посягання, вона підлягає кримінальній відповідальності за заподіяння шкоди через необережність (ч. 4 ст. 37). Особа не підлягає кримінальній відповідальності, якщо через

сильне душевне хвилювання, викликане суспільно небезпечним посяганням, вона не могла оцінити відповідність заподіяної нею шкоди небезпечності посягання чи обстановці захисту (ч. 4 ст. 36).

Не є перевищенням меж необхідної оборони і немає наслідком кримінальну відповідальність застосування зброї або будь-яких інших засобів чи предметів для захисту від нападу озброєної особи або нападу групи осіб, а також для відвернення протиправного насильницького вторгнення у житло чи інше приміщення, незалежно від тяжкості шкоди, яку заподіяно тому, хто посягає (ч. 5 ст. 36).

Затримання особи, яка вчинила злочин. Відповідно до ч. 1 ст. 38 КК, не визнаються злочинними дії потерпілого та інших осіб безпосередньо після вчинення посягання, спрямовані на затримання особи, яка вчинила злочин, і доставляння її, відповідним органами влади якщо при цьому не було допущено перевищення заходів, необхідних для затримання такої особи.

Отже, затримання особи, яка вчинила злочин — це позбавлення її можливості вільного пересування та вчинення певних дій, спрямованих на зникнення з місця вчинення злочину. У ч. 2 ст. 38 КК зазначено, що перевищенням заходів, необхідних для затримання злочинця, визнається умисне заподіяння особі, що вчинила злочин, тяжкої шкоди, яка явно не відповідає небезпечності посягання або обстановці затримання злочинця.

Якщо присутнє перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця, то існують випадки, коли воно тягне за собою відповідальність:

- 1) умисне вбивство при перевищенні заходів, необхідних для затримання злочинця (ст. 118);
- 2) умисне заподіяння тяжкого тілесного ушкодження злочинцю (ст. 124).

Водночас виключає злочинність діяння затримання особи, яка вчинила злочин, коли ця обстановка має наступні ознаки:

- мету затримання — дії потерпілих та інших осіб мають метою затримання злочинця і доставлення його органам влади (ч. 1 ст. 38 КК);
- спрямованість діяння. Заходи повинні застосовуватися лише до злочинця, а не інших правопорушників, тобто затримання особи, яка вчиняє або вже вчинила злочинне посягання;

- **характер дій** при затриманні —■ це дії потерпілих або інших осіб, пов'язані із позбавленням злочинця особистої волі, а також заподіяння йому шкоди;
- **своєчасність затримання** злочинця — може бути вчинене лише в момент або безпосередньо після вчинення злочинного посягання (ч. 1 ст. 38);
- **необхідність заподіяння шкоди.** Злочинець може не підкоритися особі, яка здійснює затримання, тому громадянин часто змушений заподіяти злочинцю відповідну шкоду оскільки у потерпілих або інших осіб відсутня реальна можливість без серйозної небезпеки для себе або інших осіб здійснити насильницьке затримання злочинця;
- **співрозмірність шкоди,** що заподіюється злочинцю під час його затримання з характером і розміром шкоди, яка заподіяна суспільному благу, або реальною загрозою заподіяння цієї шкоди збоку злочинця.

Крайньою необхідністю визнається заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам задля усунення небезпеки, що безпосередньо загрожує особі чи охоронювангш законом правам цієї людини або інших осіб, а також: суспільним інтересам чи інтересам держави якщо ця небезпеку в даній обстановці не можна було усунути іншими засобами і якщо при цьому не було допущено перевищення меж: крайньої необхідності (ч. 1 ст. 39 КК).

Умовами виникнення крайньої необхідності є:

- небезпека повинна бути дійсною, реальною, наявною — безпосередньо загрозувати правоохоронним інтересам;
- немає можливостей усунути небезпеку іншими способами, крім тих, що спричиняють заподіяння шкоди.

Відповідно до ч. 2 ст. 39 КК України перевищенням меж крайньої необхідності є умисне заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам, якщо така шкода є більш значною, ніж відвернена шкода.

Особа не підлягає кримінальній відповідальності за перевищення меж крайньої необхідності, якщо внаслідок сильного душевного хвилювання, викликаного небезпекою, що загрожувала, вона не могла оцінити відповідність заподіяної шкоди цій небезпеці (ч. 3 ст. 39 КК).

Фізичний або психічний примус. Відповідно до ч. 1 ст. 40 КК не є злочином дія або бездіяльність особи, яка заподіяла шкоду правоохоронюваним інтересам, вчинена під безпосереднім

впливом фізичного примусу, внаслідок якого особа не могла керувати своїми вчинками. Питання про кримінальну відповідальність особи за заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам, якщо ця особа зазнала фізичного примусу, внаслідок якого вона зберігала можливість керувати своїми діями, а також психічного примусу, вирішується відповідно до положень ст. 39 КК.

Фізичний примус — це заподіяння особі фізичного насильства з метою вимагання від цієї особи всупереч її волі вчинити чи не вчинити певні дії, які є протиправними.

Види дій, що становлять собою фізичний примус поділяються на такі, що:

- позбавляють особу, відносно якої застосовані дії, фізичної можливості діяти;
- спрямовані на те, щоб зламати психологічний опір особи і змусити її чинити заборонене законом діяння.

Психічний примус — це вплив на психіку особи з метою змусити її не за її волею вчинити протиправні дії. До психічного примусу відносяться:

- застосування чи погроза застосування насильницьких дій відносно близьких, рідних, інших осіб, доля яких є важливою для особи, яку схиляють до вчинення певних дій чи бездіяльності;
- погрозу застосування певного фізичного насильства, в тому числі і зброї;
- погрозу знищення або саме знищення майна, яке належить потерпілому чи його рідним, близьким або іншим особам, доля яких є важливою для нього;
- погрозу розголошення відомостей, які особа хоче зберегти в таємниці.

Виконання наказу або розпорядження. Дія або бездіяльність особи, що заподіяла шкоду правоохоронюваним інтересам, визнається правомірною, якщо вона була вчинена з метою виконання законного наказу або розпорядження (ч. 1 ст. 41 КК).

Звідси випливає, що єдиною умовою визнання законним виконання наказу або розпорядження із заподіянням шкоди правоохоронюваним інтересам, є законність такого наказу чи розпорядження.

Законним, відповідно до ч. 2 ст. 41 КК, визнається такий наказ, який:

- відданий у належному порядку. Належний порядок при цьому — порядок віддання (видання) наказів, встановлений законом або іншими нормативно-правовими актами;
- відданий відповідною особою у межах її повноважень. Відповідна особа — це орган або службова особа, до компетенції яких належать питання, що вирішуються в наказі;
- за змістом не суперечить чинному законодавству;
- не пов'язаний з порушенням конституційних прав та свобод людини і громадянина.

Не підлягає кримінальній відповідальності особа, яка відмовилася виконувати явно злочинний наказ або розпорядження (ч. 3 ст. 41 КК). Особа, що виконала явно злочинний наказ або розпорядження, за діяння, вчинені з метою виконання такого наказу або розпорядження, підлягає кримінальній відповідальності на загальних підставах (ч. 4 ст. 41 КК). Явно злочинний — це наказ, злочинний характер якого очевидний, зрозумілий як для того, хто його віддає, так і для того кому він адресований, а також для інших осіб.

У певних випадках за виконання злочинного наказу відповідальність несе не його виконавець, а особа, яка віддала такий наказ (наприклад, якщо особа, до якої звернуто наказ, не усвідомлювала і не могла усвідомлювати злочинного характеру наказу, оскільки при цьому вина виконавця відсутня).

Тому ч. 5 ст. 41 КК вказує, що якщо особа не усвідомлювала і не могла усвідомлювати злочинного характеру наказу чи розпорядження, то за діяння, вчинене з метою виконання такого наказу чи розпорядження, відповідальності підлягає тільки особа, що віддала злочинний наказ чи розпорядження.

Перевищення меж заподіяння шкоди при виконанні наказу (ексцес виконання наказу) — це заподіяння явно надмірної шкоди, ніж передбачалось наказом. В такому разі кримінальній відповідальності підлягає як особа, що виконала злочинний наказ, так і особа, яка віддала такий наказ.

Діяння пов'язане з ризиком. Дана обставина, що виключає злочинність діяння є новелою для кримінального права України, її поява пов'язана з необхідністю надати статусу правомірних діянням, що здійснюються для досягнення суспільно корисного результату, але пов'язані з ризиком заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам у разі їх вчинення. Ч. 1 ст. 42 КК передбачає, що *не є злочином діяння (дія або бездіяльність), яке заподіяло шкоду правоохоронюваніш інтересам, якщо це*

діяння було вчинене в умовах виправданого ризику для досягнення значної суспільно корисної мети.

Отже, ризик є виправданим і заподіяння шкоди не тягне за собою кримінальної відповідальності за таких умов:

- ризиковане діяння вчинюється для досягнення значної суспільно корисної мети;
- без вчинення ризикованого діяння у даній обстановці неможливо досягти зазначеної мети;
- особою було вжито всіх заходів, які дають їй підстави обґрунтовано розраховувати на відвернення шкоди правоохоронюваним інтересам.

Ризик не визнається виправданим, якщо він завідомо створював загрозу для життя інших людей або загрозу економічної катастрофи чи інших надзвичайних подій (ч. 3 ст. 42).

Діяння, пов'язане з ризиком має такі ознаки:

- 1) мета — дане діяння вчиняється для досягнення значної суспільно корисної мети;
- 2) об'єктом заподіяння шкоди є правоохоронювані інтереси особи, суспільні інтереси або інтереси держави;
- 3) **характер діяння** — ризик збігається з ознаками якогось злочину, що передбачений Кримінальним Кодексом України;
- 4) **своєчасність** — діяння, пов'язане з ризиком, повинно бути вчинено лише протягом часу існування його підстави;
- 5) **межі заподіяння шкоди** — ризик не є виправданим, якщо він завідомо створював загрозу для життя інших людей.

Перевищення меж заподіяння шкоди можливе лише в умовах виправданого ризику. Експес ризикованого діяння — це заподіяння правоохоронюваним інтересам шкоди, явно не відповідної значимості тієї суспільно корисної мети, до досягнення якої прагнула особа, що ризикувала.

Виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації. Не є злочином вимушене заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам особою, яка відповідно до закону виконувала спеціальне завдання, беручи участь в організованій групі чи злочинній організації з метою попередження чи розкриття їх злочинної діяльності (ч. 1 ст. 43 КК).

Умови, за яких вказане заподіяння шкоди визнається обставиною, що виключає злочинність діяння:

- 1) діяння є вимушеним. Вимушене заподіяння шкоди є необхідним для збереження особою в таємниці факту виконання нею спеціального завдання, її співробітництва з оперативним підрозділом;
- 2) здійснюється **особою**, яка згідно закону виконувала спеціальне завдання, беручи участь в організованій групі чи злочинній організації. Під особою, яка виконує спеціальне завдання, слід розуміти:
 - штатного працівника оперативного підрозділу правоохоронних або розвідувальних органів, який проникає до складу організованої групи чи злочинної організації;
 - особу, яка на передбаченій законом підставі негласно співпрацює з оперативним підрозділом правоохоронного органу або з розвідувальним органом і отримала відповідне спеціальне завдання;
- 3) мета такого завдання — попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації;
- 4) під час виконання спеціального завдання особою, яка виконує таке завдання діяння, не вчинено злочини, передбачені ч. 2 ст. 43 КК, а саме — тяжкого злочину, вчиненого умисно і поєднаного з насильством над потерпілим, або тяжкого злочину, вчиненого умисно і пов'язаного з спричиненням тяжкого тілесного ушкодження або настанням інших тяжких, або особливо тяжких наслідків.

Ч. 3 ст. 43 КК встановлює особливі правила призначення покарання особі, яка вчинила злочин, передбачений ч. 2 цієї статті. Зокрема, винний не може бути засуджений до довічного позбавлення волі, а покарання у виді позбавлення волі не може бути призначене на строк, більший, ніж половина максимального строку позбавлення волі, передбаченого законом за цей злочин.

Глава 7. ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

§ 1. Поняття звільнення від кримінальної відповідальності

Звільнення від кримінальної відповідальності — це відмова держави засуджувати особу, яка вчинила злочин, та застосувати до неї кримінально-правові засоби примусового характеру, відповідно до підстав, передбачених чинним кримінальним законом (КК України) і в порядку врегульованому кримінально-процесуальним законам (КПК України).

Реалізація завдань охорони інтересів особи, суспільства або держави від злочинних посягань припускає застосування судом покарань до осіб, винних у їхньому вчиненні. За певних умов не потрібно щоб винна особа перетерпіла покладання заходів кримінальної відповідальності (у тому числі і покарання). Крім того, існує потреба проявити поблажливість до осіб, що порушили кримінально-правову заборону і, керуючись принципом гуманізму, звільнити винних не тільки від покарання, але й у цілому від кримінальної відповідальності.

Відповідно до ст. 44 КК (яка визначає правові підстави та порядок звільнення від кримінальної відповідальності) особа, яка вчинила злочин, звільняється від кримінальної відповідальності у випадках, передбачених КК, а також на підставі закону України про амністію чи акта помилування. *Звільнення від кримінальної відповідальності* можливе лише до вступу вироку суду в законну силу, далі мова може йти про *звільнення особи від покарання*.

Важливо відрізнити звільнення від кримінальної відповідальності від окремих інститутів кримінального права: малозначимості (ч. 2 ст. 11), добровільної відмови при незакінченому злочині (ст. 17), обставин, що виключають злочинність діяння (Розділ VIII Загальної частини КК).

Звільнення від кримінальної відповідальності застосовується до випадків, коли особа *вчиняє злочин вперше* та для злочинів *невеликої або середньої тяжкості*.

Вчинення злочину вперше означає, що особа раніше не вчинила будь-якого злочину, тобто: особа не має непогашеної або незнятої судимості за раніше вчинений злочин, немає кримінальної справи, порушеної у зв'язку із вчиненням осо-

бою будь-якого злочину. Особами, які вперше вчинили злочин, є й ті хто був виправданий судом, а також ті, хто раніше, хоч і вчинив кримінальне каране діяння, проте у встановленому законом порядку був звільнений від кримінальної відповідальності.

Злочин невеликої тяжкості — це злочин, за який передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк не більше двох років або інше, більш м'яке покарання (ч. 2. ст. 12).

Злочин середньої тяжкості — це злочин, за який передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк не більше п'яти років (ч. 3 ст. 12).

§ 2. Кримінально-правова характеристика окремих підстав звільнення від кримінальної відповідальності

Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям (ст. 45 КК). Особа звільняється від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям за таких умов:

- особа вчинила злочин вперше;
- вчинено злочин невеликої тяжкості;
- особа після вчинення злочину щиро покалася;
- особа активно сприяла розкриттю злочину;
- особа повністю відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду.

Щире покаяння особи має місце тоді, коли вона повністю визнає свою вину, не чинить перешкод розслідуванню, дає правдиві показання, щиро шкодує про вчинене нею, свідомо засуджує вчинений нею злочин, висловлює співчуття потерпілому. Щире покаяння є внутрішнім морально-психічним процесом у свідомості особи і його прояви — індивідуальні, вони мають бути встановлені у кожному конкретному випадку. Іншими словами, мова йде про такі морально-психологічні процеси у свідомості людини, які свідчать про її тверде переконання не вчиняти злочинів у майбутньому.

Активне сприяння розкриттю злочину — це дії винної особи, які спрямовані на допомогу органам досудового розслідування і суду у встановленні істини, з'ясуванні фактичних обставин у справі. Такі дії можуть полягати у дачі правдивих показань, викритті співучасників, видачі знарядь і засобів вчинення злочину, майна, здобутого злочинним шляхом.

Відшкодування завданих збитків та усунення заподіяної шкоди — це дії особи, якими вона реально усуває негативні наслідки вчиненого злочину. Такими діями можуть бути: повернення викраденого майна або передача потерпілому рівноцінного майна, грошова компенсація вартості викраденого, знищеного чи пошкодженого майна, відновлення особисто або за свій рахунок властивостей пошкодженого майна, оплата лікування потерпілого, вибачення у публічній формі. Позиція потерпілого при звільненні від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям враховується судом, але не є для суду обов'язковою.

Слід пам'ятати, що сприяння розкриттю злочину і добровільне відшкодування заподіяної шкоди у випадках, коли особа не може бути звільнена від кримінальної відповідальності враховуються судом як обставини, що пом'якшують покарання (п.п. 1 і 2 ч. 1 ст. 66).

Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим (ст. 46 КК). Особа звільняється від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням з потерпілим за таких умов:

- особа вчинила злочин вперше;
- вчинено злочин невеликої тяжкості;
- особа повністю відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду;
- особа після вчинення злочину примирилася з потерпілим.

Під примиренням розуміється *добровільна заява потерпілого, в якій він однозначно висловлює свою позицію про закриття кримінальної справи щодо винного.* Факт примирення потребує процесуального закріплення у матеріалах справи і може відбуватися лише один раз.

Мотиви, якими керується потерпілий (жалість, бажання покращити своє майнове становище тощо), для застосування ст. 46 значення не мають. Примирення можливе як з ініціативи винного, так і самого потерпілого.

Примирення має відбутись саме з потерпілим, а не з іншими особами, які беруть участь у кримінальному процесі. *Потерпілий — це фізична особа, якій злочинам заподіяно моральну, фізичну або майнову шкоду і яка визнана потерпілим постановою органу дізнання, слідчого, судді або ухвалою суду.* У справах про злочини, внаслідок яких сталася смерть потерпілого, права потерпілого мають його близькі родичі, які в уста-

новленому порядку визнані потерпілими. Не є потерпілими у кримінально-процесуальному аспекті юридичні особи, які, у разі заподіяння їм майнової шкоди, визнаються цивільними позивачами.

Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки (ст. 47 КК). Особа звільняється від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки за таких умов:

- особа вчинила злочин вперше;
- вчинено злочин невеликої або середньої тяжкості;
- особа щиро покалася;
- колектив підприємства, установи чи організації звернувся з клопотанням про передачу особи на поруки.

Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки є умовним видом звільнення від покарання і особа остаточно звільняється від кримінальної відповідальності лише за умови, що протягом року доведе своє виправлення — не вчинить нових злочинів, не порушуватиме громадського порядку, не ухилятиметься від заходів виховного впливу з боку трудового колективу.

Передати особу на поруки може лише суд за клопотанням трудового колективу. За своїм змістом дане клопотання включає:

- 1) вмотивоване прохання відповідного колективу звільнити від кримінальної відповідальності особу, яка вчинила злочин, і передати її (йому) на поруки;
- 2) зобов'язання колективу здійснювати заходи виховного характеру, спрямовані на недопущення вчинення особою, взятою на поруки, нових злочинів. Порядок звернення колективу з клопотанням про передачу особи на поруки регламентується кримінально-процесуальним законом.

Клопотання про передачу особи на поруки не є обов'язковим для суду, звільнення від кримінальної відповідальності є лише правом, але не обов'язком суду.

Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із зміною обстановки (ст. 48 КК). Особа звільняється від кримінальної відповідальності за цією підставою за таких умов:

- особа вчинила злочин вперше;
- вчинено злочин невеликої або середньої тяжкості;
- змінилася обстановка, внаслідок чого:

— діяння втратило суспільну небезпечність;

— особа перестала бути суспільно небезпечною.

- зміна обстановки має місце на час розслідування або розгляду справи в суді.

Зміну обстановки необхідно розглядати як два окремих її різновиди: *діяння втратило суспільну небезпечність* або *особа перестала бути суспільно небезпечною*. Ці обставини можуть мати місце як окремо, так і в сукупності.

Втрату діянням суспільної небезпечності можна умовно поділити на такі два види:

- по-перше, законодавець не завжди встигає за стрімким розвитком суспільного життя і певні склади злочину не те, що втрачають так би мовити "актуальність", а стають своєрідним анахронізмом. Така ситуація склалася свого часу з окремими видами спекуляції. Крім того, ряд норм КК відсилають до інших нормативно-правових актів, які також змінюються (наприклад, змінюється перелік відомостей, що становлять державну чи комерційну таємницю, постійно оновлюються форми звітності тощо). Життя не стоїть на місці, у суспільстві в цілому, а також в окремих сферах життєдіяльності людей відбуваються радикальні зміни і тому окремі види злочинів перестають бути суспільно небезпечними.
- по-друге, можлива втрата суспільної безпеки лише конкретним, окремо взятим злочином, причому, інші подібні злочини залишають суспільно небезпечними. В цьому випадку має місце зміна обстановки локального характеру: окрема місце вість, конкретне підприємство чи трудовий колектив.

Втрата особою суспільної небезпечності означає, що в житті особи сталися певні події, які істотно впливають на світогляд особи чи унеможливають вчинення злочинів даною особою в майбутньому. Умовно їх можна розділити на два види:

- по-перше це такі обставини, з'являються незалежно від волі особи: тяжке захворювання, призов на військову службу, усунення особистих важких обставин тощо;
- по-друге, ці обставини можуть виникати з волі особи: влаштувалася на роботу, розрив стосунків з особами, які примушували винного вчиняти злочини. Слід обережно ставитися до можливості втрати особою суспільної безпеки буквально на наступний день після вчинення злочину, для виникнення таких обставин необхідний відносно тривалий проміжок часу.

Звільнення від кримінальної відповідальності за даною підставою є лише правом, а не обов'язком суду. Якщо суд вважає, що суспільна небезпечність вчиненого діяння не відпала або особа не перестала бути суспільно небезпечною (незалежно від зовнішніх обставин, які мали місце), звільнення від кримінальної відповідальності неможливе.

Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності (ст. 49 КК). Через певний час після вчинення злочину кримінальна відповідальність стає якщо не неможливою, то вкрай утруднюється. Особа, яка вчинила злочин, втрачає частково, а то й повністю суспільну небезпечність, і притягати її до кримінальної відповідальності може бути просто недоцільним і невиправданим.

Виходячи з цих та інших міркувань, кримінальний закон встановлює строки, по закінченні яких особа не може нести кримінальній відповідальності — *строки давності*. Закон встановлює п'ять видів таких строків:

- 1) два роки — у разі вчинення злочину невеликої тяжкості, за який передбачене покарання менш суворе, ніж обмеження волі;
- 2) три роки — у разі вчинення злочину невеликої тяжкості, за який передбачене покарання у виді обмеження або позбавлення волі;
- 3) п'ять років — у разі вчинення злочину середньої тяжкості;
- 4) десять років — у разі вчинення тяжкого злочину;
- 5) п'ятнадцять років — у разі вчинення особливо тяжкого злочину.

При обчисленні будь-яких строків взагалі, і строків давності зокрема, важливими є моменти їх початку та закінчення. Перебіг строку давності починається в день, коли злочин був закінчений. Це загальне правило. Але для *триваючих злочинів* цей строк обчислюється з дня, коли вони були фактично завершені (припинені). Наприклад, особа, яка незаконно зберігала зброю, була затримана працівниками міліції. Саме цей день і є початком перебігу строку давності за триваючий злочин. У разі вчинення особою *продовжуваного злочину*, початком перебігу строку давності є день, коли особа вчинила останнє злочинне діяння.

Кінцевим моментом строку давності є набуття вироком законної сили (ст. 401 КПК). Вирок місцевого суду набирає законної сили після закінчення строку на подання апеляцій, а

вирок апеляційного суду — після закінчення строку на подання касаційної скарги, внесення касаційного подання, якщо його не було оскаржено чи на нього не було внесено подання. В разі подачі апеляцій, касаційної скарги чи внесення касаційного подання вирок, якщо його не скасовано, набирає законної сили після розгляду справи відповідно апеляційною чи касаційною інстанцією. Якщо вирок має набути законної сили вже після того, як закінчився передбачений законом строк, то особа повинна бути звільнена від кримінальної відповідальності.

Закон передбачає зупинення перебігу давності, якщо особа, що вчинила злочин, ухилилася від слідства або суду. Ухиленням від слідства або суду є дії особи, за допомогою яких вона сподівається unikнути кримінальної відповідальності, наприклад зміна місця проживання. У цих випадках перебіг давності відновлюється з дня з'явлення особи із зізнанням або її затримання. Але якщо особа не вчинятиме нових злочинів, то вона звільняється від кримінальної відповідальності, якщо з часу вчинення злочину минуло п'ятнадцять років.

Перебіг давності переривається, якщо особа вчинила новий злочин середньої тяжкості, тяжкий або особливо тяжкий злочин. Обчислення давності в цьому разі починається з дня вчинення нового злочину. При цьому строки давності обчислюються окремо за кожний злочин, тобто строки давності обчислюються ніби „паралельно" за кожний вчинений злочин.

Ч. 4 ст. 49 КК передбачено, що питання про застосування давності до особи, що вчинила особливо тяжкий злочин, за який згідно із законом може бути призначено довічне позбавлення волі, вирішується судом. Тому суд може прийняти рішення як про застосування давності, так і про незастосування давності. Якщо суд не визнає за можливе застосувати давність, довічне позбавлення волі не може бути призначено і замінюється позбавленням волі на певний строк.

Винятком із загальних правил перебігу строку давності є незастосування давності до окремих категорій злочинів. Такими злочинами є планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни, порушення законів та звичаїв війни, застосування зброї масового знищення, геноцид (ст.ст. 437—439 і ч. 1 ст. 442). Цей виняток зроблений на підставі міжнародно-правових зобов'язань нашої держави стосовно незастосування давності відносно військових злочинів і злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку.

Глава 8. ПОНЯТТЯ, СИСТЕМА І ВИДИ ПОКАРАНЬ

§ 1. Поняття і мета покарання

Ч. 1 ст. 50 КК визначає поняття покарання так: *покарання є заходом примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи визнаної винною у вчиненні злочину, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого.*

Аналіз поняття покарання дозволяє виділити його ознаки:

- 1) покарання є заходом примусу;
- 2) застосовується від імені держави за вироком суду;
- 3) застосовується до особи, визнаної винною у вчиненні злочину;
- 4) полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого.

Покарання виступає тим засобом, за допомогою якого здійснюється вплив на поведінку громадян, що *примушує* їх до виконання обов'язку неухильно додержуватися Конституції та законів України. Примусовість покарання означає обов'язок засудженого притерпіти всі ті обмеження його прав і свобод, які складають зміст того покарання, яке призначене йому у вирок суду за вчинений ним злочин. Покарання є особливою формою примусу, а тому його слід відмежовувати від таких засобів кримінально-правового впливу як застосування примусових заходів медичного характеру (ст. 92 КК) та примусових заходів виховного характеру (ст. 105 КК).

Відповідно до ст. 124 Конституції України правосуддя в Україні здійснюється виключно судами. Судові рішення ухвалюються судами іменем України. Виходячи з цього лише суд, як орган державної влади, має право, встановивши вину особи у вчиненні злочину, прийти до висновку про необхідність застосування до неї покарання та у своєму вирокі встановити його вид, строк та розмір. Застосування покарання від імені держави визначає його публічний характер.

Застосування покарання до особи, визнаної винною у вчиненні злочину, ґрунтується на положеннях ст. 62 Конституції України та ч. 2 ст. 2 КК, якими в нашому законодавстві закріплено *презумпцію невинуватості* *Особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана криміналь-*

ному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду. Застосування покарання до особи, визнаної винною у вчиненні злочину, базується також на принципі особистісного характеру покарання. Тобто покарання може бути призначено та виконано тільки стосовно самого винного і не може бути покладено на інших осіб, навіть на близьких родичів (наприклад, конфіскації підлягає лише майно, яке є виключно власністю засудженого).

Зміст покарання полягає у передбаченому законом обмеженні прав та свобод особи, засудженої за вчинення злочину. Ст. 63 Конституції України передбачено, що засуджений користується всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, які визначені законом і встановлені вироком суду. Відповідні обмеження визначаються видом, строком, розміром покарання. Вони можуть виражатися в обмеженні свободи пересування, вільного вибору місця проживання (при арешті, обмеженні або позбавленні волі), права вільно обирати вид трудової діяльності (при позбавленні права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю), майнових обмеженнях (при виправних роботах, конфіскації, штрафі) та інших.

Мета покарання — це той результат, якого прагне досягти держава, застосовуючи до особи, винної у вчиненні злочину, певні, визначені законом заходи примусу. Мета покарання визначена в ч. 2 ст. 50 КК, де вказано, що покарання має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами.

Із змісту даного визначення випливають такі цілі покарання:

- 1) кара щодо засудженого;
- 2) його виправлення;
- 3) спеціальне попередження — запобігання вчиненню нових злочинів самим засудженим;
- 4) загальне попередження — запобігання вчиненню злочинів іншими особами.

Кара, тобто відплата винному за вчинений ним злочин виступає не лише однією із цілей покарання, але й однією з його ознак, що визначає зміст покарання. Однак досягнення мети кари можливе лише у випадку призначення покарання, яке відповідає тяжкості вчиненого злочину. Покарання полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого (ч. 1 ст. 50 КК), що і являє собою відплату за вчинене. Кара

як ознака покарання знаходить своє вираження у відповідній нормі Загальної частини КК, в якій описані ознаки певного виду покарання, а також у санкції норми кримінального закону, якою передбачено відповідальність за вчинений особою злочин. Кара як ціль покарання виражається лише у призначенні особі, яка вчинила злочин конкретної міри покарання та її виконанні. Досягнення мети кари, як відплати винному за вчинене необхідно для захисту суспільства, для задоволення почуття справедливості потерпілого і суспільства, проти яких вчинено злочин.

Виправлення засудженого — це такий вплив каральних заходів на засудженого, в результаті якого відбуваються певні зміни його особи, які усувають його суспільну небезпечність, формують схильність до правомірної поведінки та повагу до закону головним чином через страх перед покаранням, небажанням знову його відбувати. Досягнення такої мети прийнято називати *юридичним виправленням*, яке є достатнім з точки зору кримінального закону. Однак це не означає, що вплив заходів покарання вичерпується цим. Виправлення передбачає також докорінну перебудову психічного складу особи засудженого, формування переконань, які передбачають повагу до правил і норм людського співжиття.

Спеціальне попередження (спеціальна превенція) передбачає, що застосування покарання зробить неможливим або значно ускладнить можливість вчинення нових злочинів засудженим. Досягнення цієї мети забезпечується завдяки тим обмеженням прав і свобод засудженого, які складають зміст відповідного покарання. Так, позбавлення волі, відповідний режим відбування цього покарання та пов'язані з цим обмеження виключають можливість вчинення багатьох злочинів; виконання покарання у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю робить неможливим вчинення злочинів пов'язаних із використанням відповідної посади або здійсненням певної діяльності. Мета спеціального попередження тісно пов'язана з метою виправлення. Формування у особи поваги до норм закону та усунення його суспільної небезпечності веде до того, що засуджений під час виконання покарання, а також після його відбування не буде вчиняти нових злочинів, в чому і полягає зміст спеціальної превенції.

Загальне попередження (загальна превенція) передбачає попередження вчинення злочинів іншими особами. Застосування

покарання до засудженого повинно утримувати інших осіб, схильних до протиправної поведінки, від вчинення злочинів, щоб уникнути відповідних наслідків у вигляді застосування покарання. Досягнення мети загального попередження забезпечується самим існуванням кримінального закону, санкції норм якого попереджують про покарання, засудженням осіб, винних у вчиненні злочину, до покарання, яке відповідає тяжкості вчиненого злочину та обставинам справи. Саме невідворотність покарання, а не його суворість здійснює вплив на нестійких осіб та сприяє досягненню мети загального попередження.

Ч. 3 ст. 50 КК встановлено, що покарання не має на меті завдати фізичних страждань або принизити людську гідність. Дана норма відтворює положення ч. 2 ст. 28 Конституції України, згідно з якою ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність поводженню чи покаранню.

§ 2. Система і види покарань

У ст. 51 КК встановлено види покарань, які складають систему покарань. Під системою розуміється сукупність певних елементів, об'єднаних спільним призначенням. *Система покарань — це закріплений у Кримінальному кодексі України обов'язковий для суду вичерпний перелік видів покарань, які розташовані у порядку зростання їхньої тяжкості. Ознаки системи покарань:*

- 1) *перелік видів покарань закріплено лише у КК. Жоден інший законодавчий акт не може встановлювати види покарання, В чинному КК загальний перелік видів покарань (які застосовуються до осіб, визнаних винними у вчиненні злочину, крім неповнолітніх) встановлено у ст. 51 КК. Види покарань, які можуть бути застосовані до неповнолітніх встановлено у ст. 98 КК;*
- 2) *перелік видів покарань є обов'язковим для суду. Тобто суд, призначаючи покарання, не може відступити від встановленої кримінальним законом системи покарань, довільно визначити певний вид покарання;*
- 3) *перелік покарань, які складають систему, є вичерпним. Це означає, що в Україні не можуть бути застосовані інші види покарання, крім тих, які передбачено в ст. 51 КК. Тобто на даний момент система покарань є завершеною, проте*

вона може змінюватися, шляхом внесення відповідних змін до КК у порядку встановленому законом; 4) *перелік видів покарань в середині системи розташовано у певному порядку*. В основу побудови системи покарань було покладено критерій порівняльної тяжкості. Види покарань розташовано за принципом зростання від менш тяжких до більш тяжких покарань. Такий принцип побудови системи покарань дає можливість суду вирішувати яке покарання буде більш тяжким, а яке менш тяжким в кожному конкретному випадку при призначенні особі покарання, звільнені її від покарання або заміні покарання на більш м'яке. Систему покарань складають:

- 1) штраф;
- 2) позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу;
- 3) позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю;
- 4) громадські роботи;
- 5) виправні роботи;
- 6) службові обмеження для військовослужбовців;
- 7) конфіскація майна;
- 8) арешт;
- 9) обмеження волі;
- 10) тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців;
- 11) позбавлення волі на певний строк;
- 12) довічне позбавлення волі.

У кримінальному законі встановлену систему покарань класифіковано за їх юридичною значущістю на основні, додаткові покарання і такі, що можуть бути застосовані і як основні, і як додаткові (ст. 52 КК).

Основні покарання застосовуються як самостійні за вчинений особою злочин і не можуть додаватися до інших покарань. Основне покарання за відповідний злочин може призначатися лише у випадку, якщо воно передбачено санкцією норми кримінального закону, якою встановлено відповідальність за вчинений особою злочин, за виключенням випадків: • призначення більш м'якого покарання ніж передбачено законом (ст. 69 КК);

- заміни невідбутої частини покарання більш м'яким покаранням (ст. 82 КК);
- амністії та помилування (ст. 85, 86, 87 КК). Відповідно до ч. 4 ст. 52 КК, за один злочин може бути призначено лише одне основне покарання, передбачене в санкції статті Особливої частини КК. Як основні можуть бути застосовані на ступні види покарання: громадські роботи; виправні роботи; службові обмеження для військовослужбовців; арешт; обмеження волі; тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців; позбавлення волі на певний строк; довічне позбавлення волі.

Додаткові покарання — це покарання, які призначаються на додаток до основного і не можуть бути застосовані як самостійні. До основного покарання може бути приєднано одне чи кілька додаткових покарань, у випадках та в порядку передбаченому КК (ч. 4 ст. 52 КК). Додатковими покараннями є позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу та конфіскація майна.

Покарання, які можуть бути застосовані і як основні, і як додаткові — це штраф та позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

Штраф, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу можуть бути застосовані як додаткові покарання і у разі звільнення від основного покарання з випробуванням (ст.ст. 75, 77 КК).

Штраф (ст. 53 КК) — це грошове стягнення, що накладається судом у випадках і межах, встановлених Особливою частиною КК. Штраф — найбільш м'який вид покарання у системі покарань, — може бути призначене і як основне, і як додаткове покарання. За своїм змістом штраф має майновий характер. Кримінальним законом встановлено межі штрафу — від тридцяти до тисячі неоподаткованих мінімумів доходів громадян (розмір мінімуму встановлюється законодавством). У випадках, передбачених КК, за окремі злочини розмір штрафу може бути вищим зазначених меж (наприклад, ч. 2 ст. 204, ч. 1 ст. 209, ст. 220 КК). При призначенні покарання конкретний розмір штрафу визначається судом в залежності від тяжкості вчиненого злочину та з урахуванням майнового стану винного.

У разі неможливості сплати штрафу, суд може замінити несплачену суму штрафу покаранням у виді громадських робіт із

розрахунку десять годин громадських робіт за один встановлений законом неоподаткований мінімум доходів громадян, або виправними роботами із розрахунку один місяць виправних робіт за чотири встановлених законом неоподаткованих мінімумів доходів громадян, але на строк не більше двох років (ч. 4 ст. 53 КК).

Позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу (ст. 54 КК). Даний вид покарання є додатковим покаранням, яке не передбачено у санкціях норм Особливої частини КК, і може бути призначене судом лише за тяжкий або особливо тяжкий злочин. Це покарання спрямоване на здійснення морального впливу на засудженого, а також на позбавлення статусу та переваг, які надає те чи інше звання, ранг, чин, кваліфікаційний клас.

Військові звання присвоюються військовослужбовцям, які проходять службу у військових формуваннях (Збройних силах України, Службі безпеці України, Державній прикордонній службі України прикордонних військах та інших формуваннях) та військовозобов'язаним, *спеціальні звання* — працівникам органів внутрішніх справ України, державної податкової адміністрації, податкової міліції, митної служби. *Ранги* встановлюються для державних службовців, дипломатів, *класні чини* — в органах прокуратури. *Кваліфікаційні класи* присвоюються суддям, судовим експертам та лікарям — судово-психіатричним експертам.

Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю (ст. 55 КК) може бути призначене судом і як основне покарання, і як додаткове. Як основне покарання воно застосовується лише у випадку, якщо воно передбачене санкцією відповідної норми, або, якщо суд визнає за необхідне перейти до іншого, більш м'якого виду покарання, не передбаченого санкцією (ст. 69 КК). Як додаткове покарання позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю може бути призначене і у випадках, коли воно не передбачене санкцією норми, але урахуванням характеру злочину, вчиненого за посадою або у зв'язку із зайняттям певною діяльністю, особи засудженого та інших обставин справи суд визнає за неможливе збереження за ним права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Це покарання може бути призначене як основне на строк від двох до п'яти років, а як додаткове — на строк від одного до трьох років.

Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, зазвичай, призначається у випадках, коли вчинення злочину пов'язане із використанням винним займаною ним посади або із заняттям певною діяльністю і має на меті недопущення в подальшому вчинення засудженим злочинів за таких умов. Призначаючи даний вид покарання, суд у вирокі повинен чітко вказати, які конкретно посади засуджений позбавляється права обіймати та вид (види) діяльності, якими засудженому забороняється займатися.

При призначенні позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як додаткового покарання до арешту, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців або позбавлення волі на певний строк — воно поширюється на весь час відбування основного покарання, і крім цього на строк, встановлений вирокі суду, який набрав законної сили. При цьому строк додаткового покарання обчислюється з моменту відбуття основного покарання (тобто воно виконується як самостійне покарання). При призначенні цього покарання як додаткового до інших основних покарань, а також у випадку застосування додаткового покарання при звільненні від відбування основного покарання з випробуванням (ст. 77 КК) — обчислюється з моменту набрання законної сили вирокі.

Громадські роботи (ст. 56 КК) є видом основного покарання, яке полягає у виконанні засудженим у вільний від роботи чи навчання час безоплатних суспільно корисних робіт, вид яких визначають органи місцевого самоврядування. Зазвичай це роботи, які не вимагають певної кваліфікації (прибирання територій, благоустрій населених пунктів і ін.), і встановлюються на строк від шістдесяти до двохсот сорока годин, але можуть відбуватися лише не більш, як чотири години на день.

Громадські роботи не призначаються особам, визнаним інвалідами першої або другої групи, вагітним жінкам, особам, які досягли пенсійного віку, а також військовослужбовцям строкової служби.

Виправні роботи (ст. 57 КК) є одним із видів основних покарань. Воно застосовується до засудженого за місцем його роботи на строк від шести місяців до двох років. Місцем роботи засудженого є підприємство, установа, організація, в якій працює засуджений на момент постановлення вирокі. Під час виконання цього покарання із суми заробітку засудженого щомісячно про-

водяться відрахування від десяти до двадцяти відсотків в доход держави (розмір встановлюється вироком суду). При цьому засудженому забороняється звільнитися з роботи за власним бажанням без дозволу кримінально-виконавчої інспекції.

Виправні роботи не можуть бути застосовані до певних категорій осіб: вагітних жінок та жінок, які перебувають у відпустці по догляду за дитиною, до непрацездатних, до осіб, які не досягли шістнадцяти років, та осіб пенсійного віку, а також до військовослужбовців, працівників правоохоронних органів, нотаріусів, суддів, прокурорів, адвокатів, державних службовців, посадових осіб органів місцевого самоврядування. Виходячи із змісту виправних робіт, оскільки їх виконання відбувається за місцем роботи засудженого, то вони не можуть бути також застосовані до безробітних.

Особам, які стали непрацездатними після постановлення вироку суду, суд може замінити виправні роботи штрафом із розрахунку трьох встановлених законодавством мінімумів доходів громадян за один місяць виправних робіт.

Службові обмеження для військовослужбовців (ст. 58 КК) — це основний вид покарання, який за своїм змістом являє виправні роботи, що застосовуються виключно до військовослужбовців. Причому воно може бути застосоване як у випадках, коли воно передбачено санкцією норми кримінального закону, так і тоді, коли суд, враховуючи обставини справи та особу засудженого, вважатиме за можливе замість обмеження чи позбавлення волі на строк не більше двох років призначити службове обмеження на той самий строк. Службові обмеження для військовослужбовців призначаються на строк від двох місяців до двох років. Службові обмеження для військовослужбовців не можуть бути призначені військовослужбовцям строкової служби.

Зміст даного виду покарання полягає у тому, що із суми грошового забезпечення засудженого провадиться відрахування від десяти до двадцяти відсотків в доход держави (розмір встановлюється вироком суду). Крім цього, під час відбування покарання засуджений не може бути підвищений за посадою, у військовому званні, а строк покарання не зараховується йому у строк вислуги років для присвоєння чергового військового звання.

Конфіскація майна (ст. 59 КК) є видом додаткового покарання і може бути призначена лише у випадках, спеціально

передбачених Особливою частиною КК за тяжкі або особливо тяжкі корисливі злочини.

Зміст конфіскації полягає у тому, що у власність держави безоплатно вилучається усе (повна конфіскація) або частина (часткова конфіскація) майна, яке є власністю засудженого. При цьому слід враховувати, що конфіскація може бути обернена лише на майно, яке перебуває в особистій власності засудженого або становить його частку у спільній з іншими особами власності, і не може бути обернена на частку інших осіб, які володіють майном разом із засудженим на праві спільної власності. Якщо за вироком суду конфіскується частина майна засудженого, то суд повинен зазначити, яка саме частина майна конфіскується (її розмір — 1/2, 1/3 і т. ін.), або перелічити предмети, що конфіскуються.

Не підлягають конфіскації предмети, які є необхідними для життєдіяльності засудженого (предмети першої потреби). Перелік цих предметів визначається законом України. Такий перелік є додатком до КК.

Арешт (ст. 60 КК) — це один із видів основних покарань, що полягає у триманні засудженого в умовах ізоляції. **Покарання** у виді арешту може бути призначене на строк від одного до шести місяців.

Арешт за своєю сутністю є позбавленням волі на короткий строк. Відбування арешту здійснюється у спеціальних виправних установах — арештних домах. Військовослужбовці, згідно ч. 2 ст. 60 КК, відбувають арешт на гауптвахті.

Арешт не застосовується до осіб віком до шістнадцяти років, вагітних жінок та жінок, які мають дітей віком до трьох років.

Обмеження волі (ст. 61 КК) є видом основного покарання, зміст якого полягає у триманні особи у кримінально-виконавчих установах відкритого типу (виправних центрах) без ізоляції від суспільства в умовах здійснення за нею нагляду. При цьому засуджений підлягає обов'язковому залученню до праці, як правило, на виробництвах виправних центрів. Обмеження волі може бути призначене на строк від одного до п'яти років.

Обмеження волі не застосовується до неповнолітніх, вагітних жінок і жінок, що мають дітей віком до чотирнадцяти років, до осіб, що досягають пенсійного віку, військовослужбовців строкової служби та до інвалідів першої і другої групи.

Тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців (ст. 62 КК) — це основне покарання, яке може бути

застосоване лише до військовослужбовців строкової служби
Воно може бути призначене на строк від шести місяців до двох років.

Це покарання може бути застосоване судом у випадках, коли воно передбачено санкцією норми кримінального закону, якою передбачено кримінальну відповідальність за вчинений особою злочин, а також якщо суд, враховуючи обставини справи та особу засудженого, вважатиме за можливе замінити позбавлення волі на строк не більше двох років триманням у дисциплінарному батальйоні на той самий строк. Тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців не може застосовуватись замість позбавлення волі до осіб, які раніше відбували покарання у виді позбавлення волі.

Позбавлення волі на певний строк (ст. 63 КК) є одним із видів основного покарання, що полягає в ізоляції засудженого від суспільства та поміщення до кримінально-виконавчої установи на певний, визначений вироком суду, строк. Позбавлення волі може бути призначене на строк від одного до п'ятнадцяти років. Застосування позбавлення волі неповнолітнім регулюється ст. 102 КК.

Позбавлення волі пов'язане із значним обмеженням конституційних прав і свобод засудженого. Він позбавляється права вільно пересуватися, обирати вид трудової діяльності, обмежується його права на відпочинок, освіту, спілкування. При цьому на засудженого здійснюється виховний вплив.

Довічне позбавлення волі (ст. 64 КК) — це найтяжчий з усіх видів покарання, передбачених КК. Воно може бути застосоване лише до особи, яка вчинила особливо тяжкий злочин і лише у випадках, спеціально передбачених КК. Довічне позбавлення волі призначається лише якщо суд не вважає за можливе застосувати позбавлення волі на певний строк. Зміст довічного позбавлення волі полягає в ізоляції засудженого та поміщенні його до кримінально-виконавчої установи довічно, тобто пожиттєво.

Довічне позбавлення волі не застосовується до осіб, які вчинили злочини у віці до 18 років і до осіб у віці понад 65 років, а також до жінок, які були в стані вагітності під час вчинення злочину або на момент постановлення вироку.

Глава 9. ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ

§ 1. Загальні засади призначення покарання

Загальні засади призначення покарання — це система, передбачених кримінальним законом загальнообов'язкових для суду приписів, якими він має керуватися при призначенні покарання кожній особі, визнаній винною у вчиненні злочину у встановленому законом порядку.

Загальні засади призначення покарання передбачені ст. 65 КК. Згідно даної статті суд призначає покарання:

- у межах, встановлених у санкції статті Особливої частини КК, що передбачає відповідальність за вчинений злочин;
- відповідно до положень Загальної частини КК;
- враховуючи ступінь тяжкості вчиненого злочину, особу винного та обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання.

Призначення покарання у межах, встановлених санкцією норми кримінального закону, яка передбачає відповідальність за вчинений злочин означає, що суд може призначити лише той вид покарання, який встановлено у цій санкції. При альтернативній санкції суд може обрати лише один із передбачених видів покарання. Визначаючи строк чи розмір покарання суд повинен виходити із мінімальної та максимальної меж, встановлених у санкції для даного виду покарання. Якщо у санкції зазначено лише максимальну межу, то мінімальною буде нижча межа, яка передбачена в Загальній частині КК для даного виду покарання. Проте ч. 3 і 4 ст. 65 КК встановлено винятки з даного правила. Суд має право призначити покарання більш м'яке ніж передбачено санкцією норми кримінального закону, яка передбачає відповідальність за вчинений злочин, лише за наявності підстав, визначених ст. 69 КК. Вийти за верхню межу санкції, тобто призначити покарання більш суворе ніж передбачено, суд може лише при призначенні покарання за сукупністю злочинів і за сукупністю вироків згідно зі ст.ст. 70 та 71 КК.

Суд призначає покарання відповідно до положень Загальної частини КК, тобто, призначаючи винному покарання у конкретній справі, суд повинен керуватися загальними положеннями, які характеризують злочинність та караність діяння. До таких положень зокрема належать норми, що визначають понят-

тя злочину, класифікацію злочинів, стадії злочинної діяльності (ст.ст. 11—16 КК), положення щодо співучасті (ст.ст. 26—31 КК), множинності злочинів (ст.ст. 32—35 КК), звільнення від кримінальної відповідальності (ст.ст. 44—49 КК), поняття, мети, видів покарання, його призначення (ст.ст. 50—73 КК), звільнення від покарання (ст.ст. 74—87), судимості (ст.ст. 88—91 КК) тощо. Недотримання цих положень істотно шкодить законності та обґрунтованості покарання.

При визначенні покарання суд враховує *ступінь тяжкості вчиненого злочину, особу винного та обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання.*

Ступінь тяжкості вчиненого злочину, в першу чергу, визначається ст. 12 КК, згідно якої всі злочини поділяються за типовими ступенями: злочини невеликої тяжкості, середньої тяжкості, тяжкі та особливо тяжкі. Типовий ступінь тяжкості визначається також об'єктом злочинів певного виду.

Окрім типового ступеню тяжкості вчиненого злочину, суд повинен встановити також його індивідуальний ступінь, що означає встановлення тяжкості злочину в кожному конкретному випадку, тобто з урахуванням фактичних обставин конкретної справи. Такими обставинами, зокрема, є форма вини, мотиви й цілі, спосіб, обстановка і стадії вчиненого злочину, кількість епізодів, роль кожного із співучасників (якщо злочин вчинено групою осіб), тяжкість наслідків, що настали тощо.

Враховання *особи винного* означає врахування судом при призначенні покарання соціальних, психологічних, фізичних та інших істотних з кримінально-правової точки зору даних особи, що вчинила злочин. До соціальних даних особи належать професія, займана посада, характеристика в побуті та на роботі, наявність відзнак, нагород і т. ін., наявність сім'ї, утриманців, матеріальний стан і т. ін. Фізичні дані — це стать, вік, стан здоров'я, інвалідність, вагітність і т. ін., психологічні дані — психічне здоров'я, темперамент, характер особи. Всі ці дані важливо враховувати у сукупності. У вироку повинні бути наведені ті з них, які безпосередньо вплинули на призначення відповідного покарання.

За своїм змістом *обставини*, що пом'якшують та обтяжують покарання характеризують подію злочину та особу винного, а тому, за своєю кримінально-правовою природою вони є більш конкретними характеристиками ступеню тяжкості вчиненого злочину та особи винного. Під *обставинами, що по-*

м'якшують та обтяжують покарання слід розуміти найбільш значимі обставини конкретної справи, які характеризують злочинне діяння та (або) особу винного і свідчать, відповідно, про зниження або підвищення їхньої суспільної небезпечності або беруться до уваги в силу принципу гуманізму, і дають підстави для призначення винному менш суворого або більш суворого покарання.

Перелік обставин, які пом'якшують покарання закріплено в ч. 1 ст. 66 КК. Згідно ч. 2 ст. 66 КК цей перелік не є вичерпним. При призначенні покарання суд може визнати такими, що його пом'якшують і інші обставини, не зазначені в ч. 1 ст. 66 КК. Тобто суд, призначаючи покарання, може визнати такою, що пом'якшує покарання будь-яку обставину конкретної кримінальної справи. Однак, визнавши певну обставину такою, що пом'якшує покарання, суд повинен обґрунтувати своє рішення в мотивувальній частині вироку. Судова практика, зокрема, відносить до таких обставин молодий вік особи, позитивну характеристику винного за місцем праці чи проживання, наявність на утриманні малолітніх дітей або інших осіб, неправомірну чи аморальну поведінку потерпілого.

Суд не може не врахувати при призначенні покарання наявні у справі передбачені законом обставини, які пом'якшують покарання.

Врахування обставин, які пом'якшують покарання, дає підстави для призначення підсудному покарання наближеного до мінімального або мінімальний строк чи розмір покарання, передбаченою санкцією відповідної норми кримінального закону; при альтернативній санкції, призначити найменш суворий вид покарання, передбачений в ній; за умови сукупності обставин, які пом'якшують покарання та інших умов, передбачених ст. 69 КК, призначити покарання більш м'яке ніж передбачено законом.

Обставини, які обтяжують покарання, закріплені в ч. 1 ст. 67 КК. Даний перелік є вичерпним, оскільки, згідно ч. 3 ст. 67 КК, суд не може визнати такими, що обтяжують покарання, обставини, не зазначені в ч. 1 ст. 67 КК. Проте, врахування при призначенні покарання обставин, які обтяжують покарання, закріплених у цьому переліку, на відміну від переліку таких, що пом'якшують покарання, не є обов'язковим для суду, за незначним виключенням. Відповідно до ч. 2 ст. 67 КК, суд має право, залежно від характеру вчиненого злочину, не визнати будь-яку із зазначених в ч. 1 ст. 67 КК обставин, такою,

що пом'якшує покарання, навівши мотиви свого рішення, за винятком обставин, зазначених у пунктах 2, 6, 7, 9, 10, 12.

Враховання обставин, які обтяжують покарання дає підстави для призначення підсудному покарання наближеного до максимального або максимальний строк чи розмір покарання, передбачений санкцією відповідної норми кримінального закону; при альтернативній санкції, призначити більш суворий вид покарання, передбачений в ній.

Якщо будь-яка з обставин, що пом'якшує чи обтяжує покарання передбачена в статті Особливої частини КК як ознака злочину, що впливає на його кваліфікацію, суд не може ще раз врахувати її при призначенні покарання як таку, що його пом'якшує чи обтяжує (ч. 3 ст. 66, ч. 4 ст. 67 КК). Наприклад, не може бути враховано як обставину, що пом'якшує покарання, вчинення злочину під впливом сильного душевного хвилювання, викликаного неправомірними або аморальними діями потерпілого при призначенні покарання за вчинення злочину, передбаченого ст. 116 КК (умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання), оскільки вона є обов'язковою ознакою складу даного злочину. Аналогічно, не може бути враховано як обставину, що обтяжує покарання, вчинення злочину особою повторно при призначенні покарання за ч. 2 ст. 185 КК, яка передбачає відповідальність за крадіжку, вчинену повторно, тобто повторність в даному випадку є ознакою складу злочину.

Відповідно до ч. 2. ст. 65 КК, особі, яка вчинила злочин, має бути призначене покарання, необхідне і достатнє для її виправлення та попередження нових злочинів. Необхідним і достатнім є таке покарання, що відповідає тяжкості вчиненого злочину, враховує особу винного та обставини, які пом'якшують та обтяжують покарання, тобто таке, яке призначене із дотриманням вимог, встановлених у ч. 1 ст. 65 КК.

§ 2. Правила призначення покарання

Суд призначає покарання за вчинений особою злочин, керуючись правилами, закріпленими як загальні засади призначення покарання в ч. 1 ст. 65 КК. Однак, існують виключення із встановлених правил, зокрема, щодо призначення покарання у межах, встановлених у санкції відповідної статті Особливої частини КК. Правила призначення покарання більш м'якого, ніж це передбачено статтею Особливої частини КК за вчине-

ний злочин, встановлено в ст. 69 КК, а правила призначення покарання більш суворого — у ст.ст. 70, 71 КК.

Призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, відповідно до ч. 1 ст. 69 КК допускається за наявності таких підстав:

- при вчиненні злочину особливо тяжкого, або злочину середньої тяжкості;
- за наявності декількох обставин, що пом'якшують покарання та істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого злочину;
- з урахуванням особи винного.

При цьому суд обов'язково повинен умотивувати своє рішення.

Згадана стаття не може застосовуватись при визначенні покарання за злочин невеликої тяжкості, оскільки всі санкції за ці злочини є альтернативними і дають суду можливість обрати найбільш м'яке з них. За вчинення злочинів невеликої тяжкості суд може звільнити особу від кримінальної відповідальності на підставах, передбачених ст.ст. 44, 47 КК. Також суд може призначити покарання більш м'яке, ніж передбачено законом за наявності декількох обставин, що пом'якшують покарання (судова практика „декілька“ обставин визначає як не менше двох), які істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого злочину. Обставини, що пом'якшують покарання, закріплені в ч. 1 ст. 66 КК, а також визнані такими судом, згідно ч. 2 ст. 66 КК. Поняття „істотного зниження ступеню тяжкості вчинення злочину“ законом не визначено, а тому це поняття є оціночним і визначається судом індивідуально у кожному конкретному випадку.

Врахування судом особи винного передбачає, перш за все, встановлення таких обставин, які знижують його суспільну небезпечність та характеризують особу як під час вчинення злочину, так і до, і після його вчинення?

Ст. 69 КК передбачено три способи призначення покарання більш м'якого ніж передбачено законом:

- суд має право призначити основне покарання нижче від найнижчої межі, встановленої в санкції статті Особливої частини КК;
- перейти до іншого, більш м'якого виду основного покарання, не зазначеного в санкції статті за цей злочин;
- не призначити додаткового покарання, що передбачене в санкції статті Особливої частини КК як обов'язкове.

Призначення покарання *нижче від найнижчої межі*, полягає в тому, що суд застосовує покарання того виду, що відповідає санкції норми (в альтернативній санкції один з кількох видів зазначених покарань), але у розмірі нижче мінімуму даної санкції. Однак, в такому випадку суд не має права призначити покарання, нижче від найнижчої межі, встановленої для даного виду покарання в Загальній частині КК. Так, наприклад, якщо в санкції ч. 1 ст. 187 КК за розбій встановлено покарання у виді позбавлення волі на строк від трьох до семи років, то суд має право, керуючись ст. 69 КК, призначити покарання нижче трьох років, але не менше одного року позбавлення волі, тобто мінімуму, встановленого для покарання у виді позбавлення волі в ч. 2 ст. 63 КК.

Перехід до іншого більш м'якого виду покарання полягає у призначенні такого виду покарання, який не передбачено санкцією відповідної статті, а є більш м'яким видом, в системі покарань закріпленій ст. 51 КК. Так, якщо санкцією статті передбачено покарання у виді обмеження волі чи позбавлення волі (наприклад, ч. 2 ст. 185), то суд може перейти, наприклад, до арешту чи виправних робіт.

Згідно ч. 2 ст. 69 КК суд, на підставах, наведених у ч. 1 цієї статті, може *не призначати додаткового покарання*, яке в санкції статті Особливої частини КК передбачене як обов'язкове (наприклад, ч. 3 ст. 189 КК встановлене покарання за вимагання у виді позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років із конфіскацією майна). Така можливість не пов'язана із застосуванням більш м'якого основного покарання, тому суд має право не призначати додаткове покарання.

Більш м'яке покарання, ніж передбачено законом може бути призначене з обов'язковим посиланням у вирокі на ст. 69 КК України.

Призначення покарання більш суворого, ніж встановлено санкцією статті, можливе у випадку застосування покарання за сукупністю злочинів (ст. 70 КК) або за сукупністю вироків (ст. 71 КК).

Призначення покарання за сукупністю злочинів відбувається тоді, коли особа вчиняє два або більше злочини, передбачені різними статтями або різними частинами однієї статті Особливої частини КК, за жоден з яких її не було засуджено.

Відповідно до ч. 1 ст. 70 КК, визначення покарання за сукупністю злочинів відбувається у два етапи:

1) суд признає покарання (основне і додаткове) за кожний злочин окремо;

2) суд признає покарання за їх сукупністю.

Призначення покарання *за кожний злочин* здійснюється відповідно до загальних засад, встановлених ст. 65 КК. Такий підхід дозволяє індивідуалізувати покарання, врахувавши тяжкість кожного злочину, та обставини, що характеризують його вчинення.

Остаточне покарання може бути призначене на основі одного із двох принципів:

- поглинення менш суворого покарання більш суворим;
- складання призначених покарань (може бути повним або частковим).

Застосування *принципу поглинення менш суворого покарання більш сувороїш* можливе як до покарань одного виду, так і різних видів. Наприклад, якщо суд призначив особі покарання за ч. 1 ст. 187 КК (розбій) у виді позбавлення волі на строк чотири роки, а за ч. 1 ст. 186 КК (грабіж) — позбавлення волі на строк два роки, то остаточне покарання за принципом поглинення становитиме чотири роки позбавлення волі. Так само, якщо суд за один злочин призначив покарання у виді обмеження волі, а за інший — у виді виправних робіт, то остаточне покарання за принципом поглинення покарань буде призначене у виді обмеження волі. В даному випадку порівняння суворості покарань здійснюється судом, на основі системи покарань, встановленої в ст. 51 КК.

Складання покарань, при визначенні остаточного покарання за сукупністю злочинів, може бути повним або частковим. При частковому складанні до більш суворого покарання, призначеного за один із злочинів, приєднується певна частина менш суворого (суворих) покарання, призначеного за інший злочин (злочини). При повному складанні остаточне покарання дорівнює сумі покарань за кожний злочин окремо, але в будь-якому випадку остаточне покарання повинно бути більш суворим, ніж будь-яке з призначених окремо.

Визначення покарання за сукупністю злочинів здійснюється у певних, встановлених законом межах. Відповідно до ч. 2 ст. 70 КК, при складанні покарань остаточне покарання за сукупністю злочинів визначається в межах, встановлених санкцією статті Особливої частини КК, яка передбачає більш суворе покарання. Так, якщо суд призначив покарання за ч. 1 ст. 189

КК (вимагання) у виді чотирьох років позбавлення волі, а за ч. 1 ст. 122 (середньої тяжкості тілесне ушкодження) — у виді трьох років позбавлення волі, то остаточне покарання може перевищувати п'яти років позбавлення волі, тобто в межах максимуму ч. 1 ст. 189 КК. Тобто в даному випадку не може бути застосовано принцип повного складання покарань. Якщо хоча б один із злочинів є умисним тяжким або особливо тяжким, суд може призначити покарання за сукупністю злочинів у межах максимального строку, встановленого для даного виду покарання в Загальній частині КК (наприклад, не більше шести місяців арешту, п'яти років обмеження волі, п'ятнадцяти років позбавлення волі). Якщо хоча б за один із вчинених злочинів призначено довічне позбавлення волі, то остаточне покарання за сукупністю визначається шляхом поглинання будь-яких менш суворих покарань довічним позбавленням волі.

Згідно з ч. 3 ст. 70 КК, до основного покарання, призначеного за сукупністю злочинів, можуть бути приєднані додаткові покарання, за кожен із злочинів, що складають сукупність. Додаткові покарання одного виду приєднуються до основного шляхом їх складання або поглинання, за правилами, встановленими ч. 1 ст. 70 КК, а додаткові покарання різних видів приєднується до основного кожне окремо та виконуються самостійно.

Інколи, після постановлення вироку в справі, з'ясовується, що засуджений винен ще й в іншому злочині, вчиненому ним до постановлення вироку у першій справі. В даному випадку має місце сукупність злочинів, оскільки особа вчинила два або більше злочини і вчинені вони були до засудження хоча б за один із них. Тому, згідно ч. 4 ст. 70 КК, покарання тут призначається за правилами, передбаченими ч.ч. 1—3 ст. 70 КК, тобто за сукупністю злочинів. У цьому разі до строку покарання, остаточного призначеного за сукупністю злочинів, зараховується покарання, відбуде повністю або частково за першим вироком згідно правил, передбачених ст. 72 КК (правила складання покарань та зарахування строку попереднього ув'язнення). Таким чином, визначення покарання за ч. 4 ст. 70 КК відбувається у три етапи:

- 1) спочатку призначається покарання за розкритий злочин;
- 2) потім за сукупністю злочинів призначається остаточне покарання;

3) і нарешті, в строк покарання, остаточно призначеного за сукупністю злочинів, зараховується покарання фактично відбуте за попереднім вироком.

Всі ці етапи повинні бути відображені в резолютивній частині вироку.

Призначення покарання за сукупністю вироків (ст. 71 КК) здійснюється у випадку, коли засуджений вчинив новий злочин після постановлення вироку по справі (у тому числі і тоді, коли вирок ще не набрав законної сили), але до повного відбуття покарання за цим вироком. За таких умов призначення покарання здійснюється у два етапи:

- 1) суд призначає покарання за вчинений новий злочин;
- 2) призначається остаточно покарання шляхом приєднання повністю або частково невідбутої частини покарання за попереднім вироком до покарання, призначеного за новим вироком.

При цьому остаточно покарання за сукупністю вироків має бути більшим від призначеного за новий злочин, а також від невідбутої частини покарання за попереднім вироком (ч. 3 ст. 71 КК).

Призначення покарання за новий злочин здійснюється відповідно до загальних засад, закріплених в ст. 65 КК. За таких умов, у випадку вчинення нового злочину під час відбування покарання, суд враховує як обтяжуючу обставину вчинення злочину в період відбування покарання (п. 1 ч. 1 ст. 67 КК — рецидив злочинів), якщо дана обставина не є кваліфікуючою ознакою складу злочину.

Визначаючи остаточно покарання за сукупністю вироків, суд не враховує відбуту засудженим частину покарання за попереднім вироком, а лише покарання, призначене за новий злочин повністю, та невідбуту частину покарання за попереднім вироком повністю або частково. Законом не встановлено вимог, коли невідбута частина покарання приєднується повністю, а коли частково. Суд визначає це в кожному конкретному випадку індивідуально, виходячи із обставин справи, але враховуючи полегшення ч. 2 ст. 71 КК.

Призначення покарання за сукупністю вироків, так само як і за сукупністю злочинів, здійснюється у визначених законом межах. Відповідно до ч. 2 ст. 71 КК, при складанні покарань за сукупністю вироків загальний строк покарання не може перевищувати максимального строку, передбаченого для даного виду покарання в Загальній частині КК. Виняток встановлено

лише для позбавлення волі: у випадку, якщо хоча б один із вчинених особою злочинів є особливо тяжким, загальний строк позбавлення волі може бути більше п'ятнадцяти років, але не повинен перевищувати двадцяти п'яти років. При складанні покарання у виді довічного позбавлення волі та будь-яких менш суворих покарань, загальний строк покарання, остаточно призначеного за сукупністю вироків, визначається шляхом поглинення менш суворих покарань довічним позбавленням волі.

Додаткове покарання, призначене хоча б за одним із вироків, або його невідбута частина за попереднім вирокком, підлягає приєднанню до основного покарання, остаточно призначеного за сукупністю вироків (ч. 3 ст. 71 КК). Якщо додаткові покарання одного виду було призначено за обома вирокками, то остаточно додаткове покарання, яке буде приєднане до основного, визначається за правилами складання покарань за сукупністю вироків, встановленими ст. 71 КК.

Якщо засуджений після винесення вироку, але до повного відбуття покарання вчинив два або більше нових злочинів, то покарання визначається таким чином. Спочатку суд призначає покарання за ці нові злочини згідно правил, передбачених ст. 70 КК для покарань за сукупністю злочинів, а потім до остаточною покарання, призначеного за сукупністю злочинів, повністю або частково приєднує невідбуту частину покарання за попереднім вирокком у межах, встановлених ч. 2 ст. 71 КК. Таким чином, у даному випадку покарання призначається за ст.ст. 70 та 71.

Складання покарань за сукупністю злочинів та за сукупністю вироків здійснюється за правилами, встановленими ст. 72 КК. Відповідно до ч. 1 ст. 72 КК, при складанні покарань за сукупністю злочинів та сукупністю вироків менш суворий вид покарання переводиться у більш суворий вид. Цією ж нормою визначено співвідношення між різними видами покарань: 1) одному дню позбавлення волі відповідають:

- один день тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців або арешту;
- два дні обмеження волі;
- три дні службового обмеження для військовослужбовців або виправних робіт;
- вісім годин громадських робіт;

- 2) одному дню тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців або арешту відповідають:
 - два дні обмеження волі;
 - три дні службового обмеження для військовослужбовців або виправних робіт;
- 3) одному дню обмеження волі відповідають три дні службового обмеження для військовослужбовців або виправних робіт;
 - одному дню обмеження волі або арешту відповідають вісім годин громадських робіт.

При визначенні за кількома вироками покарання у виді виправних робіт або службового обмеження для військовослужбовців, складанню підлягають лише строки покарань. Розміри відрахувань із заробітку засудженого складанню не підлягають і обчислюються за кожним вироком самостійно (ч. 2 ст. 72 КК).

Основні покарання у виді штрафу та позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю при їх призначенні за сукупністю злочинів і за сукупністю вироків складанню з іншими видами покарання не підлягають і виконуються самостійно (ч. 3 ст. 72 КК). Додаткові покарання різних видів у всіх випадках виконуються самостійно (ч. 4 ст. 72 КК).

Відповідно до ч. 5 ст. 72 КК, попереднє ув'язнення зараховується судом у строк покарання у разі засудження до позбавлення волі день за день або за правилами, передбаченими у ч. 1 цієї статті, щодо співвідношення позбавлення волі та інших менш суворих покарань. При визначенні покарань, не згаданих в ч. 1 ст. 72 КК, суд, враховуючи попереднє ув'язнення, може пом'якшити покарання або повністю звільнити засудженого від його відбування.

Глава 10. ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ПОКАРАННЯ ТА ЙОГО ВІДБУВАННЯ

§ 1. Поняття і види звільнення від покарання та його відбування

Інститут звільнення від покарання та його відбування з'явився як прояв принципів гуманізму та економії кримінальної репресії в кримінальному праві, його врегульовано розділом XII Загальної частини КК.

Особа, визнана винною у вчиненні злочину, може бути повністю або частково звільнена від покарання (застосовується до осіб вже засуджених за вчинений злочин), що полягає у незастосуванні до засудженого покарання або у припиненні подальшого його відбування.

Відповідно до ч. 1 ст. 74 КК, звільнення засудженого від покарання або подальшого його відбування, заміна більш м'яким, а також пом'якшення призначеного покарання, крім амністії чи помилування, може застосовуватись тільки судом у випадках, передбачених КК.

Застосування даного інституту можливе у випадках, коли призначення покарання або подальше його відбування є недоцільним у зв'язку з втратою чи значним зменшенням суспільної небезпечності особи, яка вчинила злочин, погіршенням стану її здоров'я або в силу зміни закону.

КК передбачено такі види звільнення від покарання та його відбування:

- 1) **звільнення від покарання** (тобто не призначення покарання):
 - внаслідок втрати особою суспільної небезпечності (ч. 4 ст. 74);
 - у зв'язку із закінченням строків давності (ч. 5 ст. 74);
 - у зв'язку з хворобою особи (ст. 84);
- 2) **звільнення від відбування покарання**:
 - особи, засудженої за діяння, караність якого законом усуне на (ч. 2 ст. 74);
 - з випробуванням (ст.ст. 75—78);
 - з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років (ст. 79);
 - у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку (ст. 80);
 - умовно-дострокове звільнення (ст. 81);
 - вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років (ст. 83);
 - у зв'язку з хворобою (ст. 84);
 - на підставі закону України про амністію або акта про помилування (ст. 85);
- 3) **заміна більш м'яким покаранням**:
 - невідбутої частини покарання, якщо засуджений став на шлях виправлення (ст. 82);
 - вагітним жінкам і жінкам, які мають дітей віком до трьох років (ч. 4 ст. 83);

- покарання повністю або невідбутої його частини на підставі закону України про амністію або акта про помилування (ст. 85);

4) пом'якшення призначеного покарання:

- якщо призначена засудженому міра покарання перевищує санкцію нового закону (ч. 3 ст. 74);
- на підставі закону України про амністію (ч. 2 ст. 86).

Спеціальні види звільнення від покарання та його відбування встановлено КК щодо неповнолітніх (ст.ст. 104—107 КК).

Всі вище названі види звільнення від покарання та його відбування, в залежності від того чи пов'язує закон звільнення особи від покарання із виконанням певної умови чи ні, поділяються на *умовні* та *безумовні*. До безумовних належать:

- звільнення особи, засудженої за діяння, караність якого за коном усунена (ч. 2 ст. 74);
- внаслідок втрати особою суспільної небезпечності (ч. 4 ст. 74);
- у зв'язку із закінченням строків давності (ч. 5 ст. 74);
- у зв'язку з хворобою особи (ст. 84);
- у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку (ст. 80);
- вагітним жінкам і жінкам, які мають дітей віком до трьох років (ч. 4 ст. 83).

Із виконанням певних, передбачених законом умов, пов'язаних зі звільненнями:

- з випробуванням (ст.ст. 75—78);
- з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років (ст. 79);
- умовно-дострокове звільнення від відбування покарання (ст. 81);
- заміна невідбутої частини покарання більш м'яким (ст. 82 КК). Амністія та помилування найчастіше є безумовними, але можуть бути (особливо амністія) і умовними.

§ 2. Кримінально-правова характеристика окремих підстав звільнення від покарання та його відбування

У ч. 2 ст. 74 КК встановлено, що особа, засуджена за діяння, караність якого законом усунена, підлягає негайному звільненню від призначеного судом покарання, а в ч. 3 ст. 74 КК — призначена засудженому міра покарання, що перевищує санкцію нового

закону, знижується до максимальної межі покарання, встановленої санкцією нового закону. Дана норма відображає закріплені в ч. 1 ст. 58 Конституції України та в ст. 5 КК *принцип зворотної дії закону в часі* згідно з ним, *закон про кримінальну відповідальність, який скасовує злочинність діяння або пом'якшує кримінальну відповідальність, має зворотню дію у часі, тобто поширюється на осіб, що вчинили відповідні діяння до набрання такої законом чинності, у тому числі на осіб, які відбувають покарання або відбули покарання, але мають судимість.*

Таке звільнення від покарання чи його пом'якшення здійснюється виключно судом за заявою засудженого чи за поданням прокурора чи органу, який відає виконанням покарання.

Звільнення особи від покарання у зв'язку із втратою суспільної небезпечності (ч. 4 ст. 74). Особа, яка вчинила злочин невеликої або середньої тяжкості, може бути за вироком суду звільнена від покарання, якщо буде визнано, що з урахуванням бездоганної поведінки та сумлінного ставлення до праці цю особу на час розгляду справи не можна вважати суспільно небезпечною (ч. 4 ст. 74 КК). Таким чином, особа може бути звільнена за наявності наступних трьох умов:

- 1) особа засуджена за злочин невеликої або середньої тяжкості;
- 2) бездоганна поведінка особи та сумлінне ставлення до праці після вчинення злочину;
- 3) втрата особою суспільної небезпечності на час розгляду справи в суді.

Встановлення тяжкості вчиненого злочину здійснюється судом на підставі ст. 12 КК. *Втрата особою суспільної небезпечності* означає, що в особи сформовано позитивні навички та установки, які свідчать про її виправлення та недоцільність застосування покарання. Про втрату особою суспільної небезпечності свідчить *бездоганна поведінка* та *сумлінне ставлення до праці*, що мають місце протягом тривалого часу.

Бездоганна поведінка особи полягає в тому, що вона не вчиняє злочинів та інших правопорушень, виконує професійні, сімейні та інші обов'язки, дотримується загальноприйнятих в суспільстві норм поведінки. *Сумлінне ставлення до праці* — це, в першу чергу, зайняття суспільно корисною працею, відповідальне ставлення особи до роботи, виконання, покладених на неї трудових обов'язків, підвищення рівня кваліфікації і т. ін.

Звільнення від покарання у зв'язку із закінченням строків давності (ч. 5 ст. 74 КК) може бути застосоване у випад-

ках, коли суд не може звільнити особу від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності, відповідно до ст. 49 КК. Таке можливо, якщо особа заперечує проти закриття справи за нереабілітуючою обставиною (закінчення строків давності), а вимагає закриття справи за відсутністю в діях особи складу злочину, або виправдання. Тоді суд, за наявності підстав, визнає особу винною у вчиненні злочину, виносить обвинувальний вирок, яким звільняє особу від покарання.

Суд може прийняти рішення про **звільнення від відбування покарання з випробуванням** (ст.ст. 75—78 КК) при призначенні покарання у виді виправних робіт, службового обмеження для військовослужбовців, обмеження волі, а також позбавлення волі на строк не більше п'яти років, враховуючи тяжкість злочину, особу винного та інші обставини справи. Підставами такого звільнення є:

- 1) призначення особі основного покарання лише чітко вказаних в законі видів (ст. 75 КК);
- 2) висновок суду про можливість виправлення особи без відбування покарання. Такий висновок ґрунтується на врахуванні судом тяжкості вчиненого злочину, особи винного та інших обставин справи, які повинні свідчити про знижений ступінь тяжкості вчиненого злочину та суспільної небезпечності особи винного та можливість виправлення засудженого без відбування покарання.

Суд ухвалює звільнити засудженого від відбування покарання, якщо він протягом визначеного судом іспитового строку не вчинить нового злочину та виконає покладені на нього обов'язки. Іспитовий строк встановлюється судом в кожному конкретному випадку, виходячи із обставин кримінальної справи тривалістю від одного до трьох років.

Звільняючи засудженого від відбування покарання з випробуванням суд, може покласти на нього обов'язки, передбачені ч. 1 ст. 76 КК. За поведінкою засудженого та виконанням ним покладених на нього судом обов'язків під час іспитового строку здійснюється контроль, органами виконання покарань за місцем проживання засудженого, а щодо військовослужбовців — на командирів військових частин.

Особі, звільненій від відбування покарання з випробуванням, відповідно до ст. 77 КК може бути призначено додаткові покарання у виді штрафу, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю та позбавлення вій-

ського, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу.

Ст. 78 КК встановлено правові наслідки звільнення від відбування покарання з випробуванням:

- 1) якщо засуджений після закінчення іспитового строку виконав покладені на нього обов'язки та не вчинив нового злочину, то суд зобов'язаний звільнити його від призначеного покарання;
- 2) якщо засуджений не виконує покладені на нього обов'язки або систематично вчинює правопорушення, що потягли за собою адміністративні стягнення і свідчать про його небажання стати на шлях виправлення, то суд направляє засудженого для відбування призначеного йому покарання. У разі вчинення засудженим протягом іспитового строку нового злочину суд призначає йому покарання за правилами, передбаченими в ст.ст. 71, 72 КК, тобто призначає покарання за сукупністю вироків з реальним його відбуванням.

Звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку (ст. 80 КК). За певних об'єктивних умов постановлений судом вирок може своєчасно не приводитись у виконання. Тоді, після закінчення, встановлених ч. 1 ст. 80 КК строків, суд постановляє звільнити особу від призначеного їй покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку, крім випадків вчинення засудженим злочинів проти миру та безпеки людства, передбачених ст.ст. 437—439 та ч. 1 ст. 442 КК. У разі вчинення цих злочинів, згідно ч. 6 ст. 80 КК, давність не застосовується. Тривалість строків давності диференціюється в залежності від тяжкості вчиненого злочину, а також виду і міри призначеного покарання:

- два роки — у разі засудження до покарання менш суворого ніж позбавлення волі;
- три роки — у разі засудження до покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі за злочин невеликої тяжкості;
- п'ять років — у разі засудження до покарання у виді позбавлення волі за злочин середньої тяжкості, а також при засудженні до позбавлення волі на строк не більше п'яти років за тяжкий злочин;
- десять років — у разі засудження до покарання у виді позбавлення волі на строк понад п'ять років за тяжкий зло-

чин, а також при засудженні до позбавлення волі на строк не більше десяти років за особливо тяжкий злочин;

- п'ятнадцять років — у разі засудження до покарання у виді позбавлення волі на строк більше десяти років за особливо тяжкий злочин.

Строки давності щодо додаткових покарань визначаються основним покаранням, призначеним за вироком суду. Питання щодо застосування давності до особи, засудженої до довічного позбавлення волі, вирішується судом. Якщо суд не визнає за можливе застосувати давність, довічне позбавлення волі замінюється позбавленням волі на певний строк.

Перебіг давності може *зупинятись* (ч. 3 ст. 80 КК) та *перериватися* (ч. 4 ст. 80 КК):

- *зупиняється*, якщо засуджений ухиляється від відбування покарання, тобто вчиняє дії (або бездіяльність), які перешкоджають виконанню обвинувального вироку. У цих випадках перебіг давності відновлюється з дня з'явлення за судженого для відбування покарання або його затримання. Тобто перебіг давності продовжується, і до її строку зараховується час, який минув до зупинення перебігу давності. У цьому разі строки давності в два, три і п'ять років подвоюються;
- *переривається*, якщо до закінчення встановлених законом строків давності, засуджений вчинить новий середньої тяжкості, тяжкий або особливо тяжкий злочин. Обчислення давності в цьому випадку починається з дня вчинення нового злочину, тобто в строк давності не зараховується час, який минув до вчинення нового злочину.

Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання (ст. 81 КК) — це дострокове звільнення засудженого за умови не вчинення протягом невідбутої частини покарання нового злочину. Умовно-дострокове звільнення можливе за таких обставин:

- 1) може бути застосоване лише до осіб, які відбувають покарання у виді виправних робіт, тримання у дисциплінарному батальйоні військовослужбовців або позбавлення волі, тобто покарання, призначені на певний строк. Особа може бути також умовно-достроково звільнена повністю або частково і від відбування додаткового покарання;

- 2) сумлінна поведінка і ставлення до праці засудженого, яким він довів своє виправлення;
- 3) фактичне відбуття засудженим встановлену ч. 3 ст. 81 КК частину строку покарання, призначеного судом.

Сумлінна поведінка засудженого полягає у дотриманні режиму відбування відповідного покарання, виконання всіх вказівок адміністрації органів кримінально-виконавчої системи і т.ін. *Сумлінне ставлення до праці* передбачає виконання всіх покладених на нього трудових обов'язків, дотримання правил трудового розпорядку, охорони праці тощо.

У разі невиконання покладеної на засудженого умови дострокового звільнення (невчинення протягом невідбутої частини покарання нового злочину), суд призначає йому покарання за правилами призначення покарання за сукупністю вироків (ст.ст. 71, 72 КК).

Застосування заміни невідбутої частини покарання більш м'яким (ст. 82 КК) можливе щодо осіб, які відбувають покарання у виді обмеження або позбавлення волі, стали на шлях виправлення та фактично відбули частину покарання, встановлену в ч. 4 ст. 82 КК.

У цих випадках не відбувається скорочення строків призначеного покарання, а воно замінюється на більш м'який вид, згідно системи покарань, передбаченої ст. 51 КК. Більш м'яке покарання призначається в межах строків, встановлених у загальній частині КК для даного виду покарання, і не повинно перевищувати невідбутого строку покарання, призначеного вироком.

Поняття „*засуджений став на шлях виправлення*” означає, що він своєю поведінкою та сумлінним ставленням до праці ще не довів свого виправлення, але засвідчив успішність процесу виправлення та можливість його досягнення при відбуванні більш м'якого виду покарання, ніж встановленого вироком.

У разі заміни невідбутої частини основного покарання більш м'яким засудженого може бути звільнено також і від додаткового покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. До осіб, яким покарання замінено більш м'яким, може бути застосоване умовно-дострокове звільнення.

Відповідно до ч. 6 ст. 81 КК, якщо особа, відбуваючи більш м'яке покарання, вчинить новий злочин, суд приєднує невідбу-

ту частину більш м'якого покарання до покарання за знову вчинений злочин за правилами, передбаченими ст.ст. 71, 72 КК.

Кримінальним кодексом встановлено також певні особливості заміни покарання більш м'яким, зокрема для жінок, які мають дітей віком до трьох років (ч. 4 ст. 83 КК), згідно із законом про амністію (ч. 3 ст. 86 КК) та актом про помилування (ч. 2 ст. 87 КК).

Ст. 84 КК передбачено три самостійні види звільнення від покарання за хворобою. Ч. 1 ст. 84 КК визначає, що звільняється від покарання особа, яка під час його відбування захворіла на психічну хворобу. Питання про те, чи є психічне захворювання особи підставою для звільнення особи від відбування покарання вирішується судом згідно з Переліком захворювань, які є підставою для направлення в суди матеріалів про звільнення засуджених від подальшого відбування покарання, що затверджується Міністерством охорони здоров'я України. Обов'язковою умовою є те, що психічна хвороба позбавляє засудженого можливості усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними, а отже і можливості усвідомлювати вплив покарання на неї, що робить подальше виконання покарання недоцільним. Звільнення особи у цьому випадку не пов'язується із тяжкістю вчиненого злочину, особою винного або тривалістю невідбутої частини покарання, а лише із наявністю відповідного психічного захворювання. До такої особи можуть застосовуватися примусові заходи медичного характеру відповідно до ст.ст 92—95 КК.

Ч. 2 ст. 84 КК передбачає звільнення від покарання особи, яка захворіла на іншу (тобто не психічну) тяжку хворобу, що перешкоджає відбуванню покарання, загрожує життю особи або може призвести до серйозного погіршення здоров'я чи інших тяжких наслідків. Дана норма застосовується до осіб, які захворіли на таку хворобу після вчинення злочину або постановлення вироку. До тяжких хвороб відносяться ті хвороби, що наведені в Переліку захворювань, які є підставою для направлення в суди матеріалів про звільнення засуджених від подальшого відбування покарання, затвердженому Міністерством охорони здоров'я України.

В цьому випадку при вирішенні питання про звільнення суд бере до уваги тяжкість вчиненого злочину, особу засудженого та інші обставини справи. Тяжкість вчиненого злочину визначається ст. 12 КК. При розгляді особи засудженого врахову-

ються його позитивні якості, характеристика під час відбування покарання, ступінь виправлення тощо. Іншими обставинами можуть бути тривалість відбутої частини покарання, факт заподіяння засудженим собі ушкоджень, які призвели до даного захворювання, ухилення засудженого від лікування.

Звільнення від покарання військовослужбовців, засуджених до службового обмеження, арешту або тримання в дисциплінарному батальйоні, в разі визнання їх непридатними до військової служби за станом здоров'я (ч. 3 ст. 84 КК) має підставою захворювання військовослужбовця на хворобу, що робить його непридатним до військової служби. При цьому не враховується тяжкість хвороби, її перешкодження виконанню покарання, тяжкість вчиненого злочину, особа винного чи інші обставини.

Для звільнення від покарання особи, яка під час його відбування захворіла на психічну хворобу, та звільнення від покарання чи подальшого його відбування особи, яка після вчинення злочину або постановлення вироку захворіла на іншу тяжку хворобу, що перешкоджає відбуванню покарання, встановлено певні умови (ч. 4 ст. 84 КК). У разі одужання таких осіб, вони повинні бути направлені для відбування покарання, якщо не закінчилися строки давності, передбачені ст.ст. 49 або 80 КК, або відсутні інші підстави для звільнення від покарання. В цьому випадку час, протягом якого до осіб застосовувались примусові заходи медичного характеру, зараховується в строк покарання за правилами, передбаченими ч. 5 ст. 72 КК, при чому один день позбавлення волі дорівнює одному дню застосування примусових заходів медичного характеру.

Звільнення від покарання на підставі закону України про амністію або акта про помилування — єдиний вид звільнення, який застосовується не судом, а органом законодавчої влади та Президентом України. Питання амністії та помилування регулюються ст.ст. 85—87 КК, Законом України від 01 жовтня 1996 р. „Про застосування амністії в Україні”, Положенням про порядок здійснення помилування, затвердженим указом Президента України від 12 квітня 2000 р.

Амністія — це вид повного або часткового звільнення від покарання та його відбування на підставі закону України про амністію певної, визначеної ним категорії осіб, винних у вчиненні злочинів.

Закон про амністію оголошується щодо певної категорії осіб, які вчинили злочини до вступу закону в силу, тобто навіть до

J

засудження особи чи розгляду її справи в суді. Законом про амністію особа може бути повністю чи частково звільнена від кримінальної відповідальності чи покарання, або передбачено заміну покарання чи невідбутої частини покарання більш м'яким. Особи, на яких поширюється амністія, можуть бути звільнені як від основного, так і додаткового покарання.

Закон „Про застосування амністії в Україні” передбачає три види амністії: повну, часткову та умовну. *Повна амністія* передбачає повне звільнення від кримінальної відповідальності чи покарання, передбаченої законом про амністію категорії осіб, *часткова* — часткове звільнення від відбування призначеного покарання, а *умовна* поширюється на діяння, вчинені до певної дати після оголошення амністії, за умови обов'язкового виконання до цієї дати вимог, передбачених законом, і застосовується у виключних випадках. Якщо має місце сукупність злочинів, амністія поширюється на ті злочини, які зазначені в законі про амністію. Дія закону про амністію не поширюється на злочини, що тривають або продовжуються, якщо вони закінчені, припинені або перервані після його прийняття.

Законом „Про застосування амністії в Україні” встановлено коло осіб до яких не може бути застосовано амністію, і яке може бути розширено конкретним законом про амністію. Амністія, як правило, оголошується не частіше одного разу на календарний рік.

Помилування — це вид звільнення особи від покарання чи його відбування, яке здійснюється на підставі акта Президента України про помилування щодо індивідуально визначеної в акті особи.

На відміну від закону про амністію, акт помилування не має нормативного характеру. Він є персоніфікованим актом одноразового застосування права — щодо конкретного засудженого.

Актом про помилування може бути встановлено наступне:

- повністю або частково звільнено особу від відбування видів основного, крім довічного позбавлення волі, а також додаткового покарання;
- довічне позбавлення волі може бути замінено на позбавлення волі на строк не менше двадцяти п'яти років (ч. 2 ст. 87 КК);
- замінено покарання або його невідбуту частину більш м'яким покаранням;
- знято судимість.

Помилування не ставиться в залежність від тяжкості вчиненого злочину, ступеня суспільної небезпечності особи, виду та міри призначеного особі покарання. Право подати клопотання про помилування має будь-яка особа, незалежно від того, який злочин вона вчинила і до якої міри покарання засуджена. Крім того, право подавати клопотання мають також близькі родичі засудженого, захисник, громадські організації тощо. Якщо особа була засуджена за вчинення тяжкого чи особливо тяжкого злочину до покарання у виді позбавлення волі на певний строк, прохання про її помилування може бути подано тільки після фактичного відбуття нею не менше половини строку призначеного покарання, а у разі засудження до довічного позбавлення волі — лише після фактичного відбуття не менше п'ятнадцяти років.

Помилування здійснюється Президентом України. Клопотання про помилування засуджених попередньо розглядає Комісія з питань помилування та Управління з питань помилування Адміністрації Президента України.

Глава 11. ПОНЯТТЯ ТА ЗНАЧЕННЯ СУДИМОСТІ

Згідно ч. 1 ст. 88 КК особа визнається такою, що має судимість, з дня набрання законної сили обвинувальним вироком і до погашення або зняття судимості. З цього випливає, що *судимість — це специфічний правовий стан особи, що вчинила злочин і якій було призначено покарання*. Факт наявності в особи непогашеної судимості тягне за собою певні юридичні обмеження, негативні для засудженої особи. Такими можуть бути, наприклад, обмеження вибору місця проживання або виду діяльності. Наприклад, згідно ч. 3 ст. 76 не може бути обраним до Верховної Ради України громадянин, який має судимість за вчинення умисного злочину, якщо ця судимість не була погашена або знята в установленому законом порядку. Особа, що має непогашену судимість не може займати посаду судді, прокурора тощо. Також ці обмеження можуть виявлятися в обов'язку повідомляти про наявну судимість в офіційних документах. Впливає судимість і на кримінально-правові наслідки у випадку вчинення особою нового злочину до погашен-

ня судимості за попередній. Інколи в юридичній літературі судимість визначають, як *негативний правовий статус особи*.

Метою судимості є попередження (профілактика) вчинення судимою особою нового злочину в майбутньому. Посилена кримінальна відповідальність особи, що має непогашену судимість, слугує додатковим методом захисту суспільства від рецидивної злочинності. Це ілюструє ч. 2 ст. 88 КК, де вказано, що судимість має правове значення у разі вчинення нового злочину, а також в інших випадках, передбачених законами України.

Підставою судимості є обвинувальний вирок суду. Важливою особливістю є положення кримінального законодавства про те, що судимою вважається особа, яка не лише засуджена за вироком суду, але й засуджується до покарання. Так, ч. 3 ст. 88 КК визначає такими, що не мають судимості осіб:

- засуджених вироком суду без призначення покарання;
- особи, засуджені вироком суду із звільненням від покарання;
- особи, які відбули покарання за діяння, злочинність і карність яких виключена законом.

Такими, що не мають судимості визнаються також реабілітовані особи (ч. 4 ст. 88 КК).

Негативні наслідки судимості мають серйозний кримінально-правовий вплив на долю винної особи — часто виступають обставиною, що виключає застосування пільгових інститутів та обтяжує покарання тощо. Так, кримінальне законодавство України визначає, що судимість є перешкодою для звільнення особи від кримінальної відповідальності згідно ст.ст. 45—47 КК (в зв'язку з дійовим каяттям, примиренням винного з потерпілим, передачею особи на поруки).

Якщо судимість за перший злочин не було погашено або знято, наступний злочин може бути визнаний повторним (ч. 4 ст. 32 КК).

Інститут судимості відіграє важливу роль в системі кримінально-правових інститутів. Згідно зі ст. 34 КК рецидивом злочинів визнається вчинення нового умисного злочину особою, що має судимість за умисний злочин, а рецидив є найбільш небезпечним видом множинності злочинів і тягне за собою серйозні кримінально-правові наслідки. Згідно з п. 1 ч. 1 ст. 67 КК повторність злочинів та рецидив визнаються обставинами, що обтяжують покарання. Крім того, в багатьох статтях Особливої частини Кримінального кодексу України суди-

мість передбачена як кваліфікуюча або особливо кваліфікуюча ознака складу злочину.

Однак це не означає, що особа, яка була засуджена, є носієм такого негативного юридичного статусу все своє життя. Злочинець має змогу розкаятися, переглянути своє ставлення до вчиненого злочину, засудити свій власний вчинок. Саме тому чинним законодавством України передбачене припинення судимості, а відповідно — і припинення всіх негативних правових наслідків засудження та покарання. Згідно з ч. 1 ст. 88 КК існує два види припинення судимості:

- *погашення судимості;*
- *зняття судимості.*

Погашення судимості — це її припинення при настанні умов, передбачених законодавством. Такою умовою є, зокрема, нездійснення засудженою особою протягом визначеного строку нового злочину. При визначенні такого строку враховується суспільна небезпека вчиненого раніше злочину, виду призначеного за нього покарання, а також застосування звільнення від відбування покарання з випробуванням.

Ст. 89 КК визначає умови, за яких особа вважається такою, що не має судимості. Зокрема, згідно п. 1 ст. 89 КК особи, до яких було застосоване звільнення від відбування покарання з випробуванням, за умови, що вони протягом іспитового строку не вчиняють іншого злочину і рішення про звільнення від відбування покарання з випробуванням не буде скасоване з передбачених законом підстав, вважаються такими, що не мають судимості. Пункт 2 ст. 89 визначає такими, що не мають судимості жінок, до яких застосоване звільнення від відбування покарання з випробуванням в зв'язку з вагітністю і наявністю дітей віком до семи років. В такому випадку погашення судимості має місце за умови нездійснення протягом іспитового строку нового злочину і якщо після закінчення цього строку не буде прийняте рішення про направлення для відбування покарання, передбаченого вироком суду. Якщо ж особам, що претендують на погашення судимості згідно п. 1 і 2 ст. 89 було призначено вироком суду додаткове покарання, строк якого перевищує іспитовий строк, то судимість погашається після відбуття цього додаткового покарання.

У інших випадках факт відбуття покарання або звільнення від нього є підставою для погашення судимості. Такими, що не мають судимості визначаються особи, засуджені до позбавлення

права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю після виконання цього покарання. Покарання у вигляді позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю передбачене ст. 55 КК і може бути як основним, так і додатковим. Погашеними є судимості осіб, які відбули покарання у вигляді службового обмеження для військовослужбовців (ст. 58 КК), тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців (ст. 62 КК), або з моменту їх дострокового звільнення від цих видів покарань. Військовослужбовцям, які відбули покарання на гауптвахті замість арешту судимість погашається на тій самій підставі. Такими, що не мають судимості є особи, що були засуджені до штрафу, громадських робіт, виправних робіт або арешту, якщо протягом року з моменту відбуття основного та додаткового покарання вони не вчинять іншого злочину. Невеликий строк погашення судимості згідно п. 5 ст. 89 КК пояснюється незначною мірою суспільної небезпеки злочинів, за які передбачена відповідальність у вигляді штрафу, громадських або виправних робіт, арешту.

Дещо інший строк погашення судимості передбачено п. 6 ст. 89 КК: такими, що не мають судимості визнаються особи, засуджені до обмеження волі, а також засуджені за злочин невеликої тяжкості до позбавлення волі, якщо вони протягом двох років з дня відбуття покарання (основного та додаткового) не вчинили нового злочину. Злочином невеликої тяжкості вважається, згідно ст. 12 КК, злочин, за який передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк не більше двох років або інше, більш м'яке покарання.

Більший строк погашення судимості передбачено для осіб, які вчинили злочин середньої тяжкості, за який передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк не більше п'яти років (ч. 3 ст. 12 КК). Для таких осіб судимість погашається, якщо вони протягом трьох років з дня відбуття покарання (основного та додаткового) не вчинили нового злочину (п. 7 ст. 89 КК).

Для осіб, що вчинили тяжкий злочин (покарання у виді позбавлення волі на строк не більше десяти років, ч. 4 ст. 12 КК) передбачено шестирічний термін погашення судимості, за умови, якщо вони не вчинили в цей період іншого злочину.

Такими, що не мають судимості, визнаються особи, засуджені до позбавлення волі за особливо тяжкий злочин (ч. 5 ст. 12 КК) якщо вони протягом восьми років з дня відбуття покарання не вчинять іншого злочину.

Строки погашення судимості обчислюються з дня відбуття основного і додаткового покарання (ч. 1 ст. 90 КК). Єдиною вимогою кримінального законодавства до поведінки особи в період судимості є нездійснення нею нового злочину, що засвідчить бажання особи стати на шлях виправлення, засудження нею своїх минулих протиправних діянь.

Іншим видом припинення судимості є *зняття судимості* — *припинення судимості рішенням суду*. На відміну від погашення, тут судимість не припиняється автоматично в передбаченому кримінальним законом порядку. Необхідний розгляд питання судом, при чому закон не зобов'язує суд зняти судимість, а лише надає йому таке право на основі передбачених Кримінальним кодексом України обставин. Такі обставини (ч. 1 ст. 91 КК) передбачають, що особа, яка довела зразковою поведінкою і сумлінним ставленням до праці своє виправлення, може бути визнана такою, що не має судимості навіть до закінчення строків, передбачених у ст. 89 КК. Необхідно зауважити, що зняття судимості завжди є достроковим, бо настає лише до перебігу встановлених законом строків погашення судимості.

Згідно ст. 91 КК можна виокремити умови, необхідні для зняття судимості:

- 1) відбуття особою покарання у вигляді позбавлення, або обмеження волі;
- 2) встановлення факту, що особа зразковою поведінкою або сумлінним ставленням до праці довела своє виправлення;
- 3) закінчення не менш як половини строку погашення судимості, передбаченого в ст. 89 КК.

Глава 12. ПРИМУСОВІ ЗАХОДИ МЕДИЧНОГО ХАРАКТЕРУ ТА ПРИМУСОВЕ ЛІКУВАННЯ

§ 1. Примусові заходи медичного характеру

В судовій практиці мають місце випадки, коли особа вчиняє суспільно небезпечне діяння в стані неосудності чи обмеженої осудності, або ж вчиняє злочин в стані осудності, але до встановлення вироку або під час виконання покарання може рап-

тово захворіти на психічну хворобу. Для таких випадків кримінальним законодавством визначено поняття та мету примусових заходів медичного характеру (ст. 92 КК).

Примусовими заходами медичного характеру є надання амбулаторної психіатричної допомоги, поміщення особи, що вчинила суспільно небезпечне діяння, передбачене Особливою частиною КК, в спеціальний заклад з метою її обов'язкового лікування, а також запобігання вчинення нею суспільно небезпечних діянь. Важливо пам'ятати, що ні примусові заходи медичного характеру, ні примусове лікування не є покаранням, оскільки не містять в собі кари. Метою примусових заходів медичного характеру є надання хворій особі психіатричної допомоги, що являє собою систему медичних заходів, спрямованих на виявлення, діагностування, лікування психічних хвороб, догляд та реабілітацію психічно хворих осіб.

Згідно ст. 92 КК застосування до особи примусових заходів медичного характеру можливо лише за наявності умов: вчинення нею внаслідок психічного розладу суспільно небезпечного діяння, ознаки якого підпадають під ознаки конкретного злочину, передбаченого Особливою частиною КК або (та) якщо особа собою являє небезпеку для суспільства, оскільки хворіє на психічну хворобу. Однак, незаконне поміщення особи в психіатричний заклад є злочином, передбаченим ст. 151 КК. Коло осіб, до яких застосовуються примусові заходи медичного характеру визначене ст. 93 КК:

- 1) особи, які вчинили у стані неосудності суспільно небезпечні діяння (такі особи не підлягають кримінальній відповідальності);
- 2) особи, які вчинили у стані обмеженої осудності злочини і підлягають кримінальній відповідальності;
- 3) особи, які вчинили злочин у стані осудності, але захворіли на психічну хворобу до постановлення вироку (такі особи не підлягають покаранню протягом хвороби, до них можуть бути застосовані примусові заходи медичного характеру, а після видужання вони можуть підлягати кримінальному покаранню);
- 4) особи, які вчинили злочин у стані осудності, але захворіли на психічну хворобу під час відбування покарання. Такі особи можуть бути звільнені від невідбутої частини покарання, і суд може застосувати до них примусові заходи медичного характеру чи передати на піклування органів ох-

рони здоров'я. Але в разі припинення примусових заходів медичного характеру такі особи можуть підлягати подальшому відбуванню покарання згідно з ч. 4 ст. 95 КК.

У ст. 94 КК визначений вичерпний перелік примусових заходів медичного характеру, що можуть застосовуватися до психічно хворих осіб, що вчинили суспільно небезпечне діяння. Ними можуть бути, залежно від характеру та тяжкості захворювання, а також тяжкості вчиненого діяння та ступеню небезпечності психічно хворого для себе або інших осіб, такі примусові заходи медичного характеру.

- 1) надання амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку;
- 2) госпіталізація до психіатричного закладу із звичайним наглядом;
- 3) госпіталізація до психіатричного закладу з посиленням нагляду;
- 4) госпіталізація до психіатричного закладу із суворим наглядом.

Суд обирає конкретний медичний примусовий захід на основі оцінки:

- характеру і тяжкості захворювання;
- тяжкості вчиненого діяння;
- ступеня небезпечності психічно хворого для себе та оточуючих.

Лікувальні установи, перераховані в пп. 1—4 ч. 1 ст. 94 КК, розрізняються за умовами нагляду за психічно хворими. Посилений та суворий нагляд передбачають умови, за яких психічно хвора особа не зможе вчинити нового суспільно небезпечного діяння. Надання амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку може бути застосоване судом стосовно особи, яка страждає на психічні розлади і вчинила суспільно небезпечне діяння, якщо особа за станом свого психічного здоров'я не потребує госпіталізації до психіатричного закладу. Психіатричним закладом називають офіційно зареєстрований спеціалізований психоневрологічний, наркологічний та ін. медичний заклад (амбулаторію, відділення, центр), які спеціалізуються на наданні психіатричної допомоги.

Згідно з ч. 3 ст. 94 КК до психіатричного закладу із загальним наглядом може бути поміщена особа, яка за своїм психічним станом і характером вчиненого суспільно небезпечного діяння вимагає тримання у психіатричному закладі і лікування

суду із заявою про припинення або про зміну застосування такого заходу. У випадку, коли необхідне продовження застосування примусового заходу медичного характеру понад 6 місяців, представник психіатричного закладу (лікар-психіатр), який надає особі таку психіатричну допомогу, повинен направити до суду за місцем знаходження психіатричного закладу заяву про продовження застосування примусового заходу. До такої заяви додається висновок комісії лікарів-психіатрів, з обґрунтуванням.

У випадку припинення застосування примусових заходів медичного характеру в результаті зміни психічного стану особи на краще суд може передати її на піклування родичам або опікунам з обов'язковим лікарським наглядом (ч. 3 ст. 95 КК). До таких заходів вдаються у випадку, коли особа невилікувалася остаточно від психічної хвороби, а лише перестала створювати своїм станом небезпеку для себе і для оточуючих.

У випадку ж видужання психічно хворої особи у відношенні неї припиняються примусові заходи медичного характеру. Особи, що вчинили злочин в стані осудності але захворіли на психічну хворобу до винесення вироку і до яких були застосовані примусові заходи медичного характеру, після припинення таких заходів підлягають покаранню на загальних підставах. Особи ж, які захворіли на психічну хворобу під час відбування покарання, після припинення застосування примусових заходів медичного характеру можуть підлягати подальшому відбуванню покарання (ч. 4 ст. 95 КК).

§ 2. Примусове лікування

Нормами кримінального законодавства України передбачений і такий інститут, як *примусове лікування* — *кримінально-правовий захід, який застосовується до осіб, що вчинили злочин та мають хворобу, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб і спрямований на вилікування такої особи, профілактик та недопущення розповсюдження цієї хвороби в суспільстві.*

Примусове лікування може бути застосоване судом, незалежно від призначеного покарання, до осіб, які вчинили злочин та мають хворобу, небезпечну для здоров'я інших осіб. До таких хвороб відносять туберкульоз, венеричні захворювання, СНІД, алкоголізм, наркоманію.

У разі призначення покарання у виді позбавлення волі або обмеження волі примусове лікування здійснюється за місцем

в примусовому порядку. Госпіталізація до психіатричного закладу з посиленим наглядом передбачена ч. 4 ст. 94 КК для осіб, які вчинили суспільно небезпечні діяння, не пов'язані з посяганням на життя інших осіб, і за своїм психічним станом не становлять загрози для суспільства. Для особи ж, що вчинила суспільно небезпечне діяння, пов'язане з посяганням на життя інших осіб, і за своїм психічним станом становить загрозу для суспільства, передбачена госпіталізація до психіатричного закладу із суворим наглядом (ч. 5 ст. 94 КК). Слід зауважити, що законодавець окремо вирізняє посягання на життя інших осіб серед решти суспільно небезпечних діянь як ознаку, що вказує на необхідність госпіталізації психічно хворої особи в психіатричному закладі із суворим наглядом. Таке положення цілком відповідає Конституції України, в якій визначено, що життя людини визнається в нашій країні найвищим благом, а саме тому повинно охоронятись особливо ретельно.

Оскільки не кожна психічно хвора особа є суспільно небезпечною, суд може передати її на піклування родичам або опікунам з обов'язковим лікарським наглядом. Підстави такої передачі, закріплені в ч. 6 ст. 94 КК: якщо не буде визнано за необхідне застосування до психічно хворого примусових заходів медичного характеру, а також у разі припинення таких заходів.

Продовження, зміна, або припинення застосування примусових заходів медичного характеру здійснюється виключно судом за заявою представника психіатричного закладу (лікаря-психіатра), що надавав особі психіатричну допомогу, до якої додається обґрунтований висновок комісії лікарів-психіатрів (ст. 95 КК). Необхідність висновку комісії лікарів-психіатрів (двох або більше фахівців в сфері психіатрії, які колегіально вирішують питання, пов'язані з наданням психіатричної допомоги) вказує на визначену кримінальним законодавством важливість правильного діагностування психічної хвороби, встановлення її тяжкості, можливості подальшого лікування та соціальної реабілітації особи. Адже відомо, що стан психічно хворої людини, якій надається психіатрична допомога, під впливом різних факторів може змінюватися, така особа можевилікуватись.

Огляди медичною комісією лікарів-психіатрів таких осіб, до яких застосовані примусові заходи медичного характеру мають проводитися не рідше, ніж один раз на 6 місяців, задля вирішення питання про наявність підстав для звернення до

та більш низьку — 14 років за вчинення деяких злочинів, перелік яких наводиться в ст. 22 КК.

Неповнолітній у віці від 14 до 16 років підлягають кримінальній відповідальності за вчинення зазначених злочинів не лише, як їх виконавець, а й як співучасник, не лише за вчинення закінченого злочину, а й за замах на особливо тяжкий, тяжкий та злочин середньої чи невеликої тяжкості, а також за готування до особливо тяжкого, тяжкого чи злочину середньої тяжкості. Перелік злочинів, наведений в ч. 2 ст. 22 КК, за вчинення яких кримінальна відповідальність настає з 14-річного віку, є вичерпним.

Отже, точне встановлення віку особи може мати вирішальне значення при розгляді питання про притягнення її до кримінальної відповідальності. Вік особи вимірюється часом, календарним періодом життя на певну дату. Вік, з якого настає кримінальна відповідальність, обчислюється на момент вчинення злочину: для неповнолітнього — встановлюється на підставі відповідного документа (копії свідоцтва про народження).

При встановленні вікової межі кримінальної відповідальності законодавець виходив з того, що з досягненням 16 чи 14 років неповнолітні здатні повністю усвідомлювати значення своїх діянь (їх суспільну небезпечність і забороненість) та керувати ними. Однак, треба враховувати й можливу відсталість в розвитку конкретного неповнолітнього, тому при провадженні досудового слідства та розгляді в суді справи про злочини неповнолітнього необхідно з'ясувати стан його здоров'я та загального розвитку.

Встановлення віку кримінальної відповідальності (16 років, а в певних випадках 14 років) не означає, що кримінальний закон визнає неповнолітніх, які досягли цього віку, повною мірою соціально зрілим. До 18 років вони залишаються неповнолітніми, не є дорослими, а відповідальність неповнолітніх, які вчинили злочин, має свою специфіку. В КК виділено окремий розділ XV "Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх." Норми цього розділу покликані забезпечити врахування вікових, соціально-психологічних, психофізичних та інших особливостей розвитку неповнолітніх, які вчинили злочин.

В нормах розділу XV КК втілюється ідея менш суворої відповідальності неповнолітніх порівняно з дорослими. Окрім того, особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх відображені і в деяких нормах інших розділів Загальної части-

відбування покарання. У разі призначення інших видів покарань примусове лікування здійснюється у спеціальних лікувальних закладах (ст. 96 КК).

Глава 13. ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ТА ПОКАРАННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ

Згідно з Кримінальним Кодексом України "кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення злочину виповнилося шістнадцять років" (ч. 1 ст. 22). Але ч. 2 цієї ж статті містить перелік злочинів, за які кримінальна відповідальність настає з чотирнадцяти років: умисне вбивство (ст.ст. 115—117), умисне тяжке тілесне ушкодження (ст. 121, ч. 3 статей 345, 346, 350, 377, 398), грабіж (ст.ст. 186, 262, 308), розбій (ст. 187, ч. 3 статей 262, 308) та багато інших.

Досягнення встановленого КК України віку — одна із загальних умов притягнення особи до кримінальної відповідальності (ч. 1 ст. 18).

Кримінальне право встановлює таку мінімальну вікову межу, з якою пов'язана здатність особи підлягати кримінальній відповідальності. Лише за досягненням певного віку під впливом сім'ї, школи, соціального середовища підліток досягає певного рівня свідомості, який дозволяє йому розрізняти добрі й погані вчинки, що можуть спричинити шкоду іншим людям. Формується здатність підлітка усвідомлювати соціальний зміст своєї поведінки та достатній рівень соціальної свідомості, який дозволяє йому оцінювати не лише фактичний бік своїх вчинків, але і їх соціально-правову значимість. Це робить можливим пред'явлення до неповнолітніх вимоги узгоджувати свою поведінку із встановленими в суспільстві правилами.

Тобто йдеться про здатність особи усвідомлювати характер своєї поведінки та приймати рішення, а це набувається з досягненням особою певного віку.

Мінімальна межа віку кримінальної відповідальності в різних країнах відрізняється (приміром в Ірані — з 6 років, у Франції — з 13, в Шотландії — з 16). Кримінальний кодекс України встановлює диференційовані вікові межі притягнення особи до кримінальної відповідальності: загальну — 16 років,

ни (розділ IV ст. 22, розділ X ст. 61, ст. 64, та ін.). Але підстава кримінальної відповідальності неповнолітніх та ж сама, що і в дорослих — вчинення особою злочину, тобто суспільно небезпечного діяння.

Індивідуалізація відповідальності неповнолітніх на підставах, визначених в КК, може полягати в наступному:

- звільненні їх від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру (ст. 97);
- звільненні від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру (ст. 105);
- звільненні від відбування покарання з випробуванням (ст. 104);
- призначення покарання (їх перелік дається в ст. 98, а особливості призначення сформульовані в ст. 103).

Це може означати, що за злочини невеликої тяжкості неповнолітні теж несуть відповідальність, або до них застосовуються примусові заходи виховного характеру. Наприклад, ст. 299 КК передбачає настання кримінальної відповідальності за жорстоке поводження з тваринами і встановлює покарання за "знущання над тваринами... із застосуванням жорстоких методів або з хуліганських мотивів, а також нацькування ... тварин одна на одну, вчинене з хуліганських чи корисливих мотивів" у виді штрафу до 50-ти неоподаткованих мінімумів доходів громадян або арешту на строк до 6 місяців. В цьому випадку неповнолітнього може бути покарано штрафом або арештом або звільнено від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру.

Законом передбачено застосування примусових заходів виховного характеру до неповнолітніх, які вчинили злочин, та неповнолітніх, які до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, вчинили суспільно небезпечні діяння, що підпадають під ознаки діянь, передбачених Особливою частиною КК (ч. 2 ст. 97). Такий вид кримінальної відповідальності, як *звільнення від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру*, є найбільш важливою особливістю кримінальної відповідальності неповнолітніх і передбачає застосування особливих заходів впливу, що не є кримінальним покаранням (виховання, переконання та ін.). Таке звільнення може застосовуватися у тому випадку, коли:

- неповнолітній вчинив злочин вперше;

- це злочин невеликої тяжкості (за який передбачене покарання у вигляді позбавлення волі на строк не більше двох років, або інше, більш м'яке покарання);
- виправлення неповнолітнього можливе без застосування покарання.

Крім того, ці всі три умови є обов'язковими. Особливо ретельно суд має дослідити питання про можливість виправлення неповнолітнього без застосування покарання, для чого потрібно оцінити поведінку, ставлення до праці, розкаяння у вчиненому тощо.

Наприклад, ч. 1 ст. 383 КК передбачає кримінальну відповідальність за завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину суду, прокурору, слідчому або органу дізнання у вигляді виправних робіт на строк до 2-х років або арештом на строк до 6 місяців, або обмеженням волі на строк до 3-х років, або позбавленням волі на строк до двох років. Це злочин невеликої тяжкості, за який неповнолітні караються позбавленням волі на строк до 2-х років, але, виходячи з індивідуальної характеристики особи такого злочинця, суд може прийти до висновку про необхідність (або можливість) звільнення його від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру. При умові ж вчинення цього злочину з корисливих мотивів або в поєднанні із обвинуваченням особи в тяжкому чи особливо тяжкому злочині або, із штучним створенням доказів обвинувачення, настає кримінальна відповідальність у виді обмеження волі на строк від 2-х до 5-ти років або позбавленням волі на той самий строк. Неповнолітній за такі дії буде підлягати кримінальній відповідальності у вигляді позбавлення волі на строк до 4-х років, при чому звільнення від кримінальної відповідальності тут не передбачається.

Дійшовши висновку про можливість і доцільність звільнення неповнолітнього від кримінальної відповідальності, суд зобов'язаний застосувати до нього один чи кілька примусових заходів виховного характеру (ч. 2 ст. 105):

- 1) застереження;
- 2) обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього;
- 3) передача неповнолітнього під нагляд батьків чи осіб, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічного або трудового колективу за його згодою, а також окремих громадян на їх прохання;

- 4) покладення на неповнолітнього, який досяг 15-річного віку і має майно, кошти або заробіток, обов'язку відшкодування матеріальних збитків;
- 5) направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи для дітей та підлітків до його виправлення, але на строк, що не перевищує трьох років. Умови перебування в таких установах і порядок їх залишення визначаються законом.

Залежно від обставин вчиненого злочину і особи неповнолітнього суд може застосувати до нього одночасно кілька примусових заходів виховного характеру (ч. 3 ст. 105). Неповнолітній, який вчинив злочин і до якого судом прийнято рішення про застосування примусових заходів виховного характеру, в разі ухилення від їх реального застосування, притягується до кримінальної відповідальності (ч. 3 ст. 97).

Вичерпний перелік видів покарань, що можуть бути застосовані до неповнолітнього, міститься в ч. 1 ст. 98 КК:

- 1) штраф;
- 2) громадські роботи;
- 3) виправні роботи;
- 4) арешт;
- 5) позбавлення волі на певний строк.

На підставі ч. 2 ст. 98 КК до неповнолітнього можуть бути застосовані і додаткові види покарань у виді штрафу та позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

Слід відмітити, що позбавлення волі на певний строк є найсуворішим покаранням з тих, які можуть застосовуватися до неповнолітніх. Певні особливості має також призначення покарання неповнолітнім. Вони викликані, насамперед, тим, що суд повинен враховувати умови життя і виховання неповнолітнього, вплив дорослих, рівень розвитку та інші особливості особи. При виборі заходів впливу судовий чи слідчий орган повинен встановити не лише факт, що особа формально досягла віку кримінальної відповідальності, але й з'ясувати всі індивідуальні психофізичні властивості неповнолітнього певного віку щоб досягти основної мети покарання — виправлення злочинця та запобігання вчиненню нових злочинів.

ОСОБЛИВА ЧАСТИНА

Глава 14. ПОНЯТТЯ І СИСТЕМА ОСОБЛИВОЇ ЧАСТИНИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА. КВАЛІФІКАЦІЯ ЗЛОЧИНІВ

§ 1. Поняття і система Особливої частини кримінального права

Як зазначалося у Главі 1 даного посібника, кримінальне право поділяється на дві частини:

- Загальну, яка визначає підставу кримінальної відповідальності, поняття та стадії злочину, види покарань, підстави звільнення від відповідальності та покарання тощо;
- **Особливу**, в якій містяться конкретні норми, розміщені у відповідних розділах, у певній ієрархічній послідовності, і встановлюють відповідальність за конкретні злочинні діяння.

Єдність та нерозривний зв'язок Загальної і Особливої частини КК полягає у неможливості застосування норм Особливої частини без врахування положень Загальної частини, зокрема неможливо кваліфікувати діяння кількох злочинців, які спільно вчинили умисний злочин без узагальнення положень, які врегульовують особливості кваліфікації злочинів при співучасті, охарактеризованих на рівні Загальної частини.

***Особлива частина КК** — це система норм, які встановлюють коло суспільно небезпечних діянь, котрі визнаються злочинами, види і межі покарань, застосовуваних судам до осіб, що їх вчинили, а також спеціальні підстави звільнення від відповідальності при позитивній посткримінальній поведінці.*

Необхідно відзначити, що перелік складів злочинів в Особливій частині КК є вичерпним, тобто особа не може бути притягнена до кримінальної відповідальності за діяння, яке прямо не заборонене законодавством про кримінальну відповідальність.

Норми Особливої частини КК об'єднані у певні розділи, розміщені між собою у чіткій послідовності залежно від ступеня суспільної небезпечності діянь, які посягають на охоронювані кримінальним законодавством суспільні відносини. Дане послідовне розміщення розділів і є системою **Особливої частини КК**:

- I. Злочини проти основ національної безпеки України
- II. Злочини проти життя та здоров'я особи
- III. Злочини проти волі, честі та гідності особи

- IV. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи
- V. Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина VI. Злочини проти власності VII. Злочини у сфері господарської діяльності VIII. Злочини проти довкілля IX. Злочини проти громадської безпеки X. Злочини проти безпеки виробництва XI. Злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту XII. Злочини проти громадського порядку та моральності
- XIII. Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення
- XIV. Злочини у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації
- XV. Злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян XVI. Злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку XVII. Злочини у сфері службової діяльності XVIII. Злочини проти правосуддя
- XIX. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини)
- XX. Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку.

Узагальнення даної системи дозволяє зробити висновок, що вона побудована з урахуванням родового об'єкта злочинів. Тобто в рамках одного розділу Особливої частини об'єднані складі злочинів, які мають спільний родовий об'єкт.

Родовим об'єктом є однорідна група суспільних відносин яким спричиняється, або створюється небезпека спричинення шкоди в результаті вчинення злочинних діянь

Так, у розділі I Особливої частини КК об'єднані норми, які встановлюють відповідальність за посягання на основи національної безпеки України. Родовим об'єктом усіх злочинів, що

містяться у даному розділі є охоронювані кримінальним законом суспільні відносини, які забезпечують національну безпеку України. Цей об'єкт єдиний для даної (однорідної) групи злочинів. Він є критерієм класифікації усіх кримінально-правових норм, які встановлюють відповідальність за вчинення злочинів. Саме ця його властивість і є основою побудови Особливої частини КК України.

Однак, не можна з упевненістю стверджувати, що дана думка є істиною в останній інстанції. Як правило, основним критерієм класифікації злочинів і розгрупування їх у розділах є родовий об'єкт, але не він один. Так, якщо брати злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини), то тут, очевидно, при включенні складів злочинів до даного розділу мав відношення не об'єкт, а суб'єкт даного злочину. Тому стверджувати, що при систематизації Особливої частини на розділі береться до уваги лише родовий об'єкт — не зовсім вірно.

Систематизація злочинів має важливе значення для спрощення пошуку конкретних складів злочинів серед великої кількості норм Особливої частини КК України. А саме, для того, щоб відшукати певний склад злочину — достатньо встановити його родовий об'єкт, а відтак і визначити розділ Особливої частини КК, у якому знаходиться даний злочин, а потім серед норм цього розділу відшукати конкретний злочин. Наприклад, для того щоб знайти у Особливій частині КК такий склад злочину, як "Крадіжка", необхідно визначити родовий об'єкт даного злочину — охоронювані кримінальним законом суспільні відносини власності. Встановивши, що даний родовий об'єкт поставлений законодавцем під охорону у розділі VI Особливої частини КК, відшукавши цей розділ, ми відразу знаходимо ст. 185 КК ("Крадіжка"). Звичайно, цим не обмежується важливість систематизації Особливої частини КК. Зокрема, вона встановлює значимість суспільних відносин, які охороняються законом, має кодифікаційне значення тощо.

Норми Особливої частини КК України за змістом поділяються на групи: **забороняючі; роз'яснюючі; заохочувальні.**

Забороняючі — встановлюють пряму заборону вчиняти діяння, які окреслені у рамках диспозиції норми, під загрозою за-

стосування відповідних санкцій. Дана група норм становить переважну більшість в Особливій частині КК. У свою чергу дані норми (за структурою) складаються з двох елементів: *диспозиції* та *санкції*.

Роз'яснюючі — розтлумачують зміст термінів, які містяться у диспозиціях кримінально-правових норм.

Заохочувальні — передбачають можливість звільнення особи, яка вчинила злочин, від кримінальної відповідальності у випадку дотримання нею тих обов'язкових умов, передбачених цими нормами після вчинення злочину (так звана позитивна постаримінальна поведінка).

§ 2. Наукові основи кваліфікації злочинів

У випадку вчинення суспільно небезпечного діяння перед правозастосовчими органами постає питання про юридичну оцінку вчиненого, встановлення відповідності діяння юридичній конструкції конкретного складу злочину, передбаченого нормами КК. Тобто, виникає необхідність здійснити кваліфікацію злочину.

Кваліфікація злочинів, як поняття науки кримінального права, може вживатися в кількох значеннях в залежності від особливостей змісту даного поняття і суб'єкта кваліфікації. Ці значення мають умовний характер і можуть розглядатися як певні види кваліфікації злочинів.

Залежно від юридичної значимості (зокрема її правових наслідків) кваліфікація злочинів поділяється на:

- *Офіційну* (легальну) — здійснюється компетентним правозастосовчим органом в процесі розслідування і розгляду конкретної кримінальної справи.
- *Неофіційну* — не тягне за собою відповідних правових наслідків, оскільки здійснюється не в процесі реального застосування правових норм і не відповідним компетентним правозастосовчим органом.

В залежності від суб'єкта такої неофіційної кваліфікації вона умовно поділяється на:

- а) *доктринальну кваліфікацію* — дається вченими в межах наукових досліджень, узагальнення судової практики тощо;
- б) *учбову кваліфікацію* — дається викладачами і студентами в межах навчання;
- в) *публіцистичну кваліфікацію* — дається журналістами в своїх публікаціях.

Кваліфікація злочинів — це встановлення і юридичне закріплення відповідності між фактично вчиненими діями і юридичним складом злочину, який передбачений нормами кримінального кодексу.

Основний правовий зміст кваліфікації злочинів:

- 1) кваліфікація злочинів — різновид юридичної кваліфікації (з позиції загальної теорії права), що полягає у виборі тієї правової норми, яка передбачає відповідну ситуацію;
- 2) кваліфікація злочинів є юридичною кваліфікацією у процесі застосування правових норм;
- 3) за своїм змістом кваліфікація злочинів — це встановлення відповідності певної поведінки особи у поєднанні з іншими фактичними обставинами (юридичними фактами) юридичному складу злочину певного виду чи окремого різновиду такого злочину;
- 4) висновок про відповідність певної поведінки особи в поєднанні з іншими фактами юридичного складу злочину як результат кваліфікації має свої зовнішні форми закріплення в процесуальних документах.

Загальною передумовою кваліфікації злочинів є встановлення і узагальнення фактичних обставин, що мають значення для кваліфікації. Таке узагальнення передбачає перехід від фактичного рівня викладу і сприйняття відповідних обставин на рівень їх юридичного змісту.

Наступним етапом кваліфікації є визначення юридичної значимості фактичних обставин в контексті відповідних елементів чи ознак юридичного складу злочину, що передбачає таку систематизацію фактичних обставин, яка дозволяє віднести їх до певної складової частини юридичного складу злочину, яку вони характеризують (наприклад, насильство переважно характеризує діяння як ознаку об'єктивної сторони).

Після проведення оцінки фактичних обставин, здійснюється загальна програма кваліфікації злочинів. Підставами кваліфікації є:

- *фактична* — встановлення наявності конкретних фактичних обставин у діяннях особи стосовно якої здійснюється кваліфікація;
- *нормативна* — наявність у нормах КК конкретного складу злочину, який передбачає відповідальність за вчинене, та за своїми ознаками повністю співпадає із фактичними обставинами вчиненого.

Глава 15. ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ОСНОВ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

§ 1. Поняття злочинів проти основ національної безпеки

Родовим об'єктом злочинів проти основ національної безпеки є охоронювані законом суспільні відносини з приводу забезпечення національної безпеки.

Національна безпека — це стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави від внутрішніх і зовнішніх загроз, що є необхідною умовою збереження та примноження духовних і матеріальних цінностей. В законодавстві виділяються наступні сфери забезпечення національної безпеки: політична, економічна, соціальна, військова, екологічна, науково-технологічна та інформаційна¹

Розглядувані злочини характеризуються підвищеною суспільною небезпекою, їх вчинення становить загрозу як для кожної особи, так і для суспільства та держави в цілому. Щоб підкреслити їх небезпечність, злочини проти основ національної безпеки розміщені на початку Особливої частини КК України.

Кримінальна відповідальність за посягання на основи національної безпеки передбачена у таких складах злочинів:

- дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади (ст. 109), що передбачає вчинення дій, а також змову про вчинення таких дій (ч. 1 ст. 109), здійснення публічних закликів, а також розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій (ч. 2 ст. 109);
- посягання на територіальну цілісність і недоторканність України (ст. 10). Кримінально караним є вчинення умисних дій з метою зміни меж території або державного кордону України на порушення порядку, встановленого Конституцією України, а також публічні заклики чи розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій;
- державна зрада (ст. 111);

¹ Концепція (основи державної політики) національної безпеки України: Схвалена Постановою Верховної Ради України від 16 січня 1997 року // Відомості Верховної Ради. — 1997. — № 10. — Ст. 85.

- *посягання на життя державного чи громадського діяча* (ст. 112). Відповідно до цієї статті особи несуть відповідальність за вчинення вбивства та замаху на вбивство державного чи громадського діяча у зв'язку з їх державною чи громадською діяльністю. До числа *державних та громадських діячів* Закон відносить: Президента України, Голову Верховної Ради України, Народного депутата України, Прем'єр-міністра України, члена Кабінету Міністрів України, Голову та суддів Конституційного Суду України або Верховного Суду України, або вищих спеціалізованих судів України (на сьогодні — Вищого Господарського Суду), Генерального прокурора України, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Голову Рахункової палати, Голову Національного банку України, керівника політичної партії;
- *диверсія* (ст. 113);
- *шпигунство* (ст. 114) — це передача або збирання з метою передачі іноземній державі, іноземній організації або їх представникам відомостей, що становлять державну таємницю, якщо ці дії вчинені іноземцем або особою без громадянства. Відносно шпигунства закон (ч. 2 ст. 114 КК) передбачає спеціальну підставу звільнення від кримінальної відповідальності. Зокрема, особа, яка вчинила шпигунство, звільняється від кримінальної відповідальності за наявності таких умов: а) припинення шпигунської діяльності; б) добровільне повідомлення органів державної влади України про вчинене; в) якщо внаслідок цього і вжитих заходів було відвернено заподіяння шкоди інтересам України.

§ 2. Окремі злочини проти основ національної безпеки

Державна зрада (ст. 111). Кримінально караним є перехід на бік ворога в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту, шпигунство, надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України, за умов, якщо ці дії умисно вчинені громадянином України на шкоду суверенітету, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України.

Безпосереднім об'єктом цього злочину є охоронювані законом суспільні відносини щодо забезпечення зовнішньої безпеки держави, суверенітету, територіальної цілісності і недото-

рканності, обороноздатності, державної, економічної чи інформаційної безпеки.

Об'єктивна сторона цього злочину полягає у вчиненні хоча б одного з таких діянь: а) *перехід на бік ворога в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту*, що може виявлятися у вступі на службу до війська ворожої держави, наданні допомоги агентам спецслужб ворожої держави тощо; б) *шпиунство* — передача або збирання з метою передачі іноземній державі, іноземній організації або їх представникам відомостей, що становлять державну таємницю. *Державна таємниця* — це інформація у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки і охорони правопорядку, розголошення, якої може завдати шкоди національній безпеці України і які в установленому порядку визначені як державна таємниця¹; в) *надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України*, а саме вчинення будь-яких дій, що сприяють вищезгаданим державам, організаціям та їх представникам здійснювати підривну діяльність.

Державна зрада — це злочин з формальним складом і є закінченим з моменту вчинення будь-яких передбачених ст. 111 КК дій.

Суб'єкт злочину — громадянин України, який досяг 16-річного віку.

Суб'єктивна сторона державної зради характеризується виною у формі прямого умислу та спеціальною метою — заподіяти шкоду суверенітетові, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України.

Покарання за злочин: позбавлення волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років.

Закон (ч. 2 ст. 114 КК) передбачає спеціальну підставу звільнення від кримінальної відповідальності за державну зраду, зокрема встановлено такі умови:

- громадянин не вчинив ніяких дій на виконання злочинного завдання іноземної держави, іноземної організації або їх представників;
- громадянин добровільно заявив органам державної влади про свій зв'язок з ними та про отримане завдання.

¹ Про державну таємницю: Закон України від 21 січня 1994 року // Відомості Верховної Ради. — 1994. — № 16. — Ст. 93.

Диверсія (ст. 113). *Основний безпосередній об'єкт* диверсії — охоронювані законом суспільні відносини в окремих сферах національної безпеки. *Додатковим об'єктом* злочину можуть бути життя та здоров'я особи, навколишнє середовище і власність. *Предметом* цього злочину можуть бути: об'єкти, які мають важливе народногосподарське чи оборонне значення (нафтопроводи, мости, електростанції тощо); стада домашніх тварин, риба; посіви сільськогосподарських культур, лісові масиви.

Об'єктивна сторона диверсії полягає у вчиненні дій (вибухів, підпалів тощо) спрямованих на: а) масове знищення людей; б) заподіяння тілесних ушкоджень чи іншої шкоди здоров'ю; в) зруйнування або пошкодження об'єктів, які мають важливе народногосподарське чи оборонне значення; г) радіоактивне забруднення; ґ) масове отруєння; д) поширення епідемій, епізоотій (масові захворювання тварин) чи епіфітотій (масові захворювання рослин).

Диверсія вважається закінченим злочином з моменту вчинення вибуху, підпалу чи іншої дії незалежно від настання суспільно небезпечних наслідків.

Суб'єкт злочину — особа, що досягла 14-річного віку.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом і спеціальною *метою* — ослаблення держави. Саме спеціальна мета диверсії є критерієм відмежування її від подібних складів злочинів: вбивств, забруднення навколишнього природного середовища, терористичного акту тощо.

Покарання за злочин: позбавлення волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років.

Глава 16. ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ЖИТТЯ ТА ЗДОРОВ'Я ОСОБИ

§ 1. Злочини проти життя особи

Відповідно до Конституції України (ст. 27) — кожна людина має невід'ємне право на життя. Обов'язок держави — захищати життя людини. Кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань.

Взагалі зміст права на життя складають:

- 1) право народитися;
- 2) право вимагати від інших суб'єктів правовідносин політичних, економічних та інших гарантій повноцінного права на життя;
- 3) право на самозахист від реальної небезпеки для життя;
- 4) право на звернення за охороною та захистом свого життя до державних, недержавних та міжнародних органів і організацій;
- 5) право на захист і на рятування уповноваженими працівниками правоохоронних органів, рятувальних служб, медичними та іншими працівниками життя кожної людини;
- 6) право на відсутність у законодавстві будь-яких підстав для позбавлення людини життя;
- 7) право розпоряджатися своїм життям на власний розсуд.

Існують випадки, коли позбавлення людини життя не є порушенням права на життя якщо воно вчиняється внаслідок неминучої потреби застосування сили:

- коли особа захищається від незаконного насильства;
- під час дій, які законно вчиняються з метою придушення заколоту або бунту (ст. 2 Європейської Конвенції з прав людини).

Отже, життя особи становить велику соціальну цінність, тому воно повинно захищатися належним чином.

Кримінальний кодекс України розрізняє різні види вбивств:

- *умисне вбивство* (ст. 115);
- *умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання* (ст. 116);
- *умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини* (ст. 117);
- *умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця* (ст. 118);
- *вбивство через необережність* (ст. 119);

Об'єктом даних злочинів, тобто вбивства, є життя людини.

Вбивство — це протиправне заподіяння смерті іншій людині.

Не вважається злочином самогубство чи замах на самогубство. Кримінально караним є лише доведення до самогубства (ст. 120 КК).

Об'єктивна сторона вбивства — вчинення протиправної дії (фізичний чи психічний вплив на людину) або бездіяль-

ність (не вчинення будь-яких дій, що могли б відвернути смерть потерпілого).

Закінченим вбивство вважається з моменту настання наслідку злочину — смерті людини.

Суб'єктивна сторона вбивства — вчинення злочину з умислом (прямим або непрямим) і через необережність (злочинну самовпевненість або злочинну недбалість).

Суб'єктом вбивства може бути будь-яка особа, яка досягла 14-ти років, за вбивства, передбачені ст.ст. 115—117, і 16-ти років — за вбивства, передбачені ст.ст. 118, 119 КК.

За суб'єктивною стороною злочини проти життя особи поділяються на такі види:

1) умисні вбивства:

а) *просте вбивство* (ч. 1 ст. 115) — умисне вбивство без обтяжуючих і пом'якшуючих обставин. До них відносяться вбивства, вчинені в бійці, з помсти, на ґрунті особистих взаємовідносин, зі співчуття, з ревнощів і т.д. якщо при їх здійсненні відсутні ознаки вбивств, передбачені ч. 2 ст. 115 та ст.ст. 116, 117, 118 КК України;

б) *умисне вбивство, вчинене за обтяжуючих обставин* — кваліфіковане вбивство (ч. 2 ст. 115);

в) *умисне вбивство, вчинене за пом'якшуючих обставин* — привілейоване вбивство, до якого відносяться:

— умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання;

— умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини;

— умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця;

2) вбивство через необережність (ст. 119), яке може бути вчинене як внаслідок злочинної самовпевненості, так і внаслідок злочинної недбалості.

Умисне вбивство (ст. 115).

Підлягає кримінальному покаранню особа, яка вчинила вбивство, тобто умисне протиправне заподіяння смерті іншій людині. При цьому караним є вбивство як без кваліфікуючих ознак, так і з кваліфікуючими ознаками. Іноді такими ознаками є мотив і мета, тому вони підлягають з'ясуванню.

У ч. 2 ст. 115 КК передбачено відповідальність за кваліфіковані види умисного вбивства, а саме:

— умисне вбивство двох або більше осіб;

- умисне вбивство малолітньої дитини або жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності;
- умисне вбивство заручника;
- умисне вбивство, вчинене з особливою жорстокістю;
- умисне вбивство, вчинене способом, небезпечним для життя багатьох осіб;
- умисне вбивство з корисливих мотивів;
- умисне вбивство з хуліганських мотивів;
- умисне вбивство особи чи її близького родича у зв'язку з виконанням цією особою службового або громадського обов'язку;
- умисне вбивство вчинене з метою приховати інший злочин або полегшити його вчинення;
- умисне вбивство поєднане із зґвалтуванням або насильницьким задоволенням статевої пристрасті неприродним способом;
- умисне вбивство вчинене на замовлення;
- умисне вбивство, вчинене за попередньою змовою групою осіб;
- умисне вбивство, вчинене особою, яка раніше вчинила умисне вбивство, за винятком вбивства, передбаченого ст.ст. 116—118 КК.

Об'єктом умисного вбивства при обтяжуючих обставинах є життя особи.

Об'єктивна сторона даного злочину характеризується: а) діянням — посяганням на життя іншої особи; б) наслідками у вигляді біологічної смерті потерпілого; в) причинним зв'язком між вказаним діянням та наслідками.

Злочин вважається закінченим з моменту настання біологічної смерті потерпілого.

Суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка до моменту вчинення злочину досягла 14-річного віку.

Суб'єктивна сторона умисного вбивства характеризується виною у формі умислу.

Співвиконавцями умисного вбивства визнаються і ті особи, які хоч і не вчиняли дій по безпосередньому заподіяння смерті потерпілому, але були об'єднанні з іншими співвиконавцями єдиним умислом, спрямованим на позбавлення потерпілого життя та здійснили дії, які вважалися групою необхідними для реалізації умислу.

Кримінально караними є готування до вчинення умисного вбивства і замах на умисне вбивство. Замах на вбивство може бути вчинено лише з прямим умислом, коли винний передбачав настання смерті потерпілого і бажав цього, але такі наслідки не настали з незалежних від його волі обставин.

Умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання (ст. 116 КК).

Предбачене кримінальним законом у випадку сильного душевного хвилювання, що раптово виникло внаслідок протизаконного насильства, систематичного знущання або тяжкої образи з боку потерпілого.

Пом'якшення кримінальної відповідальності за цей вид умисного вбивства може бути викликане такими обставинами:

- суспільно небезпечне діяння особи спровоковане протизаконним насильством, систематичним знущанням або тяжкою образою з боку потерпілого;
- суб'єктивна сторона складу даного злочину характеризується особливим емоційним станом суб'єкта (його сильним душевним хвилюванням), а умисел на позбавлення життя потерпілого виникає раптово і здійснюється негайно.

Об'єкт злочину — життя особи.

Об'єктивна сторона злочину характеризується: а) діями — посяганням на життя іншої особи; б) наслідками у вигляді смерті людини; в) причинним зв'язком між зазначеними діями та наслідком.

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони є також час вчинення злочину. Даний злочин може бути вчинений лише тоді, коли винний перебуває у стані сильного душевного хвилювання, що являє собою раптовий емоційний процес, викликаний поведінкою потерпілого, протікає швидко і бурхливо та передбачає здатність особи усвідомлювати свої дії і керувати ними. Дуже часто такий стан є короткочасним, триває декілька хвилин.

Злочин вважається закінченим з моменту заподіяння вбивства.

Суб'єктом злочину є осудна особа, яка досягла 14-ти річного віку і перебувала під час вчинення злочину у стані сильного душевного хвилювання, що раптово виникло внаслідок протизаконного насильства, систематичного знущання чи тяжкої образи з боку потерпілого.

При цьому, *систематичне знущання* — це особливо цинічне глузування, кепкування над особою, образа дією чи словом,

що мають багаторазовий характер. *Тяжка образа* — це умисне грубе приниження честі і гідності особи, яке може вчинятися у будь-якій формі — усно, письмово, дією.

Насильство може бути як фізичним — заподіяння тілесних ушкоджень, нанесення побоїв та інше, так і психічним — погроза вчинити якісь дії, що можуть спричинити шкоду потерпілому, але обов'язково протизаконним.

Суб'єктивна сторона характеризується прямим або непрямим умислом.

Психічне ставлення особи при вчиненні цього злочину має дві ознаки;

- умисел завжди є таким, що раптово виник і афектованим;
- емоційний стан винної особи характеризується сильним душевним хвилюванням, що певною мірою знижує її здатність усвідомлювати свої дії або керувати ними.

Покарання за злочин — обмеження або позбавлення волі на строк до п'яти років.

Умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини (ст. 117).

Об'єктом злочину є життя новонародженої особи. Потерпілим від цього злочину може бути лише власна новонароджена дитина матері.

Об'єктивна сторона злочину характеризується: а) діями — посяганням на життя новонародженої дитини; б) наслідками у вигляді її смерті; в) причинним зв'язком між зазначеними діями та наслідками; г) часом — це діяння може бути вчинено лише під час пологів або одразу після пологів.

Суб'єктом злочину може бути лише мати потерпілої дитини, яка є осудною і на момент вчинення злочину досягла 14-ти річного віку.

Суб'єктивна сторона характеризується прямим або непрямим умислом.

Психічне ставлення особи до своїх дій при вчиненні цього злочину характеризують такі особливості:

- його вчинення обумовлене емоційним тиском, який викликаний вагітністю і пологами та психічними процесами, які їх супроводжували;
- тимчасовий психічний розлад, який послаблює здатність матері усвідомлювати свої дії та керувати ними, у зв'язку з чим вона є обмежено осудною.

Не впливає на кваліфікацію даного злочину момент виникнення умислу в матері вбити свою новонароджену дитину. Пом'якшуючою обставиною для цього злочину може бути вбивство дитини під час пологів або одразу після них. В іншому разі відповідальність матері за вбивство своєї новонародженої дитини настає на загальних підставах.

Покарання за даний злочин — обмеження або позбавлення волі на строк до п'яти років.

Умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця (ст. 118).

Об'єктом злочину є життя особи.

Об'єктивна сторона злочину характеризується: а) діями, що супроводжуються посяганням на життя іншої людини; б) наслідками у вигляді заподіяння їй смерті; в) причинним зв'язком між зазначеними діями та наслідками; г) певною обстановкою.

Обов'язково умовою кваліфікації умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця є перебування винного при вчиненні цього діяння у стані необхідної оборони, уявної оборони або в умовах необхідності затримання злочинця.

При цьому, *перевищення меж необхідної оборони* — це умисне заподіяння тому, хто посягає тяжкої шкоди, яка явно не відповідає небезпечності посягання або обстановці захисту.

Необхідна оборона — це дії, вчинені з метою захисту охоронюваних законом прав та інтересів особи, яка захищається, або іншої особи, а також суспільних інтересів та інтересів держави від суспільно небезпечного посягання шляхом заподіяння тому, хто посягає шкоди, необхідної та достатньої в даній обстановці для негайного відвернення чи припинення посягання, якщо при цьому не було допущено перевищення меж необхідної оборони.

Уявна оборона — це дії, пов'язані із заподіянням шкоди за таких обставин, коли реального суспільно небезпечного посягання не було, і особа, неправильно оцінюючи дії потерпілого, лише помилково припускала наявність такого посягання.

Злочин вважається закінченим з моменту настання смерті потерпілого.

Суб'єктом злочину є осудна особа, яка досягла 16-річного віку і перебуває у стані необхідної, уявної оборони або правомірного затримання особи, що вчинила злочин.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим або непрямим умислом.

Потерпілими від даного злочину вважаються такі категорії осіб:

- особа, яка вчинила суспільно небезпечне посягання і щодо якої винний застосовує заходи необхідної оборони (ст. 36);
- особа, дії якої були неправильно оцінені винним (ст. 37);
- особа, яка вчинила злочин і щодо якої винний вживає заходів із затримання (ст. 38).

При перевищенні заходів, необхідних для затримання злочинців, домінуючим є певне спрямування дій винного — він переслідує мету затримати особу, яка вчинила злочин і доставити її відповідним органам влади.

Вбивство вчинене з перевищенням меж необхідної оборони, а також у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця, коли при ньому наявними є обставини, що передбачені ч. 2 ст. 115 повинно кваліфікуватися не як умисне вбивство, а за ст. 118.

Покарання за злочин — виправні роботи на строк до двох років або обмеження волі на строк до трьох років, або позбавлення волі на строк до двох років.

Вбивство через необережність (ст. 119).

Кримінально караним визнається вбивство, вчинене через необережність, яке слід відмежовувати від випадкового заподіяння смерті (казусу), коли особа, яка заподіяла смерть потерпілому, не передбачала настання смерті потерпілого від своїх дій чи бездіяльності і не повинна була або не могла цього передбачити.

Об'єктом злочину є життя особи.

Об'єктивна сторона злочину характеризується: а) діянням — посяганням на життя іншої особи; б) наслідками у вигляді смерті людини; в) причинним зв'язком між вказаними діяннями і наслідками.

Суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка досягла загального віку кримінальної відповідальності (16 років).

Злочин вважається закінченим з моменту настання смерті особи.

Покарання за злочин: ч. 1 ст. 119 — обмеження волі на строк від трьох до п'яти років позбавлення волі на той самий строк; ч. 2 ст. 119 — позбавлення волі на строк від п'яти до восьми років.

Доведення до самогубства (ст. 120 КК).

Чинним кримінальним законодавством передбачено відповідальність за доведення особи до самогубства або до замаху на самогубство, що є наслідком жорстокого з нею поводження, шантажу, примусу до протиправних дій або систематичного приниження її людської гідності, а також це ж саме діяння, вчинене щодо особи, яка перебувала в матеріальній або іншій залежності від винуватого, або щодо двох або більше осіб. Кримінально караними є ці діяння і тоді, коли вони вчинені щодо неповнолітнього.

Об'єктом злочину є життя і здоров'я особи.

З об'єктивної сторони злочин характеризується:

- а) діянням у формі:
- *жорстокого поводження з особою* — вчинення безжалісних, грубих дій, що спричиняють потерпілому фізичні та психічні страждання;
 - *шантажу* — загрози розголосити про потерпілого відомості, які останній бажає зберегти в таємниці;
 - *примусу до протиправних дій* — загрози фізичним насильством, залякуванням, заподіяння побоїв тощо з метою примусити потерпілого вчинити будь-які дії;
 - *систематичного приниження людської гідності потерпілого* — різного роду тривалого принизливого ставлення до потерпілого;
- б) наслідками у вигляді доведення особи до:
- *самогубства*;
 - *замаху на самогубства*;
- в) причинним зв'язком між вказаними діяннями і наслідками.

Злочин вважається закінченим з моменту вчинення потерпілим дій, безпосередньо спрямованих на позбавлення себе життя.

Суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка досягла загального віку кримінальної відповідальності (16 років).

Суб'єктивна сторона злочину характеризується умислом або необережністю.

Кваліфікуючими ознаками даного злочину є вчинення його відносно: особи, яка перебувала в матеріальній або іншій зале-

жності від винуватого; двох або більше осіб, (ч. 2 ст. 120), а особливо кваліфікуючою ознакою — щодо неповнолітнього (ч. 3 ст. 120).

Покарання за злочин: ч. 1 ст. 120 — обмеження волі на строк до трьох років або позбавлення волі на той самий строк; ч. 2 ст. 120 — обмеження волі на строк до п'яти років або позбавлення волі на той самий строк; ч. 3 ст. 120 — позбавлення волі на строк від семи до десяти років.

§ 2. Злочини проти здоров'я особи

До злочинів проти здоров'я особи відносяться: тілесні ушкодження, побої і мордування, катування, зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншою невиліковною інфекційною хворобою, зараження венеричною хворобою.

Тілесне ушкодження — це протиправне, винне посягання на здоров'я іншої особи, яке виражається у порушенні анатомічної цілісності або фізичної функції органів і тканин тіла людини.

За ступенем тяжкості тілесні ушкодження поділяються на тяжкі, середньої тяжкості і легкі. Відповідний ступінь тяжкості тілесного ушкодження визначається на основі висновку експертизи, призначення якої у цих справах, відповідно до ст. 76 ПК України, є обов'язковим. Нормативно-правовим актом, який встановлює критерії віднесення тілесного ушкодження до певного виду є *Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень* (далі — *Правила*), затверджені Міністерством охорони здоров'я України 17 січня 1995 року.

Умисне тяжке тілесне ушкодження (ст. 121).

Кримінально караним є умисне тяжке тілесне ушкодження, тобто, небезпечне для життя в момент заподіяння, або таке, що спричинило втрату будь-якого органу чи його функцій, психічну хворобу або інший розлад здоров'я, поєднаний зі стійкою втратою працездатності не менш як на одну третину, або переривання вагітності чи непоправне знівечення обличчя (ч. 1 ст. 121).

Об'єктом є охоронювані кримінальним законом суспільні відносини з приводу здоров'я людини.

З *об'єктивної сторони* злочин характеризується: а) діями; б) суспільно небезпечними наслідками у вигляді тяжкого тілесного ушкодження; в) причинним зв'язком між зазначеним діянням і наслідками.

Відповідно до *Правил* тяжким тілесним ушкодженням вважається втрата будь-якого органу або втрата його функцій. Наприклад, до таких ушкоджень відноситься безповоротна втрата функцій) руки, ноги, зору, слуху, репродуктивної здатності.

Суб'єктом злочину є фізична, осудна особа, яка до моменту вчинення злочину досягла віку 14 років.

Суб'єктивна сторона складу злочину, передбаченого ст. 121 КК характеризується наявністю вини у формі умислу.

Заподіяння тяжких тілесних ушкоджень кваліфікується за ч. 2 ст. 121, якщо воно вчинено хоча б одним із кваліфікованих видів: 1) способом, що має характер особливого мучення; 2) групою осіб; 3) з метою залякування потерпілого або інших осіб; 4) на замовлення; 5) спричинення смерті потерпілого.

Покарання за злочин: ч. 1 ст. 121 — позбавлення волі на строк від п'яти до восьми років; ч. 2 ст. 121 — позбавлення волі на строк від семи до десяти років.

Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження (ст. 122 КК).

Законодавство визначає, що умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження — це умисне ушкодження, яке не є небезпечним для життя і не потягло за собою наслідків, передбачених у ст. 121 КК, але таке, що спричинило тривалий розлад здоров'я або незначну стійку втрату працездатності менш як на одну третину. Відповідно до *Правил* під тривалим слід розуміти розлад здоров'я строком понад трьох тижнів (більш ніж 21 день). Під стійкою втратою працездатності менш як на одну третину — втрату загальної працездатності від 10 до 33 відсотків.

Об'єктом даного складу злочину є здоров'я особи.

Об'єктивну сторону утворюють: а) суспільно небезпечні діяння (у формі дії або бездіяльності); б) суспільно небезпечні наслідки у вигляді середньої тяжкості тілесного ушкодження; в) причинний зв'язок між зазначеними діями та наслідками.

Злочин вважається закінченим з моменту настання вказаних у ч. 1 ст. 122 наслідків.

Суб'єктом злочину є фізична, осудна особа, яка до моменту вчинення злочину досягла віку 14 років.

Суб'єктивна сторона характеризується наявністю вини у формі прямого або непрямого умислу.

Кваліфікованими видами умисного середньої тяжкості тілесного ушкодження (ч. 2 ст. 122) є вчинення його з метою: 1) залякування потерпілого або його родичів; 2) примусу їх до певних дій.

Покарання за злочини: ч. 1 ст. 122 — виправні роботи на строк до двох років або обмеження волі на строк до трьох років або позбавлення волі на той самий строк; ч. 2 ст. 122 — позбавлення волі від трьох до п'яти років.

Умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне у стані сильного душевного хвилювання (ст. 123 КК).

Об'єктом злочину є здоров'я особи.

Об'єктивна сторона характеризується: а) суспільно небезпечними діями; б) суспільно небезпечними наслідками у вигляді тяжких тілесних ушкоджень; в) причинним зв'язком між відповідними діями та наслідком; г) часом; ґ) обстановкою вчинення злочину.

Суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка до моменту вчинення злочину досягла віку 16 років і перебувала під час вчинення злочину у стані сильного душевного хвилювання, що раптово виникло внаслідок протизаконного насильства або тяжкої образи з боку потерпілого.

Суб'єктивна сторона характеризується наявністю вини у формі прямого або непрямого умислу.

Покарання за злочини — громадські роботи на строк від ста п'ятдесяти до двохсот сорока годин або виправні роботи на строк до двох років, або обмеження волі на строк до трьох років, або позбавлення волі на строк до двох років.

Умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень у разі перевищення меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця (ст. 124).

Об'єкт злочину — здоров'я особи.

Об'єктивна сторона характеризується: а) суспільно небезпечними діями; б) суспільно небезпечними наслідками; в) причинним зв'язком між діями і наслідками; г) обстановкою вчинення злочину.

Даний злочин вважається закінченим з моменту настання суспільно небезпечних наслідків, зазначених у ст. 121 КК. Обстановка, за якої вчиняється даний злочин — аналогічна обстановці вчинення умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони, або перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця (ст. 118 КК).

Суб'єктом злочину є фізична, осудна особа, яка до моменту вчинення злочину досягла 16 років і перебувала на момент вчинення злочину у стані необхідної, уявної оборони або правомірною затримання особи, яка вчинила злочин.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується виною у формі прямого або непрямого умислу, а також метою захисту від злочинного посягання на охоронювані законом права та інтереси, затримання особи, яка вчинила злочин і доставлення її правоохоронним органам.

Покарання за злочин — громадські роботи на строк від ста п'ятдесяти до двохсот сорока годин або виправні роботи на строк до двох років, або арешт на строк до шести місяців, або обмеження волі на строк до двох років.

Умисне легке тілесне ушкодження (ст. 125 КК).

Об'єктом злочину є здоров'я особи.

Об'єктивна сторона характеризується наявністю: а) суспільно небезпечного діяння; б) суспільно небезпечних наслідків двох видів (легкого тілесного ушкодження, що спричинило короточасний розлад здоров'я або незначну втрату працездатності); в) причинного зв'язку між діяннями і наслідками.

До легкого тілесного ушкодження, яке не спричинило короточасного розладу здоров'я чи незначної стійкої втрати працездатності (ч. 1 ст. 125) *Правила* відносять ушкодження, що мають незначні короткотривалі наслідки строком до 6 днів (наприклад синці).

Легким тілесним ушкодженням, що спричинило короточасний розлад здоров'я або незначну втрату працездатності, відповідно до *Правил*, є розлад здоров'я тривалістю понад шість днів, але не більше 21 дня, та втрата загальної працездатності до 10 відсотків.

Суб'єктом злочину є фізична, осудна особа, яка до моменту вчинення злочину досягла віку 16 років.

Суб'єктивна сторона характеризується виною у формі умислу.

Якщо дії винної особи були спрямовані на спричинення умисного тяжкого або середньої тяжкості тілесного ушкодження, а фактично було спричинено умисне легке тілесне ушкодження, то діяння винної особи необхідно кваліфікувати як замах на спричинення бажаних для винного тілесних ушкоджень. Якщо умисел винної особи був спрямований на заподі-

яння невизначеної шкоди здоров'ю потерпшого, а фактично було спричинено умисне легке тілесне ушкодження, то діяння винної особи слід кваліфікувати за ст. 125 КК.

Заподіяння легкого тілесного ушкодження з необережності не є злочином.

Покарання за злочин: ч. 1 ст. 125 — штраф до п'ятдесяти неоподаткованих мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк до двохсот годин, або виправні роботи на строк до одного року; ч. 2 ст. 125 — громадські роботи на строк від ста п'ятдесяти до двохсот сорока годин або виправні роботи на строк до одного року, або арешт на строк до шести місяців або обмеження волі на строк до двох років.

Побої і мордування (ст. 126).

У ч. 1 ст. 126 КК встановлено відповідальність за побої та мордування, тобто умисне завдання удару, побоїв або вчинення інших насильницьких дій, які завдали фізичного болю і не спричинили тілесних ушкоджень.

Основним безпосереднім об'єктом даного складу злочину є здоров'я особи, додатковим факультативним об'єктом можуть виступати честь, гідність, психічна недоторканість особи.

Об'єктивна сторона даного складу злочину характеризується суспільно небезпечною дією, яка полягає: а) у завданні удару, побоїв; б) вчиненні інших насильницьких дій; 3) суспільно небезпечних наслідках, які завдали фізичного болю і не спричинили тілесних ушкоджень та причинному зв'язку між діянням і наслідком.

Під *ударом* потрібно розуміти одноразовий механічний вплив тупого предмета, яким потерпілому було заподіяно фізичний біль.

Побої — це багаторазове (два або більше разів) нанесення потерпшому ударів, які не спричинили тілесних ушкоджень.

Інші насильницькі дії — це інший вплив (окрім удару і побоїв), що викликав больові відчуття (щипання, виривання волосся, термічний вплив на тіло людини тощо).

Суб'єктом злочину є фізична, осудна особа, яка до моменту вчинення злочину досягла віку 16 років.

Суб'єктивна сторона характеризується виною у формі умислу. Можливий як прямий так і непрямий умисел.

Кваліфікованими видами даного складу злочину (ч. 2 ст. 126) є вчинення діянь, що передбачені у ч. 1 ст. 126:

- 1) мають характер мордування; 2) вчинені групою осіб;
- 3) вчинені з метою залякування потерпілого чи його близьких.

Покарання за злочин: ч. 1 ст. 126 — штраф до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк до двохсот годин, або виправні роботи на строк до одного року; ч. 2 — ст. 126.

Катування (ст. 127).

Дана стаття включена до Особливої частини КК України відповідно до Міжнародної Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання від 10 грудня 1984 р. ратифікованої Україною 26 січня 1987 р.

Під *катуванням* необхідно розуміти умисне заподіяння сильного фізичного болю або фізичного чи морального страждання шляхом нанесення побоїв, мучення або інших насильницьких впливів з метою спонукати потерпілого, або іншу особу вчинити дії, що суперечать їх волі.

Основним безпосереднім об'єктом злочину є здоров'я іншої особи, а додатковим обов'язковим — воля, честь і гідність особи.

Об'єктивна сторона даного злочину включає: а) суспільно небезпечні протиправні дії (нанесення побоїв, мучення або інші насильницькі дії; б) наслідки у вигляді сильного фізичного болю або фізичного чи морального страждання; в) причинний зв'язок між діями та наслідками.

Суб'єкт катування загальний, тобто фізична, осудна особа, яка досягла до моменту вчинення злочину 16 років.

Суб'єктивна сторона характеризується виною у формі прямого умислу та спеціальною метою — спонукати потерпілого або іншу особу вчинити дії, що суперечать їх волі.

Кваліфікуючими ознаками катування (ч. 2 ст. 127) є: 1) вчинення його повторно; 2) або за попередньою змовою групою осіб.

Покарання за злочин: ч. 1 ст. 127 — позбавлення волі на строк від трьох до п'яти років; ч. 2 ст. 127 — позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років.

Необережне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження (ст. 128).

Об'єктом злочину є здоров'я особи.

Об'єктивна сторона характеризується: а) суспільно небезпечним протиправним діянням (дією або бездіяльністю); б) зло-

чинними наслідками у вигляді тяжких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень; в) причинним зв'язком між діяннями та наслідками.

Необережне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження, внаслідок якого сталася смерть потерпілого, кваліфікується за ст. 119 КК як вбивство через необережність.

Суб'єктом злочину є фізична осудна особа, якій до моменту вчинення злочину виповнилося 16 років.

Суб'єктивна сторона характеризується виною у формі необережності, яка може виражатися у виді злочинної самовпевненості або злочинної недбалості. Даний елемент складу злочину — єдиний критерій, який відмежовує цей склад злочину від злочинів передбачених ст.ст. 121 та ст. 122 КК.

Покарання за злочин: громадські роботи на строк від ста п'ятдесяти до двохсот сорока годин або виправні роботи на строк до двох років, або обмеження волі на строк до двох років.

Зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби (ст. 130).

Об'єктом злочину виступають життя і здоров'я людини.

З *об'єктивної сторони* злочин виражається у: а) свідомому поставленні іншої особи у небезпеку зараження ВІЛ чи вірусом іншої невиліковної інфекційної хвороби, що є небезпечною для життя людини; б) зараженні іншої особи ВІЛ чи вірусом іншої невиліковної інфекційної хвороби особою, яка є небезпечною для життя людини.

Суб'єктом даного складу злочину є осудна, фізична особа, яка до моменту вчинення злочину досягла 16 років, котра хворіє на невиліковну інфекційну хворобу.

Суб'єктивна сторона характеризується виною у формі необережності (злочинна самовпевненість чи злочинна недбалість).

Ст. 130 КК передбачає відповідальність за три самостійні складу злочину, сформульовані в ч. 1, ч. 2 та ч. 4.

Кваліфікуючими ознаками злочину, передбаченого ч. 3 ст. 130, є зараження: 1) двох або більше осіб; 2) неповнолітнього.

Покарання за злочин: ч. 1 ст. 130 — арешт на строк до трьох місяців або обмеження волі на строк до п'яти років, або позбавлення волі на строк до трьох років; ч. 2 ст. 130 — позбавлення волі на строк від двох до п'яти років; ч. 3 ст. 130 — позбавлен-

ня волі на строк від трьох до восьми років; ч. 4 ст. 130 — позбавлення волі на строк від п'яти до десяти.

Зараження венеричною хворобою (ст. 133).

Об'єктом злочину є здоров'я особи.

Об'єктивна сторона полягає у зараженні іншої особи венеричною хворобою.

До *венеричних хвороб* відносяться інфекційні захворювання, які передаються переважно статевим шляхом. Це, зокрема, сифіліс, гонорея, м'який шанкер, трихомоніаз тощо.

Суб'єкт даного злочину спеціальний. Ним є фізична, осудна особа, яка до моменту вчинення злочину досягла 16-річного віку, хворіє венеричною хворобою і знає про наявність у неї даної хвороби.

Суб'єктивна сторона характеризується виною у формі умислу (прямого чи непрямого) або необережності у виді злочинної самовпевненості.

Кваліфікуючими ознаками злочину є:

- зараження венеричною хворобою особою, раніше судимою за цей злочин;
- зараження двох чи більше осіб;
- зараження неповнолітнього, тобто особи, якій на момент вчинення злочину не виповнилося 18 років (ч. 2 ст. 134 КК).

Особливо кваліфікуючою ознакою є спричинення тяжких наслідків (ч. 3 ст. 133).

До *тяжких наслідків* потрібно відносити, зокрема, смерть потерпілої особи, втрату будь-якого органу або його функцій тощо.

Покарання за злочин: ч. 1 ст. 133 — виправні роботи на строк до двох років, або арешт на строк до двох років або обмеження волі на строк до двох років або позбавлення волі на той самий строк; ч. 2 ст. 133 — обмеження волі на строк до п'яти років або позбавлення волі на строк до трьох років; ч. 3 ст. 133 — позбавлення волі на строк від двох до п'яти років.

§ 3. Інші злочини, небезпечні для життя та здоров'я особи

Незаконне проведення абортів (ст. 134).

Об'єктом злочину є здоров'я жінки.

Об'єктивна сторона полягає в: а) проведенні абортів особою, яка не має спеціальної медичної освіти (ч. 1 ст. 131); б)

незаконному проведенні абортів, якщо це спричинило: тривалий розлад здоров'я; безплідність; смерть потерпілої (ч. 2 ст. 134).

Операція штучного переривання вагітності (аборт) може бути проведена за бажанням жінки у акредитованих закладах охорони здоров'я при вагітності не більше 12 тижнів. Аборт при вагітності жінки від 12 до 28 тижнів за соціальними і медичними показаннями може бути зроблено в окремих випадках і в порядку, що встановлюється законодавством України.¹ Підстави і порядок проведення операцій штучного переривання вагітності строком до 12 тижнів регламентуються Інструкцією про порядок проведення операції штучного переривання вагітності методом вакуум-аспірації, затвердженою наказом МОЗ України від 28 червня 1994 р. №111².

Суб'єктом злочину є фізична, осудна особа, яка до моменту вчинення злочину досягла 16 років і не має спеціальної медичної освіти.

Суб'єктивна сторона характеризується наявністю вини у формі прямого умислу.

Передбачається відповідальність за незаконне проведення абортів, якщо воно спричинило тривалий розлад здоров'я, безплідність або смерть потерпілої. Під тривалим розладом здоров'я потрібно розуміти тривале порушення функцій органів потерпілої особи, зокрема зору, мови, слуху тощо, а також тимчасову (тривалістю понад 21 день) та постійну (від 10%) втрату працездатності.

Покарання за злочин: ч. 1 ст. 134 — штраф від п'ятдесяти до ста неоподаткованих мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від ста до двохсот сорока годин, або виправні роботи на строк до двох років, або обмеження волі на строк до двох років; ч. 2 ст. 134 — обмеження волі на строк до п'яти років або позбавлення волі на той самий строк, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого.

Залишення в небезпеці (ст. 135).

Кримінально караним є завідоме залишення без допомоги особи, яка перебуває в небезпечному для життя стані й позбавлена можливості вжити заходів до самозбереження через ма-

¹ Основи законодавства України про охорону здоров'я // Закони України. — Том 4. — К., 1996. — С.235.

² Юридичний вісник України. — 1997. — 11—17 грудня.

лолітство, старість, хворобу або внаслідок іншого безпорадного стану, якщо той, хто залишив його без допомоги, зобов'язаний був піклуватися про нього і надати допомогу, а також у разі, коли він сам поставив потерпілого в небезпечний для життя стан (ч. 1 ст. 135 КК).

Об'єктом даного злочину є життя і здоров'я особи.

Об'єктивна сторона характеризується наявністю суспільно небезпечного діяння у формі бездіяльності, яка може виражатися у двох видах: а) невиконання особою обов'язків з надання допомоги потерпілому, який знаходиться в небезпечному для життя стані; б) бездіяльність, котра викликана попередніми діями особи, що сама поставила потерпілого в небезпечний для життя стан.

Даний злочин вважається закінченим з моменту залишення без допомоги особи, яка перебуває у небезпечному для життя стані, незалежно від того чи настали небезпечні для життя потерпілої особи наслідки, та чи могли б дії винної особи врятувати життя потерпілої особи.

Суб'єкт даного злочину є спеціальним. Ним виступає фізична, осудна особа, яка до моменту вчинення злочину досягла 16 років і має обов'язок піклуватися про осіб, що перебувають у небезпечному для життя стані, або яка сама поставила потерпілу особу в небезпечний для життя стан.

Суб'єктивна сторона характеризується виною у формі прямого умислу.

Кваліфікованим видом даного злочину (ч. 2 ст. 135) є залишення в небезпеці вчинене матір'ю стосовно новонародженої дитини, якщо матір не перебувала в обумовленому пологами стані (ст. 117 КК).

Особливо кваліфікованим (ч. 3 ст. 135) є залишення в небезпеці, якщо воно спричинило смерть особи або інші тяжкі наслідки.

Під *іншими тяжкими наслідками* розуміється спричинення потерпілому тяжких чи середньої тяжкості тілесних ушкоджень.

Покарання за злочин: ч. 1 ст. 135 — обмеження волі на строк до двох років або позбавлення волі на той самий строк; ч. 2 ст. 135 — обмеження волі на строк до трьох років або позбавлення волі на той самий строк; ч. 3 ст. 135 — позбавлення волі на строк від трьох до восьми років.

Ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані (ст. 136).

Кримінальна відповідальність передбачена за умови можливості надати таку допомогу або неповідомлення про такий стан особи належним установам чи особам, якщо це спричинило тяжкі тілесні ушкодження (ч. 1 ст. 136).

Об'єктом даного злочину є життя і здоров'я особи.

Об'єктивна сторона характеризується суспільно небезпечною бездіяльністю, яка проявляється в: а) ненаданні допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, при можливості надати таку допомогу; б) неповідомлення про небезпечний для життя стан особи належним установам чи особам; в) суспільно небезпечними наслідками у вигляді спричинення тяжких тілесних ушкоджень і причинним зв'язком між бездіяльністю і наслідками.

До *належних установ* відносяться підприємства, установи, організації, функціями яких охоплюється надання необхідної допомоги (медичні заклади, правоохоронні органи, рятувальні та аварійні служби тощо).

Належними особами є службові особи, а також особи, функціональними обов'язками яких є надання необхідної допомоги, та особи, які в даних умовах можуть надати необхідну допомогу потерпілому.

Суб'єктом злочину є фізична, осудна особа, яка до моменту вчинення злочину досягла 16 років, і не була зобов'язана піклуватися про потерпілого і не ставила його своїми діями в небезпечній для життя стан.

Суб'єктивна сторона характеризується непрямим умислом щодо бездіяльності та необережністю до наслідків (ч. 1 ст. 136); прямим умислом до бездіяльності; та необережністю щодо наслідків (ч. 2 ст. 136 КК).

Кваліфікованими видами злочину є:

- ненадання допомоги малолітньому (особа, яка не досягла 14 років), який перебуває в небезпечному для життя стані, при можливості надавати таку допомогу;
- неповідомлення про небезпечний для життя дитини (особа, яка не досягла 18 років) стан належним установам чи особам.

Особливо кваліфікованою ознакою (ч. 3 ст. 136) є смерть потерпілого.

Покарання за злочин: ч. 1 ст. 136 — штраф від двохсот до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арешт на строк до шести місяців; ч. 2 ст. 136 — штраф від п'ятисот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів гро-

мадян або арешт на строк до шести місяців, або обмеження волі на строк до трьох років; ч. 3 ст. 136 — обмеження волі на строк від трьох до п'яти років або позбавлення волі на строк від двох до п'яти років.

Неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей (ст. 137).

Об'єктом даного злочину є життя та здоров'я особи (дитини).

Дитиною вважається особа віком до 18 років (повноліття), якщо згідно із законом, застосовуваним до неї, вона не набуває прав повноліття раніше.¹

Об'єктивна сторона злочину характеризується наявністю наступних обов'язкових ознак: а) суспільно небезпечне діяння; б) суспільно небезпечні наслідки у вигляді істотної шкоди здоров'ю потерпілого або у вигляді смерті неповнолітнього чи інших тяжких наслідків; в) причинний зв'язок між діянням і наслідком; г) спосіб вчинення злочину (недбале або несумлінне ставлення до професійних чи службових обов'язків щодо життя та здоров'я неповнолітніх).

Під *істотною шкодою* для здоров'я потерпілого необхідно розуміти спричинення неповнолітньому легкого тілесного ушкодження.

Під *іншими тяжкими наслідками* слід розуміти спричинення потерпілому тяжкого або середньої тяжкості тілесного ушкодження.

Злочин вважається закінченим з моменту настання вказаних в законі (ч. 1, 2 ст. 137) наслідків.

Суб'єкт злочину спеціальний — це особа, на яку в зв'язку з виконанням нею професійних чи службових обов'язків покладаються функції щодо охорони життя та здоров'я неповнолітніх.²

Суб'єктивна сторона характеризується виною у формі умислу або необережності щодо діяння і необережності щодо наслідків.

Покарання за злочин: ч. 1 ст. 137 — штраф до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк до двохсот сорока годин, або позбавлення пра-

Закон України "Про охорону дитинства" від 26 квітня 2001 р // ВВРУ — 2001 — №930 — С 142

Основи законодавства про охорону здоров'я від 19 11 1992 р // ВВРУ — 1993 — № 4 — Ст 19 — Ст 62, Закон України "Про дошкільну освіту" від 11 липня 2001 р // Голос України — 2001 — 2 серпня — Ст 34

ва обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років; ч. 2 ст. 137 — обмеження волі на строк до чотирьох років позбавлення волі на строк до трьох років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого.

Глава 17. ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ВОЛІ, ЧЕСТІ ТА ГІДНОСТІ ОСОБИ

Злочини проти волі, честі та гідності особи передбачені третім розділом Особливої частини КК.

їх безпосереднім об'єктом є охоронювані кримінальним законом суспільні відносини з приводу захисту волі, честі та гідності особи.

Незаконне позбавлення волі або викрадення людини (ст. 146).

Безпосереднім об'єктом даного злочину є фізична свобода людини, що передбачає реалізацію нею права на свободу пересування.

Об'єктивна сторона передбачає вчинення даного злочину у двох формах: а) незаконне позбавлення волі людини; б) незаконне викрадення людини.

Під *незаконним позбавленням волі* потрібно розуміти створення перешкод вільному пересуванню потерпілого, вчинене з порушенням процедури, встановленої законодавством (наприклад, зв'язування потерпілого, залишення його у закритому приміщенні, ненадання інваліду засобів для пересування тощо).

Незаконне викрадення — це протиправне переміщення особи з одного місця до іншого, поєднане із відкритим або таємним заволодінням людиною та фактичним обмеженням свободи її пересування.

Суб'єктом злочину є фізична, осудна особа, якій до моменту вчинення злочину виповнилося 16 років.

Суб'єктивна сторона характеризується прямим умислом.

До кваліфікованих ознак цього злочину відносяться дії:

- щодо малолітнього (особа, яка не досягла 14 років);
- з корисливих мотивів (бажання одержати матеріальну вигоду);
- щодо двох чи більше осіб;
- за попередньою змовою групою осіб (див. ч. 2 ст. 28 КК);

- способом, небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого;
- супроводжуються заподіянням потерпілому фізичних страждань;
- із застосуванням зброї;
- здійснюються протягом тривалого часу.

Особливо кваліфікуючими ознаками є вивчення даного злочину: організованою групою (див. ч. 3 ст. 28), що спричинило тяжкі наслідки.

Під *тяжкими наслідками* розуміється спричинення смерті потерпілому, тяжких тілесних ушкоджень.

Покарання за злочин: ч. 1 ст. 146 — обмеження волі на строк до трьох років або позбавлення волі на той самий строк; ч. 2 ст. 146 — обмеження волі на строк до п'яти років або позбавлення волі на той самий строк; ч. 3 ст. 146 — позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років.

Захоплення заручників (ст. 147).

Кримінально караним є захоплення заручників або тримання особи як заручника з метою спонукання родичів затриманого, державної чи іншої установи, підприємства чи організації, фізичної або службової особи до вчинення, чи утримання від вчинення будь-якої дії, як умови звільнення заручника (ч. 1 ст. 147).

Об'єктом даного злочину є особиста воля та особиста безпека особи.

Об'єктивна сторона характеризується вчиненням діяння у двох формах: а) захоплення особи як заручника; б) тримання особи як заручника.

Під *захопленням* потрібно розуміти протиправне посягання пов'язане із затриманням і обмеженням вільного пересування.

Тримання особи як заручника — це насильницьке унеможливлення вільного вибору поведінки заручника щодо пересування.

Суб'єкт злочину є фізична осудна особа, якій до моменту вчинення злочину виповнилося 14 років.

Суб'єктивна сторона характеризується виною у формі прямого умислу та спеціальною метою — спонукання певних осіб, підприємств, установ чи організацій до вчинення, чи утримання від вчинення будь-яких дій.

Кваліфікованими видами захоплення заручників (ч. 2 ст. 147 КК) є:

- захоплення у якості заручника неповнолітнього (особу чоловічої або жіночої статі, якій на момент захоплення не виповнилося 18 років);

- вчинення організованою групою (ч. 3 ст. 28);
- вчинення відповідних дій, поєднаних з погрозою знищення людей;
- спричинення тяжких наслідків (смерть потерпілого, спричинення тяжких тілесних ушкоджень, великої матеріальної шкоди тощо).

Покарання за злочин: ч. 1 ст. 147 — позбавлення волі на строк від п'яти до восьми років; ч. 2 ст. 147 — позбавлення волі на строк від семи до п'ятнадцяти років.

Підміна дитини (ст. 148).

Об'єктом злочину є особиста свобода та недоторканість дитини.

Потерпілою виступає чужа дитина, тобто, яка не є біологічною дитиною суб'єкта злочину, ідентифікувати яку, через окремі причини (немовля, батьки не бачили ще цю дитину), надзвичайно важко.

Об'єктивна сторона полягає у підміні чужої дитини на іншу.

Підміна полягає у вчиненні необхідних діянь, спрямованих на ті, щоб батьки або законні представники не дізналися про факт підміни, вчинена з корисливих чи інших особистих інтересів.

Суб'єкт злочину — спеціальний. Ним виступає фізична, осудна особа, якій до вчинення злочину виповнилося 16 років, для якої одне із немовлят, які обмінюються, є чужим.

Суб'єктивна сторона передбачає наявність таких обов'язкових ознак, як вина у формі прямого умислу і корисливі або інші особисті мотиви.

Покарання за злочин: обмеження волі на строк до п'яти років або позбавлення волі на той самий строк.

Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо передачі людей (ст. 149)

Основним безпосереднім об'єктом цього злочину є воля і гідність людини. *Додатковим безпосереднім об'єктом* — порядок перетинання державного кордону, здоров'я людини тощо.

Об'єктивна сторона злочину передбачає вчинення його у наступних формах: а) продаж людини; б) інша сплатна передача людини; в) здійснення стосовно людини будь-якої іншої незаконної угоди, пов'язаної із законним переміщенням її за згодою або без згоди через державний кордон України.

Продаж — це угода про передачу людини однією особою ("продавцем") іншій особі ("покупцеві") за певну грошову винагороду.

Інша оплатна передача — це передача людини однією особою іншій за певну не грошову винагороду (за звільнення від виконання певних обов'язків, обмін тощо).

Здійснення стосовно людини будь-якої *іншої незаконної угоди* включає в себе: 1) домовленість про переміщення людини за її згодою або без її згоди через державний кордон України; 2) домовленість про подальший продаж людини чи інша передача іншій особі (особам) з метою сексуальної експлуатації, використання в порнобізнесі, втягнення у злочинну діяльність, залучення в боргову кабалу, усиновлення (удочеріння) в комерційних цілях, використання у збройних конфліктах, експлуатації її праці.

Суб'єкт злочину загальний — фізична, осудна особа, якій до вчинення злочину виповнилося 16 років.

Суб'єктивна сторона передбачає наявність таких обов'язкових ознак, як вина у формі прямого умислу та мета.

Кваліфікованими видами торгівлі людьми (ч. 2 ст. 149) є вчинення даного злочину: 1) щодо неповнолітнього; 2) кількох осіб; 3) повторно за попередньою змовою групою осіб; 4) з використанням службового становища; 5) особою, від якої потерпілий був у матеріальній або іншій залежності.

Особливо кваліфікованими видами торгівлі людьми (ч. 3 ст. 149) є здійснення:

- організованою групою;
- пов'язане з незаконним вивезенням дітей за кордон чи не поверненням їх в Україну;
- з метою вилучення у потерпілого органів чи тканин для трансплантації;
- з метою насильницького донорства;
- якщо ці діяння спричинили тяжкі наслідки (смерть, тяжка хвороба потерпілої особи) тощо.

Покарання за злочин: ч. 1 ст. 149 — позбавлення волі на строк від трьох до восьми років; ч. 2 ст. 149 — позбавлення волі на строк від п'яти до дванадцяти років з конфіскацією майна або без такої; ч. 3 ст. 149 — позбавлення волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна.

Експлуатація дітей (ст. 150).

Безпосереднім об'єктом злочину є свобода дитини від фізичної або інтелектуальної експлуатації. Потерпілою від даного злочину є дитина, яка не досягла віку з якого законодавством дозволяється працевлаштування, фактично виконувала ро-

боту до досягнення 16 років або фактично виконувала роботу, у віці від 14 до 16 років з порушенням вимог ч.ч. 2, 3 ст. 188 Кодексу законів про працю України.

Об'єктивна сторона характеризується: вчиненням суспільно небезпечних дій; пов'язаних з певним способом експлуатацією дитини.

Під *експлуатацією* необхідно розуміти присвоєння результатів праці дитини.

Злочин вважається закінченим з моменту початку фактичного виконання дитиною роботи. Одержання матеріального прибутку не є обов'язковим для визнання злочину закінченим.

Суб'єкт злочину загальний — фізична, осудна особа, яка до вивчення злочину досягла 16 років.

Суб'єктивна сторона характеризується виною у формі прямого умислу та спеціальною метою — отримання прибутку. Відношення винної особи до наслідків у вигляді істотної шкоди для дитини (ч. 2 ст. 150) може проявлятися і за умови непрямого умислу або необережності.

Кваліфікованими видами вчинення злочину є:

- експлуатація кількох дітей (двох або більше);
- якщо експлуатація, що спричинила істотну шкоду для здоров'я, фізичного розвитку або освітнього рівня дитини;
- експлуатація, поєднана з використанням дитячої праці в шкідливому виробництві.

Істотною шкодою для здоров'я, фізичного розвитку або освітнього рівня дитини є тяжка хвороба, тривале припинення навчання тощо.

Використання дитячої праці в шкідливому виробництві передбачає залучення дитини до роботи зі шкідливими і небезпечними умовами праці, до підіймання важких предметів.

Покарання за злочин: арешт на строк до шести місяців або обмеження волі на строк до трьох років; позбавлення волі на строк від двох до п'яти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

Незаконне поміщення в психіатричний заклад (ст. 151)

Безпосереднім об'єктом злочину є свобода людини. Потерпілою від злочину є психічно здорова людина, тобто така, що не страждає на психічний розлад, або ж страждає на психічний розлад, але її обстеження та (або) лікування можливі не лише в стаціонарних умовах, тобто не потребують обов'язко-

вої госпіталізації до психіатричного закладу або продовження такої госпіталізації.¹

Об'єктивна сторона передбачає наявність таких ознак: а) вчинення суспільно небезпечного діяння; б) місце вчиненого злочину (психіатричний заклад).

Кваліфікуючою ознакою (ч. 2 ст. 151) є спричинення тяжких наслідків, які виступають у якості обов'язкової ознаки об'єктивної сторони поряд із діянням, причинним зв'язком і місцем вчинення злочину.

До тяжких наслідків (ч. 2 ст. 151) відносяться смерть, самогубство, самокалічення потерпілої особи, спричинення їй тілесного ушкодження.

Суб'єкт злочину спеціальний — лікар-психіатр або член комісії лікарів-психіатрів, який має право приймати рішення про госпіталізацію особи до психіатричного закладу.²

Суб'єктивна сторона характеризується наявністю вини у формі прямого умислу, або необережністю щодо наслідків (ч. 2 ст. 151 КК).

Покарання за злочин: ч. 1 ст. 151 — арешт на строк від трьох до шести місяців або обмеження волі на строк до двох років, або позбавлення волі на той самий строк з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років; ч. 2 ст. 151 — позбавлення волі на строк від двох до п'яти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

Глава 18. ЗЛОЧИНИ ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ ТА СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ ОСОБИ

Родовим об'єктом злочинів, у розділі IV Особливої частини КК України є охоронювані кримінальним законодавством суспільні відносини з приводу статевої свободи та статевої недоторканості особи як чоловічої, так і жіночої статі.

¹ Закон України "Про психіатричну допомогу" від 22 лютого 2000 р. // ВВРУ. — 2000. — № 19. — Ст. 143. Там само.

Зґвалтування (ст. 152 КК).

Зґвалтування — це статеві зносини із застосуванням фізичного насильства, погрози його застосування або з використанням безпорадного стану потерпілої особи (ч. 1 ст. 152).

Безпосереднім об'єктом зґвалтування є статева недоторканість особи. Потерпілою від зґвалтування може бути особа як чоловічої так і жіночої статі.

Віктимна поведінка, аморальний спосіб життя, подружні стосунки між винною та потерпілою особою не виключають кримінальної відповідальності.

З *об'єктивної сторони* зґвалтування полягає у статевих зносинах із: а) застосуванням фізичного насильства; б) погрози застосування фізичного насильства; в) з використанням безпорадного стану потерпілої особи.

Злочин вважається закінченим з моменту початку насильницького статевого акту.

Суб'єктом зґвалтування може бути фізична осудна особа як чоловічої так і жіночої статі, яка до вчинення злочину досягла 14 років.

Суб'єктивна сторона характеризується виною у формі прямого умислу.

Кваліфікуючими ознаками зґвалтування (ч. 2 ст. 152) є вчинення його:

- повторно (див. Ст. 32 КК);
- особою, яка раніше вчинила будь-який із злочинів, передбачених статтями 153—155 КК.

Особливо кваліфікуючими ознаками зґвалтування (ч.ч. 3, 4 ст. 152) є: 1) вчинення його групою осіб (ч. 1 ст. 28 КК); 2) зґвалтування неповнолітньої чи неповнолітнього (тобто осіб, які не досягли 18 років); 3) зґвалтування, що спричинило особливо тяжкі наслідки; 4) зґвалтування малолітньої чи малолітнього (тобто осіб, які не досягли 14 років).

Під *особливо тяжкими наслідками* передбаченими ч. 4 ст. 152 КК слід розуміти смерть або самогубство потерпілої особи, втрата будь-якого органу чи його функцій, психічна хвороба або інший розлад здоров'я, поєднаний зі стійкою втратою працездатності не менше ніж на одну третину, переривання вагітності, зараження вірусом імунодефіциту людини або іншою невиліковною інфекційною хворобою тощо.

Покарання за злочин: ч. 1 ст. 152 — позбавлення волі на строк від трьох до п'яти років; ч. 2 ст. 152 — позбавлення во-

лі на строк від п'яти до десяти років; ч. 3 ст. 152 — позбавлення волі на строк від семи до дванадцяти років; ч. 4 ст. 152 — позбавлення волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років.

Насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом (ст. 153).

Задоволення статевої пристрасті неприродним способом передбачає неприродний статевий акт, який вміщує у собі прояви мужолозтва, лесбійства та інших способів задоволення статевої пристрасті (різноманітні дії між чоловіками (оральний секс), між чоловіком і жінкою (анальний, оральний секс) тощо. Вказані дії, якщо вони є взаємно добровільними, не є протиправними.

Безпосереднім об'єктом даного злочину є статева свобода і статева недоторканість особи.

Об'єктивна сторона полягає у вчиненні вказаних вище дій сексуального характеру: а) із застосуванням фізичного насильства; б) погрози його застосування; в) з використанням безпородного стану потерпілої особи.

Суб'єкт злочину — фізична осудна особа чоловічої або жіночої статі, в залежності від характеру вчиненого діяння (мужолозтво-чоловік), яка до вчинення злочину досягла 14 років.

Суб'єктивна сторона характеризується наявністю вини у формі прямого умислу.

Кваліфікуючими ознаками (ч. 2 ст. 153) є вчинення даного злочину:

- повторно;
- групою осіб;
- особою, яка раніше вчинила будь-який із злочинів, передбачених ст.ст. 152, 154 КК;
- щодо неповнолітньої або неповнолітнього.

Особливо кваліфікуючими ознаками (ч. 3 ст. 153) є: 1) вчинення даного діяння щодо малолітньої чи малолітнього; 2) якщо воно спричинило особливо тяжкі наслідки.

За своїм змістом ці ознаки аналогічні кваліфікуючим ознакам згвалтування (див. ст. 152).

Покарання за злочин: ч. 1 ст. 153 — позбавлення волі на строк до п'яти років; ч. 2 ст. 153 — позбавлення волі на строк від трьох до семи років; ч. 3 ст. 153 — позбавлення волі на строк від восьми до дванадцяти років.

Примушування до вступу в статевий зв'язок (ст. 154).

Примушуванням є протиправний вплив на особу чоловічої або жіночої статі з метою примусити її до вступу в статевий зв'язок, природним або неприродним способом проти її волі, шляхом використання винною особою матеріального чи службового становища.

Основним безпосереднім об'єктом даного злочину є статева свобода особи. *Додатковим безпосереднім об'єктом* можуть виступати відносини власності, службової діяльності тощо.

Об'єктивна сторона полягає у вчиненні діянь, пов'язаних із вступом в статевий зв'язок природним або неприродним способом.

Злочин вважається закінченим з моменту вчинення примушування, незалежно від того, чи погодилася потерпіла особа на вступ у статевий зв'язок і, чи відбувся такий зв'язок.

Суб'єкт злочину спеціальний — це фізична осудна особа як жіночої так і чоловічої статі, від якої потерпіла особа перебуває у матеріальній чи службовій залежності і яка досягла до вчинення злочину 16 років.

Суб'єктивна сторона характеризується наявністю вини у формі прямого умислу.

Кваліфікуючими ознаками даного злочину (ч. 2 ст. 154) є вищевказані дії поєднані з погрозою:

- знищення, пошкодження або вилучення майна потерпілої (потерпілого) чи її (його) близьких родичів;
- розголошення відомостей, що ганьблять її (його) чи близьких родичів.

Покарання за злочин: ч. 1 ст. 154 — штраф до п'ятдесяти неоподаткованих мінімумів доходів громадян або арештом на строк до шести місяців; ч. 2 ст. 154 — арешт на строк до шести місяців або обмеження на строк до трьох років.

Статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості (ст. 155).

Кримінально караними є добровільні природні статеві зносини чоловіка або жінки з особою протилежної статі, яка не досягла статевої зрілості.

Особа, що не досягла статевої зрілості вважається такою (потерпілою) до досягнення нею 14 років, а також за висновком експертизи особа, яка не досягла шлюбного віку (жінки від 14 до 17 років, чоловіки від 14 до 18 років).

Об'єктом даного злочину є статева недоторканість осіб, які не досягли статевої зрілості.

Об'єктивна сторона полягає у вчиненні діяння — добровільного природного статевого акту з особою, яка не досягла статевої зрілості.

Суб'єктом злочину є фізична, осудна особа як чоловічої так жіночої статі, яка до вчинення злочину досягла 16 років.

Суб'єктивна сторона характеризується виною у формі прямого умислу.

Кваліфікуючими ознаками даного злочину (ч. 2 ст. 155 КК) визначаються:

- вчинення вищевказаних дій батьком, матір'ю, або особою, що їх замінює (опікуни, піклувальники, усиновителі тощо);
- спричинення безплідності чи інших тяжких наслідків (само губство потерпілої особи, тяжка хвороба тощо).

Покарання за злочин: ч. 1 ст. 155 — обмеження волі на строк до трьох років або позбавлення волі на той самий строк; ч. 2 ст. 155 — позбавлення волі на строк від трьох до п'яти років.

Розбещення неповнолітніх (ст. 156).

Розбещення неповнолітніх полягає у вчиненні розпусних дій щодо особи, яка не досягла 16-річного віку.

Об'єктом злочину є статева недоторканість особи, її нормальний фізичний і психічний розвиток.

Об'єктивна сторона характеризується вчиненням розпусних дій сексуального характеру. Такі дії можуть проявлятися як у фізичному так і в моральному розбещенні.

Під *фізичний розбещенням* слід розуміти оголення статевих органів як винної так і потерпілої особи, непристойні дотики тощо.

Моральним розбещенням є спілкування на сексуальні цинічні теми, демонстрація порнографічних зображень та відеофільмів тощо.

Злочин вважається закінченим з моменту початку розпусних дій.

Суб'єктом злочину є фізична, осудна особа як чоловічої так і жіночої статі, яка до вчинення злочину досягла 16 років.

Суб'єктивна сторона характеризується виною у формі прямого умислу.

Ч. 2 ст. 156 передбачає відповідальність за наявності наступних кваліфікуючих ознак:

- розбещення малолітньої особи;
- розбещення вчинене батьком, матір'ю або особою, що їх замінює.

Зміст даних кваліфікуючих ознак аналогічний ознакам, передбаченим ч. 2 ст. 155 КК.

Покарання за злочин: ч. 1 ст. 156 — арешт на строк до шести місяців або обмеження волі на строк до трьох років; ч. 2 ст. 156 — обмеження волі на строк до п'яти років або позбавлення волі на строк до трьох років.

Глава 19. ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ВИБОРЧИХ, ТРУДОВИХ ТА ІНШИХ ОСОБИСТИХ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

§1. Загальна характеристика злочинів проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина

Родовим об'єктом злочинів, передбачених розділом IV Особливої частини КК є охоронювані кримінальним законом суспільні відносини, які забезпечують конституційні права і свободи людини і громадянина. Конституція України (ст.ст. 21—62) гарантує людині і громадянину низку прав, які захищаються законодавством, зокрема кримінальним.

Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина можна поділити на три групи:

- 1) злочини, які посягають на виборчі права громадян (ст.ст. 157—160 КК);
- 2) злочини, які посягають на трудові права громадян (ст.ст. 170—175 КК);
- 3) злочини, які посягають на інші особисті права і свободи людини і громадянина (ст.ст. 161—169, 176—184 КК).

За посягання на виборчі права громадян законодавець передбачає відповідальність у випадках:

- *перешкоджання здійсненню виборчого права* (ст. 157);
- *неправомірного використання виборчих бюлетенів, підлог виборчих документів або неправильний підрахунок голосів чи неправильне оголошення результатів виборів* (ст. 158);

- *порушення таємниці голосування* (ст. 159). Кримінально караним є умисне порушення таємниці голосування під час проведення передбачених законом України виборів, вчине не членом виборчої комісії або іншою службовою особою з використанням влади чи службового становища;
 - *порушення законодавства про референдум* (ст. 160), під яким потрібно розуміти перешкодження насильством, обманом, погрозою, підкупом або іншим чином вільному здійсненню громадянином права брати або не брати участь у референдумі, вести агітацію до дня проведення референдуму;
З метою охорони трудових прав громадян законодавець встановлює кримінальну відповідальність за:
 - *перешкодження законній діяльності професійних спілок, політичних партій, громадських організацій* (ст. 170);
 - *перешкодження законній професійній діяльності журналістів* (ст. 171);
 - *грубе порушення законодавства про працю* (ст. 172);
 - *грубе порушення угоди про працю службовою особою під присильства, установи, організації незалежно від форми власності, а також окремим громадянином або уповноваженою ними особою шляхом обману чи зловживання довірою або примусом до виконання роботи, не обумовленої угодою* (ст. 173);
 - *примушування до участі у страйку або перешкодження участі у страйку шляхом насильства чи погрози застосування насильства або шляхом інших незаконних дій (відключення електроенергії, блокування входу на підприємство тощо)* (ст. 174);
 - *невплата заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат* (ст. 175).
- Кримінальна відповідальність за злочинні посягання на інші особисті права і свободи людини і громадянина передбачена у таких складах злочинів:
- *порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності або ставлення до релігії* (ст. 161). Кримінально караними є умисні дії, спрямовані на розпалювання національної, расової чи релігійної ворожнечі та ненависті, на приниження національної честі та гідності або образу почуттів громадян у зв'язку з їхніми релігійними переконаннями, а також пряме чи непряме обмеження прав

або встановлення прямих чи непрямих привілеїв громадян за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками;

- *порушення недоторканності житла* (ст. 162), під яким слід розуміти незаконне проникнення до житла чи до іншого володіння особи, незаконне проведення в них огляду чи обшуку, а так само незаконне виселення чи інші дії, що порушують недоторканність житла громадян;
- *порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передаються засобами зв'язку або через комп'ютер* (ст. 163). За даною нормою підлягають відповідальності особи, які вчинили дії, пов'язані з ознайомленням з кореспонденцією відправника або одержувача, чи розголошення факту листування між певними особами; а також дії пов'язані з прослуховуванням розмов по телефону або повідомлення по телеграфу особою, яка не мала відповідного права;
- *ухилення від сплати аліментів на утримання дітей* (ст. 164). Особа підлягає кримінальній відповідальності за злісне ухилення від сплати встановлених рішенням суду коштів на утримання дітей (аліментів), а також злісне ухилення батьків від утримання неповнолітніх або непрацездатних дітей, що перебувають на їх утриманні;
- *ухилення від сплати коштів на утримання непрацездатних батьків* (ст. 165). Законодавством встановлена відповідальність за злісне ухилення від сплати встановлених рішенням суду коштів на утримання непрацездатних батьків;
- *злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування* (ст. 166), під яким необхідно розуміти злісне невиконання батьками, опікунами чи піклувальниками встановлених законом обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування, що спричинило тяжкі наслідки;
- *зловживання опікунськими правами* (ст. 167). Кримінальне законодавство забороняє використання опіки чи піклування з корисливою метою на шкоду підопічному (зайняття житлової площі, використання майна тощо);

- *розголошення таємниці усиновлення (удочеріння)* є кримінально караним (ст. 168) у випадку, коли воно здійснюється всупереч волі усиновителя (удочерителя);
- *незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння)* полягають у незаконній посередницькій діяльності або інших незаконних діях щодо усиновлення (удочеріння) дитини, передачі її під опіку (піклування) чи на виховання в сім'ю громадян (ст. 169);
- *порушення авторського права і суміжних прав* (ст. 176) полягає у незаконному відтворенні, розповсюдженні творів науки, літератури і мистецтва, комп'ютерних програм і баз даних, а так само незаконне відтворення, розповсюдження виконань, фонограм, відеограм і програм мовлення, їх незаконне тиражування та розповсюдження на аудіо- та відео касетах, дискетах, інших носіях інформації, або інше умисне порушення авторського права і суміжних прав, якщо це завдало матеріальної шкоди у великому розмірі (що у двісті і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян) або у особливо великому розмірі (у тисячу і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян);
- *порушення прав на винахід, корисну модель, промисловий зразок, топографію інтегральної мікросхеми, сорт рослин, раціоналізаторську пропозицію* (ст. 177). Кримінально караним є незаконне використання винаходу, корисної моделі, промислового зразка, топографії інтегральної мікросхеми, сорту рослин, раціоналізаторської пропозиції, привласнення авторства на них, або інше умисне порушення права на ці об'єкти, якщо це завдало матеріальної шкоди у великому розмірі (якщо її розмір у сто і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян), або шкоди в особливо великому розмірі (якщо її розмір у тисячу і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян);
- *пошкодження релігійних споруд чи культових будинків* (ст. 178). Держава встановлює відповідальність за пошкодження чи зруйнування релігійної споруди або культового будинку — тобто приміщень для проведення богослужінь чи виконання релігійних обрядів (церкви, костьоли, синагоги, мечеті тощо);

- *незаконне утримування, осквернення або знищення релігійних святинь* (ст. 179), тобто вчинення дій, пов'язаних з поzbавленням представників релігійних організацій реалізувати свої релігійні потреби, або глумління чи наруга над святинями, а також приведення їх у непридатний до використання стан;
- *переікоджання здійсненню релігійного обряду* (ст. 180), що зірвало або поставило під загрозу зриву релігійний обряд, а також примушування священнослужителя шляхом фізичного або психічного насильства до проведення релігійного обряду;
- *посягання на здоров'я людей під приводом проповідання релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів* (ст. 181) характеризується вчиненням організації або керівництва групою, діяльність якої здійснюється під приводом проповідання релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів і поєднана із заподіянням шкоди здоров'ю людей або статевою розпущою;
- *порушення недоторканності приватного життя* (ст. 182) полягає у незаконному збиранні, зберіганні, використанні або поширенні конфіденційної інформації про особу без її згоди або поширення цієї інформації у публічному виступі, творі, що публічно демонструється, чи в засобах масової інформації;
- *порушення права на отримання освіти* (ст. 183), тобто незаконна відмова у прийнятті до навчального закладу будь-якої форми власності;
- *порушення права на безоплатну медичну допомогу* (ст. 184), яка передбачає незаконну вимогу оплати за надання медичної допомоги в державних чи комунальних закладах охорони здоров'я.

§ 2. Злочини проти виборчих прав громадян

Конституція України (ст. 38) проголошує право громадян України брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Порушення даного конституційного принципу спричиняє злочин проти виборчих прав громадян.

Перешкоджання здійсненню виборчого права (ст. 157).

Об'єктом злочину є виборчі права громадян, які полягають у праві обирати та бути обраними.

З *об'єктивної сторони* цей злочин характеризується суспільно небезпечним діянням у формах: а) перешкодження вільному здійсненню громадянином права обирати і бути обраним; б) перешкодження веденню передвиборної агітації.

До способів перешкодження відносяться *наси́льство* (застосування фізичної сили у вигляді нанесення ударів, побоїв тощо), *обман* (введення особу в оману з приводу реалізації виборчих прав, термінів проведення виборів тощо), *погрози* (полягають у психічному впливі на потерпілого через залякування щодо вчинення дій стосовно загрози життю та здоров'ю особи), *підкуп* (надання або обіцяння надання певних матеріальних цінностей), інше (розуміються способи не вказані вище).

Суб'єкт злочину — фізична, осудна особа, яка до вчинення злочину досягла 16 років (ч. 1 ст. 157); за ч. 2 ст. 157 — член виборчої комісії чи інша службова особа.

Суб'єктивна сторона — характеризується виною у формі прямого умислу.

Кваліфікуючими ознаками (ч. 2 ст. 157) виступають вказані вище дії:

- вчинені за попередньою змовою групою осіб (ч. 2 ст. 28);
- членом виборчої комісії чи іншою службовою особою з використанням влади або службового становища.

Членом виборчої комісії є особа, яка включена до складу дільничної, територіальної, окружної чи Центральної виборчої комісії.

Поняття *службової особи* міститься у примітці до ст. 364 КК.

Покарання за злочин: ч. 1 ст. 157 — обмеження волі на строк від трьох до п'яти років або позбавлення волі на строк від двох до чотирьох років; ч. 2 ст. 157 — позбавлення волі на строк від трьох до п'яти років; ч. 3 ст. 157 — позбавлення волі на строк від семи до дванадцяти років.

Неправомірне використання виборчих бюлетенів, підлог виборчих документів або неправильний підрахунок голосів чи неправильне оголошення результатів виборів (ст. 158).

Об'єктом злочину є встановлений законом порядок голосування і підрахунку голосів.

Предметом злочину є виборчі документи (протоколи, виборчі бюлетені тощо).

Об'єктивна сторона може проявлятися у наступних формах: а) видача членом виборчої комісії виборчого бюлетеня особі, яка не внесена до списку виборців; б) видача виборцю виборчих бюлетенів (виборчого бюлетеня) замість інших виборців; в) підлог виборчого документа; г) завідомо неправильний підрахунок голосів.

Суб'єкт злочину спеціальний, тобто член виборчої комісії (ч. 1), або інша службова особа; за ч. 2 ст. 158 суб'єкт загальний — фізична, осудна особа, якій до вчинення злочину виповнилося 16 років.

Суб'єктивна сторона характеризується виною у формі прямого умислу.

Кваліфікованим видом злочину (ч. 2 ст. 158) є вчинення його членом виборчої комісії або іншою службовою особою. Зміст даних понять аналогічний змісту даних понять у ст. 157.

Покарання за злочин: ч. 1 ст. 158 — обмеження волі на строк від трьох до п'яти років або позбавлення волі на строк до трьох років; ч. 2 ст. 158 — позбавлення волі на строк від трьох до п'яти років; ч. 3 ст. 158 — позбавлення волі на строк від п'яти до восьми років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

§ 3. Злочини проти трудових прав громадян

Перешкоджання законній діяльності професійних спілок, політичних партій, громадських організацій (ст. 170).

Об'єктом злочину є право громадян на свободу об'єднання у професійні спілки, політичні партії, громадські організації.

Відповідно до ст. 1 Закону України "Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності"¹ професійна спілка — це добровільна неприбуткова організація, що об'єднує громадян, пов'язаних спільними інтересами за родом їх професійної (трудової) діяльності (навчання).

Відповідно до ст. 2 Закону України "Про політичні партії в Україні"² політична партія — це зареєстроване згідно з законом добровільне об'єднання громадян-прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, що має своєю метою сприяти формуванню і вираженню політичної

¹ ВВР — 1999 - № 45 — С 397

² ВВР — 2001 - № 23 — С 118

волі громадян, бере участь у виборах та інших політичних заходах.

Відповідно до Закону України "Про об'єднання громадян" від 18.06.1992 р. громадська організація — це об'єднання громадян для задоволення та захисту своїх законних соціальних, економічних, творчих, вікових, національно-культурних, спортивних та інших спільних інтересів.

З *об'єктивної сторони* злочин полягає у дії або бездіяльності, що перешкоджає законній діяльності професійних спілок, політичних партій, громадських організацій. Перешкодження може виражатися у встановленні обмежень, неправомірному втручанні в законну діяльність, погрозах, насильстві або іншому протиправному впливі на членів даних об'єднань громадян.

Суб'єктом злочину може виступати фізична, осудна особа, яка до вчинення злочину досягла 16 років.

Суб'єктивна сторона — характеризується виною у формі прямого умислу.

Покарання за злочин: виправні роботи на строк до двох років або позбавлення волі на строк до трьох років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

Перешкодження законній професійній діяльності журналістів (ст. 171).

Безпосереднім об'єктом даного злочину є суспільні відносини, що забезпечують здійснення законної професійної діяльності журналістів.

Конституцією України (ст. 34) гарантується право на свободу думки і слова, на вільне висловлювання своїх поглядів і переконань, а також право на вільне збирання, зберігання, використання і поширення інформації.

Потерпілим від даного злочину є журналіст. Відповідно до абз. 12 ст. 1 Закону України "Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів" від 23.09.1997 р.¹ журналістом є творчий працівник, який професійно збирає, одержує, створює і займається підготовкою інформації для засобів масової інформації, виконує редакційно-посадові службові обов'язки у засобах масової інформації.

Об'єктивна сторона злочину характеризується вчиненням дій, які можуть виражатися у: а) перешкодженні законній дія-

¹ ВВР — 1997 - № 50 — С 302

льності журналістів; б) переслідуванні журналіста за виконання професійних обов'язків.

Перешкоджання передбачає створення перепон, обмежень, заборон, щодо здійснення журналістами їх законних повноважень.

Під *переслідуванням* потрібно розуміти вплив на законні права та інтереси журналіста або його близьких осіб здійснюваний у фізичній чи психічній формі (звільнення з роботи, погрози, знищення майна тощо).

Суб'єкт даного злочину — загальний (ч. 1 ст. 171), а також може бути і спеціальний (ч. 2 ст. 171) — службова особа (поняття службової особи міститься у примітці до ст. 364).

Суб'єктивна сторона характеризується наявністю вини у формі прямого умислу.

Покарання за злочин: ч. 1 ст. 171 — штраф до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арешт на строк до шести місяців, або обмеження волі на строк до трьох років; ч. 2 ст. 171 — штраф до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеження волі на строк до п'яти років, або позбавлення права обіймати певні посади на строк до трьох років.

Грубе порушення законодавства про працю (ст. 172).

Безпосереднім об'єктом злочину є охоронювані кримінальним законом суспільні відносини з приводу забезпечення права особи на працю, відпочинок, оплату праці.

Диспозиція даної кримінально-правової норми є бланкетною, тобто для з'ясування її змісту нам необхідно звертатися до положень Кодексу законів про працю України.

Об'єктивна сторона злочину характеризується діяннями, що полягають у: а) незаконному звільненні працівника з роботи; б) іншому грубому порушенні законодавства про працю.

Звільнення працівника з роботи вважається незаконним якщо воно здійснено без законних на це підстав або з порушенням встановленого порядку звільнення.

Під іншим грубим порушенням законодавства про працю треба розуміти істотне порушення або створення загрози такого порушення трудових прав громадян (незаконне притягнення працівника до матеріальної або дисциплінарної відповідальності, ненадання відпустки тощо).

Суб'єкт злочину спеціальний — службова особа, яка наділена повноваженнями прийняття чи звільнення працівників та зобов'язана дотримуватися трудового законодавства.

Суб'єктивна сторона характеризується наявністю вини у формі прямого умислу, а перша його форма (незаконне звільнення працівника з роботи) ще й особистими мотивами (помста, заздрість, корисливі мотиви тощо).

Кваліфікуючими ознаками грубого порушення законодавства про працю є вчинення його:

- щодо неповнолітнього;
- вагітної жінки;
- матері, яка має дитину віком до чотирнадцяти років або дитину-інваліда.

Покарання за злочин: ч. 1 ст. 172 — штраф до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років, або виправні роботи на строк до двох років; ч. 2 ст. 172 — штраф від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до п'яти років, або виправні роботи на строк до двох років, або арешт на строк до шести місяців.

Невиплата заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат (ст. 175).

Об'єктом злочину є відносини, які забезпечують реалізацію конституційного права на своєчасне отримання заробітної плати та соціальний захист.

Предмет злочину — грошові кошти, які повинні виплачуватись громадянам (пенсії, стипендії, заробітна плата, інші встановлені законом виплати).

Об'єктивна сторона характеризується безпідставною невивплатою зазначених виплат громадянам більше, ніж за один місяць.

Безпідставною вважається невивплата, яка має місце, незважаючи на наявні можливості для повної виплати коштів.

Суб'єкт злочину спеціальний — керівник підприємства, установи, організації будь-якої форми власності.

Суб'єктивна сторона — вина у формі прямого умислу.

Кваліфікованою ознакою (ч. 2 ст. 175) є невивплата коштів, призначених для заробітної плати, стипендії, пенсії та інших

встановлених законом виплат внаслідок нецільового їх використання.

Ч. 3 ст. 175 встановлює спеціальну підставу звільнення від кримінальної відповідальності у випадку, коли до притягнення до кримінальної відповідальності (набрання обвинувальним вироком суду законної сили) особа здійснила виплату заробітної плати, стипендії, пенсії чи іншої встановленої законом виплати громадянам.

Покарання за злочин: ч. 1 ст. 175 — штраф від ста до трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до п'яти років, або виправні роботи на строк до двох років, або позбавлення волі на строк до двох років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років; ч. 2 ст. 175 — штраф від п'ятисот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеження волі на строк до п'яти років, або позбавлення волі на строк до трьох років.

Глава 20. ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ВЛАСНОСТІ

§ 1. Поняття і види злочинів проти власності

У розділі VI Особливої частини КК України „Злочини проти власності” передбачено низку складів злочинів, *родовим об'єктом* яких є охоронювані кримінальним законом суспільні правовідносини власності, тобто відносини з приводу володіння, користування і розпорядження майном. Для деяких складів злочинів *додатковим об'єктом* виступають відносини в сфері охорони життя, здоров'я та недоторканності особи. Передусім, це *насильницький грабіж* (ст. 186 КК), *розбій* (ст. 187), *вимагання* (ст. 189) та деякі інші.

Предметом переважної більшості злочинів проти власності є майно, тобто речі матеріального світу, які мають такі ознаки:

- *фізичні* — можуть бути вилучені з законного володіння, спожиті, пошкоджені чи знищені;
- *економічні* — мають корисні властивості і грошову оцінку;
- *юридичні* — майно є чужим, тобто не перебуває у власності чи законному володінні винного.

Не можуть бути предметом злочинів проти власності гардеробні номерки, квитанції, чеки, довіреності, а також офіційні та приватні документи, що не мають грошової оцінки. Аналогічно не можуть бути предметом цих злочинів окремі природні багатства — дикі тварини у лісі, риба у природних водоймах тощо.

Посягання, предметом яких є зброя, бойові припаси, транспортні засоби, наркотичні та психотропні речовини, документи, штампи, печатки, військова та спеціальна техніка та ін. підлягають кваліфікації за окремими статтями КК (262, 289, 308, 312, 313, 357, 297, 410, 432) і не є злочинами проти власності

Злочини проти власності можуть бути поділені на такі три групи:

1) злочини, що характеризуються протиправним безоплатним вилученням чужого майна і поверненням його на користь винної особи або інших осіб, що завдає шкоди власникові чи іншому володільцю цього майна:

крадіжка (ст. 185);

грабіж (ст. 186);

розбій (ст. 187);

вимагання (ст. 189);

шахрайство (ст. 190);

привласнення і розтрата, вчинені особою, якій майно ввірене чи перебуває в її віданні (ч. 1 ст. 191);

- *привласнення, розтрата, заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовим становищем* (ч. 2 ст. 191);
- *викрадення шляхом демонтажу та іншим засобом електричних мереж, кабельних ліній зв'язку та їх обладнання* (ст. 188). Характеристика цих злочинів міститься в наступному параграфі;

2) діяння, які характеризуються протиправним, як правило корисливим, заподіянням шкоди власникові без повернення на свою користь чи користь інших осіб чужого майна (тобто, безпосередньо не заподіюються збитки власникові), або з поверненням на свою користь майна, яке є нічийним:

- *заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою* (ст. 192). Особливістю цього злочину є те, що при його вчиненні не відбувається вилучення чужого майна, винний отримує вигоду в результаті використання майна, яке він мав би передати у розпорядження власника. Саме цим даний злочин відрізняється від шахрайства (ст. 190);

- *привласнення особою знайденого або чужого майна, що випадково опинилося в неї* (ст. 193). Цим складом злочину охоплюються лише діяння щодо майна, яке є чужим для винного, знайдене винним чи випадково опинилося в нього і має особливу історичну, наукову, художню, культурну цінність або є скарбом;
 - *придбання або збут майна, завідомо здобутого злочинним шляхом* (ст. 198).
- 3) некорисливі посягання на власність, пов'язані з заподіянням майнової шкоди власникові іншим чином:
- *умисне знищення або пошкодження майна* (ст. 194);
 - *необережне знищення або пошкодження майна* (ст. 196). Передбачення відповідальність за необережне знищення або пошкодження чужого майна, у разі, якщо це спричинило тяжкі тілесні ушкодження або загибель людей;
 - *погроза знищення майна* (ст. 195). Особа відповідає за погрозу знищення чужого майна шляхом підпалу, вибуху або іншим загальнонебезпечним способом, за умови, якщо були реальні підстави побоюватися здійснення цієї погрози;
 - *порушення обов'язків щодо охорони майна* (ст. 197): йдеться про невиконання або неналежне виконання особою, якій доручено зберігання чи охорона чужого майна, своїх обов'язків, якщо це спричинило тяжкі наслідки для власника майна.

Вивчення злочинів проти власності передбачає необхідність з'ясування наступних положень, необхідних для розуміння як відповідних складів злочинів, так і їх кваліфікуючих обставин.

Корисливий мотив полягає в прагненні винного протиправно збагатитися, або, іншими словами, обернути чуже чи нічийне майно на свою (або іншої особи) користь, а також отримати майнову вигоду без обернення чужого майна на свою користь. В результаті таких дій власник (а також законний володілець) майна позбавляється можливості відповідно володіти, користуватися і розпоряджатися майном. Відсутність корисливого мотиву в ряді випадків виключає злочинність діяння.

Чуже майно — це майно, яке не належить винному на праві власності і не перебуває у володінні на законних підставах. Не є чужим майно, що перебуває у спільній сумісній власності подружжя, членів однієї сім'ї, членів селянського (фермерського) господарства.

Житло — це житловий будинок чи житлове приміщення, які призначені для постійного чи тимчасового проживання людей, а також ті їх складові частини, які використовуються для відпочинку, зберігання майна або задоволення інших потреб людини.

Інше приміщення — це різноманітні постійні, тимчасові, стаціонарні або пересувні будівлі чи споруди, призначені для розміщення людей чи матеріальних цінностей.

Сховище — це частина території, призначена для постійного чи тимчасового зберігання матеріальних цінностей, яка обладнана огорожею або певними технічними засобами чи може бути забезпечена іншою охороною, а також залізничні цистерни, сейфи і т.ін.

Проникнення — це вторгнення у житло, інше приміщення чи сховище з метою вчинити злочин незалежно від способу такого проникнення. Вторгнення може здійснюватися як таємно, так і відкрито, як з подоланням перешкод або опору людей, так і без такого, шляхом обману, а також за допомогою різних знарядь, які дають змогу особі викрасти майно із житла, іншого приміщення чи сховища не входячи безпосередньо до нього (наприклад, витягти якусь річ через вікно).

Значна шкода — це кваліфікуюча обставина злочинів, передбачених ст.ст. 185, 186, 189, 190 КК, що визначається з урахуванням матеріального становища потерпілого та якщо йому завдані збитки на суму від ста до двохсот п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (1 неоподатковуваний мінімум доходів громадян — 17 грн.). Йдеться про два критерії визначення розміру шкоди — врахування матеріального становища потерпілого і розміру завданих йому збитків. Визначення критерію спричинення значних збитків потерпілому застосовується лише у випадку посягання на майно, яке є приватною власністю. Для визначення вартості викраденого майна, а також майна, яким винний протиправно заволодів у інший спосіб, розміру матеріальних збитків, необхідно керуватися нормами законодавства про ціни і ціноутворення та спеціальними нормативно-правовими актами, які встановлюють порядок визначення розміру шкоди, заподіяної підприємству, установі, організації викраденням, нестачею, умисним знищенням, умисним псуванням матеріальних цінностей.

Великий розмір — це особливо кваліфікуюча обставина злочинів, передбачених ст.ст. 185— 191. Вчиненим у великих

розмірах визнається злочин, вчинений однією особою чи групою осіб на суму від двісті п'ятдесяти до шістсот неоподатковуваних мінімум доходів громадян на момент вчинення злочину.

Особливо великий розмір — це особливо кваліфікуюча обставина злочинів, передбачених ст.ст. 185—187 та 189—191. Вчиненим в особливо великих розмірах визнається злочин, вчинений однією особою чи групою осіб на суму, яка в шістсот і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян на момент вчинення злочину.

Повторність злочинів проти власності — це кваліфікуюча обставина і особливий вид повторності однорідних злочинів, суть якого полягає в тому, що повторним визнається злочин, передбачений ст.ст. 185, 186 та 189—191, вчинений особою, яка раніше вчинила будь-який із цих злочинів, а також якщо особа раніше вчинила злочин, передбачений ст.ст. 187, 262 КК.

§ 2. Окремі злочини проти власності

Крадіжка (ст. 185).

Крадіжка — це таємне викрадення чужого майна. *Таємність* має місце, коли винний вважає, що вчиняє злочин непомітно для потерпілих чи інших осіб (у відсутності будь-яких осіб, або коли припускається, що присутні не усвідомлюють характеру і значення дій винного).

Безпосередній об'єкт злочину — суспільні відносини власності.

Об'єктивна сторона злочину. Крадіжка є злочином з матеріальним складом, тобто передбачаються дії винного (таємне викрадення), їх результат (заволодіння чужим майном) і причинний зв'язок між ними. Крадіжка є закінченою з моменту, коли винна особа отримала реальну можливість розпорядитися чи користуватися майном. Визначення цього моменту відбувається у кожному конкретному випадку з урахуванням властивостей окремих видів майна (розміру, ваги, споживчих якостей, місця знаходження).

Дії, розпочаті як крадіжка, але виявлені потерпілим чи іншими особами, при цьому продовжені винною особою з метою заволодіти майном, кваліфікуються як *грабіж*, а при застосування насильства чи погрози його застосування — як *насильний грабіж* чи *розбій* (ст.ст. 186, 187).

Суб'єкт злочину — особа, яка досягла 14-річного віку.

Суб'єктивна сторона характеризується прямим умислом на заволодіння чужим майном і корисливим мотивом, які є обов'язковими ознаками цього злочину.

Кваліфікуючими та особливо кваліфікуючими ознаками крадіжки є:

- крадіжка, вчинена повторно або за попередньою змовою групою осіб (ч. 2 ст. 186);
- крадіжка, поєднана з проникненням у житло, інше приміщення чи сховище або що завдала значної шкоди потерпілому (ч. 3);
- крадіжка, вчинена у великих розмірах (ч. 4);
- крадіжка, вчинена в особливо великих розмірах або організованою групою (ч. 5).

Законодавче визначення вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб та організованою групою передбачене ст. 28 КК.

Покарання за злочин: ч. 1 ст. 185 — штраф до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до двох років, або позбавлення волі на строк до трьох років; ч. 2 ст. 185 — обмеження волі на строк до п'яти років або позбавлення волі на строк до п'яти років; ч. 3 ст. 185 — позбавлення волі на строк від трьох до шести років; ч. 4 ст. 185 — позбавлення волі на строк від п'яти до восьми років; ч. 5 ст. 185 — позбавлення волі на строк від семи до дванадцяти років з конфіскацією майна.

Грабіж (ст. 186).

Грабіж — це відкрите викрадення чужого майна, тобто викрадення у присутності інших осіб, які розуміють протиправний характер дій винного, а винний свідомо не приховує свого наміру.

Безпосередній об'єкт злочину — відносини власності, *додатковий об'єкт* — здоров'я особи. З *об'єктивної сторони* грабіж характеризується відкритим способом викрадення чужого майна.

Відкритим вважається викрадення, що здійснюється у присутності осіб, які розуміють характер та значення вчинюваних дій, тобто власники, володільці, охоронці майна, на яке здійснюється посягання, очевидці. Такими особами не є співучасники винного, а також інші особи, в силу певних зв'язків чи стосунків з якими винний розраховує на потурання з їхнього боку.

Грабіж може бути вчинений у таких формах:

- відкритого викрадення чужого майна *без застосування на силу або погрози* його застосування (ненасильницький грабіж);
- відкритого викрадення чужого майна *із застосуванням на силу або погрози* його застосування (насильницький грабіж).

При *ненасильницькому грабежі* винний не застосовує насильства або погрози до потерпілого чи інших осіб, він обмежується лише вилученням майна (наприклад — вирвав сумочку і втік, зірвав з голови шапку).

Насильницький грабіж передбачає, що винний не тільки вилучає чуже майно, крім цього він застосовує насильство до потерпілого чи інших осіб, тобто насильство застосовується для протиправного вилучення або утримання майна.

Погроза застосування насильства тут означає залякування потерпілого можливим застосуванням до нього фізичного насильства.

Грабіж визнається закінченим з моменту, коли винна особа вилучила майно і має реальну можливість розпоряджатися чи користуватися цим майном (матеріальний склад злочину).

Суб'єкт злочину — особа, яка досягла 14-річного віку.

Суб'єктивна сторона характеризується прямим умислом на відкрите заволодіння чужим майном і корисливим мотивом, які є обов'язковими ознаками цього злочину.

Кваліфікуючими та особливо кваліфікуючими ознаками грабежу є:

- грабіж, поєднаний з насильством, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, або з погрозою застосування такого насильства, або вчинений повторно, або за попередньою змовою групою осіб (ч. 2 ст. 186);
- грабіж, поєднаний з проникненням у житло, інше приміщення чи сховище або що завдав значної шкоди потерпілому (ч. 3);
- грабіж, вчинений у великих розмірах (ч. 4);
- грабіж, вчинений в особливо великих розмірах або організованою групою (ч. 5).

Законодавче визначення вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб та організованою групою передбачене ст. 28 КК.

Покарання за злочин: ч. 1 ст. 186 — штраф від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або вправні роботи на строк до двох років, або позбавлення волі на строк до чотирьох років; ч. 2 ст. 186 — позбавлення волі на строк від чотирьох до шести років; ч. 3 ст. 186 — позбавлення волі на строк від чотирьох до восьми років; ч. 4 ст. 186 — позбавлення волі на строк від семи до десяти років; ч. 5 ст. 186 — позбавлення волі на строк від восьми до тринадцяти років із конфіскацією майна.

Основним критерієм відмежування *грабежу* від *розбою* є характер фізичного насильства та погроз. При грабежі винний застосовує насильство, що не є небезпечним для життя або здоров'я потерпілого, або погрозу такого насильства, при розбої — насильство, небезпечне для життя чи здоров'я особи (або погрозу такого насильства).

Під *насильством, що не є небезпечним для життя чи здоров'я*, потерпілого розуміється заподіяння легкого тілесного ушкодження, що не призвело до короткочасного розладу здоров'я або короткочасної втрати працездатності, а також вчинення інших насильницьких дій (нанесення ударів, побоїв, що не є небезпечними для життя чи здоров'я в момент заподіяння).

Розбій (ст. 187).

Розбій — це напад з метою заволодіння чужим майном, поєднаний із насильством, небезпечним для життя чи здоров'я особи, яка зазнала нападу, або з погрозою застосування такого насильства.

Безпосередній об'єкт злочину — відносини власності, *додатковий об'єкт* — здоров'я і життя особи.

З *об'єктивної сторони* розбій характеризується нападом з метою заволодіння чужим майном, що поєднується з насильством, яке небезпечне для життя чи здоров'я особи, або з погрозою застосувати таке насильство.

Напад — це раптова, несподівана для потерпілого, короткочасна, агресивна, насильницька дія, яка спрямована на протиправне заволодіння чужим майном.

Насильством, небезпечним для життя чи здоров'я особи є заподіяння легкого тілесного ушкодження, що спричинило короткочасний розлад здоров'я або незначну втрату працездатності, середньої тяжкості або тяжкого тілесного ушкодження. Крім цього, інші насильницькі дії, які небезпечні для життя чи здоров'я в момент заподіяння (наприклад, спричинили втрату

свідомості, були використані зброя, електрострум, отруйні речовини та ін.).

Заподіяння в процесі розбою легкого тілесного ушкодження, що спричинило короточасний розлад здоров'я або незначну втрату працездатності, середньої тяжкості тілесного ушкодження, позбавлення волі, вчинене способом, небезпечним для життя або здоров'я особи, яка зазнала нападу, нанесення побиттів, що мало характер мордування не потребує додаткової кваліфікації за іншими статтями КК.

Погроза застосувати насильство полягає в рішуче висловленому намірі реально вчинити небезпечні для життя дії — вбити, заподіяти тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження, легке тілесне ушкодження з розладом здоров'я або втратою працездатності. Погроза має місце незалежно від того, чи мав винний намір виконати її.

Погроза вчинити вбивство або заподіяти тяжке тілесне ушкодження, висловлена в процесі розбою, не потребує додаткової кваліфікації за ст. 129 КК.

Розбій вважається закінченим злочином з моменту нападу, поєднаного із застосуванням або з погрозою застосування насильства, небезпечного для життя чи здоров'я, незалежно від того, чи заволоділа винна особа чужим майном (усічений склад злочину).

Суб'єкт злочину — особа, яка досягла 14-річного віку.

Суб'єктивна сторона характеризується прямим умислом, корисливим мотивом та спеціальною метою — заволодіння чужим майном.

Кваліфікуючими та особливо кваліфікуючими ознаками розбою є:

- розбій, вчинений за попередньою змовою групою осіб, або особою, яка раніше вчинила розбій або бандитизм (ч. 2);
- розбій, поєднаний з проникненням у житло, інше приміщення чи сховище (ч. 3);
- розбій, спрямований на заволодіння майном у великих чи особливо великих розмірах, або вчинений організованою групою, або поєднаний із заподіянням тяжких тілесних ушкоджень (ч. 4). Законодавче визначення вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб та організованою групою передбачене ст. 28 КК.

Покарання за злочин: ч. 1 ст. 187 — позбавлення волі на строк від трьох до семи років; ч. 2 ст. 187 — позбавлення волі

на строк від семи до десяти років із конфіскацією майна; ч. 3 ст. 187 — позбавлення волі на строк від семи до дванадцяти років із конфіскацією майна; ч. 4 ст. 187 — позбавлення волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років із конфіскацією майна.

Вимагання (ст. 189).

Вимагання — це протиправна вимога передати чуже майно чи право на майно або вчинити будь-які дії майнового характеру з погрозою насильства над потерпілим чи його близькими родичами, обмеження прав, свобод або законних інтересів цих осіб, пошкодження чи знищення їхнього майна або майна, що перебуває в їхньому віданні чи під охороною, або розголошення відомостей, які потерпілий чи його близькі родичі бажають зберегти в таємниці.

Основним безпосереднім об'єктом вимагання є відносини власності, а його *додатковими обов'язковими об'єктами* вважаються психічна та фізична недоторканість особи, її особиста свобода, здоров'я. Як додаткові факультативні об'єкти злочину можуть виступати честь, гідність, таємниця приватного життя громадян. *Предмет* вимагання відрізняється від предмета інших посягань на власність, ним може бути як майно, так і право на нього, а також будь-які дії майнового характеру. Крім того, предметом може бути майно, яке перебуває в цей момент у фактичному володінні винного (наприклад, одержане ним у борг чи як застава).

З *об'єктивної сторони* вимагання характеризується такими взаємопов'язаними діями: а) пред'явленням майнової вимоги; б) погрозою застосування насильства, знищення або пошкодження майна, заподіяння іншої шкоди. Вимагання є закінченим з моменту пред'явлення майнової вимоги, поєднаної з погрозами

Вимога — це викладена в рішучій формі пропозиція винного до потерпілого передати майно, право на майно або виконати інші дії майнового характеру.

Погроза при вимаганні має бути дійсною і реальною, може бути виражена будь-яким чином — усно, письмово, жестами, переказана через інших осіб, по телефону та ін.

Зміст погрози може полягати в такому: а) погроза насильством; б) погроза обмеження прав, свобод або законних інтересів; в) погроза знищення чи пошкодження майна; г) погроза розголошення відомостей, які потерпілий чи його близькі ба-

жають зберегти в таємниці. Погроза при вимаганні може стосуватися як самого потерпілого, так і його близьких родичів.

Застосування погроз з метою примусити потерпілого до виконання чи невиконання реально існуючого цивільно-правового зобов'язання кваліфікується за ст. 355 КК.

Заподіяння в процесі вимагання легкого тілесного ушкодження, що спричинило короточасний розлад здоров'я або незначну втрату працездатності, середньої тяжкості тілесного ушкодження, позбавлення волі, вчинене способом, небезпечним для життя або здоров'я потерпілого, нанесення побоїв, що мало характер мордування, охоплюється ч. 3 ст. 189 і додаткової кваліфікації за іншими статтями КК не потребує.

Вимагання відрізняється від *грабежу* (ст. 186) і *розбою* (ст. 187) тим, що при вимаганні насильницькі дії та погрози спрямовані на одержання майна в майбутньому. Вимоги передати майно, поєднані з погрозою застосувати насильство до потерпілого або до близьких йому осіб у майбутньому, також кваліфікуються як вимагання.

Суб'єкт злочину — особа, яка досягла 14-річного віку.

Суб'єктивна сторона характеризується прямим умислом, корисливим мотивом, а також спеціальною метою — незаконно одержати чуже майно, право на нього або домогтися виконання потерпілим інших дій майнового характеру.

Кваліфікуючими та особливо кваліфікуючими ознаками вимагання є:

- вчинення злочину повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або службовою особою з використанням свого службового становища, або з погрозою вбивства чи заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, або з пошкодженням чи знищенням майна, або таке, що завдало значної шкоди потерпілому (ч. 2 ст. 189);
- вимагання, поєднане з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я особи, або таке, що завдало майнової шкоди у великих розмірах (ч. 3);
- вимагання, що завдало майнової шкоди в особливо великих розмірах, або вчинене організованою групою, або поєднане із заподіянням тяжкого тілесного ушкодження (ч. 4).

Законодавче визначення вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб та організованою групою передбачене ст. 28 КК.

Покарання за злочин: ч. 1 ст. 189 — обмеження волі на строк до п'яти років або позбавлення волі на той самий строк; ч. 2 ст. 189 — позбавлення волі на строк від трьох до семи років; ч. 3 ст. 189 — позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років із конфіскацією майна; ч. 4 ст. 189 — позбавлення волі на строк від семи до дванадцяти років з конфіскацією майна.

Шахрайство (ст. 190).

Шахрайство — це протиправне заволодіння чужим майном або придбання права на майно шляхом обману чи зловживання довірою.

Безпосереднім об'єктом шахрайства є відносини власності.

Предметом цього злочину є майно, а також право на майно. *Право на майно* — можливість користуватися, володіти і розпоряджатися чужим майном, набута в результаті дій потерпілого. Така можливість шахраю може бути надана шляхом оформлення відповідних документів, які встановлюють право на майно або ж звільняють від обов'язків майнового характеру (догівір дарування, довіреність, боргова розписка).

З *об'єктивної сторони* шахрайство є злочином з матеріальним складом і тому вважається закінченим з моменту переходу чужого майна у володіння винного або з моменту отримання ним права розпоряджатися таким майном.

Обов'язковою ознакою цього злочину є *спосіб вчинення* шахрайства: а) обман; б) зловживання довірою.

Обман полягає у повідомленні потерпілому неправдивих відомостей або приховування певних відомостей, повідомлення яких мало б суттєве значення для його поведінки. Тобто, обман може мати активний характер — повідомлення потерпілому неправдивих відомостей про певні факти, обставини, події, так і пасивний характер — умисне замовчування юридично значимої інформації.

Зловживання довірою — це недобросовісне використання довіри з боку потерпілого для заволодіння чужим майном чи правом. При цьому винний використовує особливі довірливі стосунки, які склалися між ним та власником (володільцем) майна. Такі стосунки можуть виникати як внаслідок тривалого особистого знайомства та дружніх зв'язків, так і внаслідок рекомендацій інших осіб, соціального статусу винного тощо.

Якщо при вчиненні шахрайства, мають місце самовільне присвоєння владних повноважень або звання службової особи,

викрадення або інше протиправне заволодіння офіційними документами, штампами або печатками, їх умисне знищення, пошкодження чи приховування, підроблення документів, печаток, штамтів та бланків з метою подальшого їх використання при шахрайстві, а так само використання при шахрайстві завідомо підробленого документа, то такі діяння повинні окремо кваліфікуватися відповідно за ст. 353 або за частинами статей 357, 358 чи 366 КК.

Від вимагання (ст. 189) шахрайство відрізняється тим, що при шахрайстві потерпілий внаслідок омани „добровільно” передає майно шахраєві і переконаний у тому, що він розпоряджається майном за власною волею і в своїх інтересах.

Суб'єкт злочину — особа, яка досягла 16-річного віку.

Суб'єктивна сторона характеризується прямим умислом заволодіння чужим майном (або правом на майно) і корисливим мотивом, які є обов'язковими ознаками цього злочину.

Кваліфікуючими та особливо кваліфікуючими ознаками шахрайства є:

- шахрайство, вчинене повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або таке, що завдало значної шкоди потерпілому (ч. 2 ст. 190);
- шахрайство, вчинене у великих розмірах, або шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки (ч. 3);
- шахрайство, вчинене в особливо великих розмірах або організованою групою (ч. 4).

Покарання за злочин: ч. 1 ст. 190 — штраф до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до двох років, або обмеження волі на строк до трьох років; ч. 2 ст. 190 — штраф від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк від одного до двох років, або обмеження волі на строк до п'яти років, або позбавлення волі на строк до трьох років; ч. 3 ст. 190 — позбавлення волі на строк від трьох до восьми років; ч. 4 ст. 190 — позбавлення волі на строк від п'яти до дванадцяти років з конфіскацією майна.

Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191).

Безпосереднім об'єктом цього злочину є відносини власності.

З об'єктивної сторони даний злочин може бути вчинений у таких формах: а) привласнення чи розтрата чужого майна,

яке було ввірене особі чи перебувало в її віданні (ч. 1 ст. 191); б) привласнення, розтрата або заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем (ч. 2 ст. 191).

Привласнення — це протиправне і безоплатне вилучення (а також утримання, неповернення) чужого майна, яке знаходилось у правомірному володінні іншої особи, з наміром в подальшому обернути його на свою користь чи користь третіх осіб. Вважається закінченим з моменту вилучення чужого майна й отримання винним можливості розпорядитися ним.

Розтрата — це незаконне і безоплатне витрачання (а саме — споживання, продаж, безоплатна передача, обмін, тощо) чужого майна особою, якій воно ввірене чи перебуває в її віданні. Є закінченою з моменту витрачання чужого майна.

Заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм, службовим становищем — це незаконне обертання службовою особою чужого майна на свою користь (чи користь інших осіб), з використанням свого службового становища. *Предметом* такого заволодіння може бути також і майно, що безпосередньо не було ввірене винному або не перебувало в його віданні. Злочин є закінченим з моменту, коли винний отримав можливість розпорядитися ним.

Суб'єкт злочину. Стосовно привласнення і розтрата (ч. 1 ст. 191) — особа, яка досягла 16-річного віку і якій майно, що є предметом цього злочину, було ввірене чи перебувало в її віданні. Відносно привласнення, розтрата або заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем (ч. 2 ст. 191) суб'єктом злочину може бути лише службова особа {див. примітки 1 і 2 до ст. 364 КК}. *Суб'єктивна сторона* характеризується прямим умислом і корисливим мотивом.

Кваліфікуючими та особливо кваліфікуючими ознаками злочину є:

- привласнення чи розтрата чужого майна, яке було ввірене особі чи перебувало в її віданні, а також привласнення, розтрата або заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем, якщо вони вчинені *повторно* або *за попередньою змовою групою осіб* (ч. 3);
- вчинення у *великих розмірах* привласнення чи розтрата чужого майна, яке було ввірене особі чи перебувало в її ві-

данні, а також привласнення, розтрата або заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем (у тому числі і вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб) — ч. 4; — вчинення *в особливо великих розмірах або організованою групою* привласнення чи розтрата чужого майна, яке було ввірене особі чи перебувало в її віданні, а також привласнення, розтрата або заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем (у тому числі і вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб) — ч. 5.

Покарання за злочин: ч. 1 ст. 191 — штраф до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до двох років, або обмеження волі на строк до чотирьох років, або позбавлення волі на строк до чотирьох років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого; ч. 2 ст. 191 — обмеження волі на строк до п'яти років або позбавлення волі на той самий строк, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років; ч. 3 ст. 191 — обмеження волі на строк від трьох до п'яти років або позбавлення волі на строк від трьох до восьми років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років; ч. 4 ст. 191 — позбавлення волі на строк від п'яти до восьми років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років; ч. 5 ст. 191 — позбавленням волі на строк від семи до дванадцяти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років та з конфіскацією майна.

Умисне знищення або пошкодження майна (ст. 194).

Безпосереднім об'єктом злочину є охоронювані кримінальним законом відносини власності. Як *додатковий об'єкт* злочину можуть виступати суспільні відносини у сфері охорони життя і здоров'я людини, громадського порядку. *Предметом* злочину є будь-яке майно (рухоме і нерухоме). Знищення чи пошкодження окремих видів майна утворює спеціальні склади злочинів (офіційних документів, штампів та печаток — ст. 357, майна службової особи або громадянина, який виконує громадський обов'язок, судді, народного засідателя, присяжного, захисника, представника особи та їх близьких роди-

чів — ст.ст. 352, 378, 399). Уразі, якщо знищення чи пошкодження окремих видів майна розглядається як адміністративний проступок, то особа несе адміністративну відповідальність відповідно до норм Кодексу України про адміністративні правопорушення.

Об'єктивна сторона злочину полягає у: а) вчиненні суспільно небезпечних дій, спрямованих на знищення чи пошкодження чужого майна; б) настанні наслідків у вигляді шкоди у великих розмірах; в) причинному зв'язку діями і наслідками.

Знищення майна — це приведення майна в такий стан, коли майно або перестає існувати, або повністю втрачає свої суспільно корисні властивості.

Пошкодження майна — це приведення майна в стан, що характеризується погіршенням його якості, зменшенням цінності, непридатністю до використання без ремонту.

Шкода у великих розмірах — матеріальні збитки на суму, яка в двісті п'ятдесят і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян. Злочин є закінченим з моменту, коли чуже майно пошкоджено (знищено) і цим заподіяно шкоду у великому розмірі.

Суб'єктом злочину є особа, яка досягла 16 років. *Суб'єктом* кваліфікованого виду цього злочину (ч. 2 ст. 194) є особа, яка досягла 14 років.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується виною у формі прямого або непрямого умислу (ст. 113) та терористичного акту (ст. 258) необхідно встановлювати мотив і мету вчинення злочину.

Кваліфікуючими ознаками умисного знищення або пошкодження майна є:

- вчинення його шляхом підпалу, вибуху чи іншим загальнонебезпечним способом;
- заподіяння майнової шкоди в особливо великих розмірах;
- спричинення загибелі людей чи інших тяжких наслідків.

Покарання за злочин: ч. 1 ст. 194 — штраф до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до двох років, або позбавлення волі на строк до трьох років; ч. 2 ст. 194 — позбавлення волі на строк від трьох до п'ятнадцяти років.

Глава 21. ЗЛОЧИНИ У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

§ 1. Поняття і система злочинів у сфері господарської діяльності

Злочини у сфері господарської діяльності — це передбачені нормами КК суспільно небезпечні, винні діяння, які посягають на суспільні відносини, що складаються у процесі господарської діяльності.

В залежності від безпосередніх об'єктів злочинів, які входять у дану групу, усі злочини у сфері господарської діяльності можна систематизувати наступним чином:

- 1) злочини у сфері фінансової, банківської та бюджетної систем (ст.ст. 199—201, 204, 207, 208, 210—212, 215, 216);
- 2) злочини у сфері підприємництва, конкуренції, банкрутства і обігу цінних паперів (ст.ст. 203, 203¹, 205, 206, 209, 209¹, 213, 214, 222—224, 228—232);
- 3) злочини у сфері обслуговування споживачів (ст.ст. 217, 225—227);
- 4) злочини у сфері приватизації державного та комунального майна (ст.ст. 233—235).

Безпосередніми об'єктами даних злочинів виступають конкретні охоронювані кримінальним законом суспільні відносини, які складаються у певній сфері господарської діяльності. Так, скажімо, *основним безпосереднім об'єктом* злочину передбаченого ст. 201 "Контрабанда" є охоронювані кримінальним законом суспільні відносини з приводу встановленого державою порядку переміщення товарів та інших предметів через митний кордон України.

За особливістю конструкції *об'єктивної сторони* складу злочину більшість злочинів у сфері господарської діяльності відносяться до злочинів з формальним складом. Тобто для визнання цих злочинів закінченими не потрібно настання суспільно небезпечних наслідків, достатнім є лише вчинення суспільно небезпечного діяння (у формі дії або бездіяльності), наприклад ст. 200, ч. 1 ст. 207 тощо.

Окремі злочини у сфері господарської діяльності мають матеріальний склад. У даних злочинах в якості суспільно небезпечних наслідків, як обов'язкової ознаки об'єктивної сторони

складу злочину, переважно виступають: *отруєння людей* (ч. 3 ст. 204), *інші тяжкі наслідки* (ч. 3 ст. 204, ч. 3 ст. 206), *велика шкода* (ч. 3 ст. 206), *значні розміри, великі розміри, особливо великі розміри* (ст. 212), *велика матеріальна шкода* (ст. 219, ст. 220, ст. 221, ч. 2 ст. 222, ч. 2 ст. 224) тощо.

Переважна більшість із вказаних наслідків відносяться до оціночних ознак і жодним чином не визначені на рівні законодавства, що суттєво ускладнює правозастосування. Окремі з них (наприклад, ст. 218) містять формально визначені ознаки, що забезпечує єдині критерії встановлення суті таких ознак.

Суб'єкт переважної більшості злочинів у сфері господарської діяльності є загальним. Проте, при наявності спеціальної вказівки у законі (наприклад, ст. 211) виступає у якості спеціального суб'єкта.

Суб'єктивна сторона злочинів у сфері господарської діяльності характеризується виною у формі умислу. Окремі злочини передбачають мотив (наприклад ст. 219) або мету (наприклад ч. 1 ст. 204) у якості обов'язкових ознак суб'єктивної сторони складу злочину.

Кримінальна відповідальність за злочини у сфері обслуговування споживачів передбачена у таких складах злочинів:

- *незаконне виготовлення, збут або використання державного пробірнього клейма* (ст. 217);
- *обман покупців та замовників* (ст. 225). Під *обманом* розуміється умисне обмірювання, обважування, обраховування чи інший обман покупців або замовників під час реалізації товарів або надання послуг, якщо ці дії вчинені у значних розмірах. Обманом покупців та замовників у значних розмірах слід вважати обман, що спричинив громадянину матеріальну шкоду в сумі, що перевищує три неоподатковуваних мінімум доходів громадян;
- *фальсифікація засобів вимірювання* (ст. 226). Кримінальна відповідальність встановлюється за виготовлення або перероблення з метою використання чи збуту, а також збут фальсифікованих вимірювальних приладів чи інструментів;
- *випуск або реалізація недоброякісної продукції* (ст. 227), тобто такої, що не відповідає встановленим стандартам, нормам, правилам і технічним умовам, або некомплектної продукції та товарів, якщо такі дії вчинені у великих розмірах. Під випуском або реалізацією недоброякісної продукції, вчиненими у великих розмірах, слід вважати розміри,

що перевищують триста неоподатковуваних мінімум доходів громадян.

За вчинення злочинів у сфері приватизації державного або комунального майна передбачається відповідальність у таких складах злочинів:

- *незаконна приватизація державного, комунального майна* (ст. 233). Незаконною вважається приватизація державного, комунального майна шляхом заниження його вартості через визначення її у спосіб, не передбачений законом, або використання підроблених приватизаційних документів, а також сама приватизація майна, яке не підлягає приватизації згідно з законом, або приватизація неправомочною особою;
- *незаконні дії щодо приватизаційних паперів* (ст. 234). Законом встановлена кримінально-правова заборона на продаж або іншу незаконну передачу приватизаційних паперів особою, яка не є власником цих документів, їх купівля або розміщення та інші операції з приватизаційними документами без належного дозволу;
- *недотримання особою обов'язкових умов щодо приватизації державного, комунального майна або підприємств та їх подальшого використання* (ст. 235). За даною нормою особа підлягає кримінальній відповідальності за подання неправдивих відомостей у декларації щодо походження коштів, за які приватизується державне, комунальне майно або підприємство, та інших документах, необхідних для їх приватизації, недотримання вимог щодо подальшого використання приватизованого об'єкта та інших обов'язкових умов приватизації, встановлених законами та іншими нормативно-правовими актами.

§ 2. Злочини у сфері фінансової, банківської та бюджетної систем

Охороняючи сферу фінансової, банківської та бюджетної систем законодавець встановив кримінально-правову заборону на:

- *виготовлення, зберігання, придбання, перевезення, пересилання, ввезення в Україну з метою збуту або збут підроблених грошей, державних цінних паперів чи білетів державної лотереї* (ст. 199). У ч.ч. 2 і 3 ст. 199 передбачається більш суворі відповідальність, у порівнянні з ч. 1 ст. 199 у

зв'язку із можливістю вчинення вказаних дій повторно, або за попередньою змовою групою осіб чи у великому розмірі (ч. 2), а також вчиненням цих дій організованою групою чи в особливо великому розмірі (ч. 3). Дії, передбачені цією статтею, вважаються вчиненими у великому розмірі, якщо сума підробки у двісті і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян; в особливо великому розмірі — якщо сума підробки у чотириста і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян;

- *незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, обладнанням для їх виготовлення* (ст. 200). Злочинною визнається підробка документів на переказ, платіжних карток чи інших засобів доступу до банківських рахунків, а так само придбання, зберігання, перевезення, пересилання з метою збуту підроблених документів на переказ чи платіжних карток або їх використання чи збут. Під *документами на переказ* слід розуміти документ в паперовому або електронному виді, що використовується банками чи їх клієнтами для передачі доручень або інформації на переказ грошових коштів між суб'єктами переказу грошових коштів (розрахункові документи, документи на переказ готівкових коштів, а також ті, що використовуються при проведенні міжбанківського переказу та платіжного повідомлення, інші);
- *контрабанда* (ст. 201). Диспозиція ч. 1 ст. 201 містить законодавче визначення контрабанди. *Контрабанда* — це переміщення товарів через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю, вчинене у великих розмірах, а також незаконне переміщення історичних та культурних цінностей, отруйних, сильно діючих, радіоактивних або вибухових речовин, зброї та боєприпасів (крім гладкоствольної мисливської зброї та бойових припасів до неї), стратегічно важливих сировинних товарів, щодо яких законодавством встановлено відповідні правила вивезення за межі України.

Характерною особливістю такого предмета контрабанди, як "товари" є те, що на відміну від інших предметів даного злочину їх незаконне переміщення буде злочинним лише у випадку, коли їх вартість у тисячу і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Основним *безпосереднім об'єктом* контрабанди, як уже зазначалося вище, визнаються охоронювані кримінальним законом суспільні відносини, які забезпечують порядок переміщення товарів та інших предметів через митний кордон України з метою надходження до бюджету коштів від митних платежів.

За конструкцією *об'єктивної сторони* "Контрабанда" відноситься до злочинів з формальним складом, тобто вважається закінченою з моменту вчинення суспільно небезпечного діяння.

Діяння, при вчиненні контрабанди, може полягати у переміщенні товарів та інших предметів через митний кордон двома альтернативними способами:

- поза митним контролем;
- з приховуванням від митного контролю.

Переміщення предметів через митний кордон України *поза митним контролем* — це переміщення їх поза місцем розташування митниці, поза часом здійснення митного оформлення або з незаконним звільненням від митного контролю.

Під переміщенням предметів через митний кордон України *з приховуванням від митного контролю* потрібно розуміти приховування предметів у тайниках та інших засобах, що ускладнюють виявлення предметів, або шляхом надання одним предметам вигляду інших, або з поданням митному органу України як підстави для переміщення предметів підроблених документів, документів, одержаних незаконним шляхом або документів, що містять неправдиві дані, а також документів, що є підставою для переміщення інших предметів.

Обов'язковою ознакою *об'єктивної сторони* контрабанди є місце її вчинення, а саме митний кордон України, який співпадає з державним кордоном України за винятком меж спеціальних митних зон, що входять до складу митного кордону України. Державним кордоном України є лінія і вертикальна поверхня, що проходить по цій лінії, які визначають межі території України — суші, вод, надр, повітряного простору.

Суб'єкт даного злочину загальний — тобто фізична, осудна особа, яка до вчинення злочину досягла 16-річного віку.

Суб'єктивна сторона характеризується наявністю вини у формі прямого умислу.

Кваліфікованими видами контрабанди є її вчинення:
— особою, раніше судимою за ч. 1 чи 2 ст. 201;

— за попередньою змовою групою осіб. Законодавче визначення вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб передбачене у ч. 2 ст. 28.

Покарання за злочин: ч. 1 ст. 201 — позбавлення волі на строк від трьох до семи років з конфіскацією предметів контрабанди; ч. 2 ст. 201 — позбавлення волі на строк від п'яти до дванадцяти років з конфіскацією предметів контрабанди та з конфіскацією майна.

- *Незаконне виготовлення, зберігання, збут або транспортування з метою збуту піддакцизній: товарів* (ст. 204);
- *ухилення від повернення виручки в іноземній валюті* (ст. 207). Злочинним визнається умисне ухилення службових осіб підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності або осіб, які здійснюють господарську діяльність без створення юридичної особи, від повернення в Україну у передбачені законом строки виручки в іноземній валюті від реалізації на експорт товарів (робіт, послуг), або інших матеріальних цінностей, отриманих від цієї виручки, а також умисне приховування будь-яким способом такої виручки, товарів або інших матеріальних цінностей;
- *незаконне відкриття або використання за межами України валютних рахунків* (ст. 208). Кримінальна відповідальність передбачена за незаконне, з порушенням встановленого законом порядку, відкриття або використання за межами України валютних рахунків фізичних осіб, вчинене громадянином України, що постійно проживає на її території, а так само валютних рахунків юридичних осіб, що діють на території України, вчинене службовою особою підприємства, установи чи організації або за її дорученням іншою особою, а також вчинення зазначених дій особою, яка здійснює підприємницьку діяльність без створення юридичної особи;
- *порушення законодавства про бюджетну систему України* (ст. 210). Даний злочин полягає у використанні службовою особою бюджетних коштів усупереч їх цільовому призначенню або в обсягах, що перевищують затверджені межі видатків, а так само недотримання вимог щодо пропорційного скорочення видатків бюджету чи пропорційного фінансування видатків бюджетів усіх рівнів, як це встановлено чинним бюджетним законодавством, якщо предметом цих діянь були бюджетні кошти у великих або особливо

великих розмірах (великим розміром бюджетних коштів відповідно до ст.ст. 210, 211 КК вважається сума, що в тисячу і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян, особливо великим — в три тисячі і більше разів);

- *видання нормативно-правових або розпорядчих актів, які змінюють доходи і видатки бюджету всупереч встановленому законом порядку* (ст. 211).

Ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів (ст. 212).

Безпосереднім об'єктом даного злочину є суспільні відносини у сфері оподаткування юридичних і фізичних осіб з метою функціонування бюджетної системи України.

Об'єктивна сторона даного злочину з матеріальним складом характеризується наявністю наступних обов'язкових ознак: а) діяння, яке полягає в ухиленні від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів; б) наслідків у вигляді фактичного ненадходження у дохідну частину бюджету коштів у значних (ч. 1), великих (ч. 2), особливо великих (ч. 3) розмірах; в) причинного зв'язку між діянням і наслідком.

Суб'єкт злочину спеціальний: а) службові особи підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності, на яких покладено обов'язок по веденню обліку за сплатою податків; б) особи, які займаються підприємницькою діяльністю без створення юридичної особи; в) будь-які інші особи, які зобов'язані сплачувати податки, збори, інші обов'язкові платежі.

Суб'єктивна сторона характеризується наявністю вини у формі прямого умислу. Ч. 2 ст. 212 передбачає відповідальність за ті самі діяння, вчинені: за попередньою змовою групою осіб, або якщо вони призвели до фактичного ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів у великих розмірах.

Ч. 3 ст. 212 встановлює заборону за такі діяння вчинені особою, раніше судимою за ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів, або якщо вони призвели до фактичного ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів в особливо великих розмірах.

Законодавець передбачає спеціальну підставу звільнення від кримінальної відповідальності, згідно з якою особа, що вперше вчинила діяння, передбачені ч. 1, 2 цієї статті, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо вона до притягнення

до кримінальної відповідальності сплатила податки, збори (обов'язкові платежі), а також відшкодувала шкоду, завдану державі їх несвоєчасною сплатою (фінансові санкції, пеня).

Покарання за злочин: ч. 1 ст. 212 — штраф від трьохсот до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років; ч. 2 ст. 212 — штраф від п'ятисот до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до двох років, або обмеження волі на строк до п'яти років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років; ч. 3 ст. 212 — позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років з конфіскацією майна.

- *Підроблення знаків поштової оплати і проїзних квитків (ст. 215).* Особа підлягає відповідальності за даною нормою за виготовлення з метою збуту, збут або використання завідомо підроблених знаків поштової оплати, маркованої продукції, міжнародних купонів для відповіді, посвідчень особи для міжнародного поштового обміну, відбитків маркувальних машин, а також квитків залізничного, водного, повітряного або автомобільного транспорту та інших проїзних документів і документів на перевезення вантажу;
- *незаконне виготовлення, підроблення, використання або збут незаконно виготовлених, одержаних чи підроблених марок акцизного збору чи контрольних марок (ст. 216).*

§ 3. Злочини у сфері підприємництва, конкуренції, банкрутства і обігу цінних паперів

Зайняття забороненими видами господарської діяльності (ст. 203).

Об'єктом даного злочину виступають охоронювані законом суспільні відносини, які забезпечують порядок зайняття законною господарською діяльністю.

Об'єктивна сторона характеризується суспільно небезпечними діями у формі дії, визнаної зайняттям забороненими видами господарської діяльності.

Господарська діяльність — це будь-яка діяльність, у т.ч. підприємницька, юридичних осіб, а також фізичних осіб — суб'єктів підприємницької діяльності, пов'язана з виробницт-

вом (виготовленням) продукції, торгівлею, наданням послуг, виконанням робіт.

Даний злочин вважається закінченим з моменту початку зайняття забороненим видом господарської діяльності.

Суб'єкт злочину може бути загальний — фізична, осудна особа, яка до вчинення злочину досягла 16-річного віку, а також спеціальний — службова особа суб'єкта підприємницької діяльності (юридичної особи).

Суб'єктивна сторона характеризується виною у формі прямого умислу.

Кваліфікованим видом даного злочину є його вчинення:

- пов'язане з отриманням доходу у великих розмірах;
- особою, раніше судимою за зайняття забороненими видами господарської діяльності.

Покарання за злочин: ч. 1 ст. 203 — штраф від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років; ч. 2 ст. 203 — обмеження волі на строк до п'яти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

- *Порушення законодавства, що регулює виробництво, експорт, імпорту дисків для лазерних систем зчитування, експорт, імпорту обладнання чи сировини для їх виробництва* (ст. 203¹). За даною нормою встановлюється кримінально-правова заборона порушення законодавства, якщо ці дії вчинено у великих розмірах. Під великим розміром слід розуміти вартість дисків для лазерних систем зчитування, обладнання чи сировини для їх виробництва, що у три тисячі разів і більше перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян;
- *фіктивне підприємництво* (ст. 205), тобто створення або придбання суб'єктів підприємницької діяльності (юридичних осіб) з метою прикриття незаконної діяльності або здійснення видів діяльності, щодо яких існує заборона;
- *протидія законній господарській діяльності* (ст. 206), тобто протиправна вимога припинити займатися господарською діяльністю чи обмежити її, укласти угоду або не виконувати укладену угоду, виконання (невиконання) якої може за подіяти матеріальну шкоду або обмежити законні права чи

інтереси того, хто займається господарською діяльністю, поєднана з погрозою насильства над потерпілим або близькими йому особами, пошкодження чи знищення їхнього майна за відсутності ознак вимагання;

легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом (ст. 209) полягає у вчиненні фінансової операції чи укладенні угоди з коштами або іншим майном, одержаними внаслідок вчинення суспільно небезпечного протиправного діяння, що передувало легалізації (відмиванню) доходів, а також вчиненні дій, спрямованих на приховання чи маскуванню незаконного походження таких коштів або іншого майна чи володіння ними, прав на такі кошти або майно, джерела їх походження, місцезнаходження, переміщення, а так само набутті, володінні або використанні коштів чи іншого майна, одержаних внаслідок вчинення суспільно небезпечного протиправного діяння, що передувало легалізації (відмиванню) доходів;

умисне порушення вимог законодавства про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом (ст. 209¹). Злочинним визнається повторне умисне неподання інформації про фінансові операції або повторне умисне подання завідомо недостовірної інформації про фінансові операції, які підлягають внутрішньому або обов'язковому фінансовому моніторингу, спеціально уповноваженому органу виконавчої влади з питань фінансового моніторингу;

порушення порядку здійснення операцій з металобрухтом (ст. 213). За цією статтею притягаються до кримінальної відповідальності особи, за здійснення операцій з брухтом кольорових і чорних металів без державної реєстрації або без спеціального дозволу (ліцензії), одержання якого передбачено законодавством, або надання приміщень та споруд для розташування незаконних пунктів прийому, схову та збуту металобрухту, організація незаконних пунктів прийому, схову та збуту металобрухту;

порушення правил здачі дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння (ст. 214). Законодавець встановлює відповідальність за ухилення від передбачених законом обов'язкової здачі на афінаж або обов'язкового продажу видобутих із надр, отриманих із вторинної сировини, піднятих чи знайдених дорогоцінних металів чи дорогоцінного каміння, як-

що це діяння вчинене у великому розмірі, а також ухилення від обов'язкової здачі на афінаж або для обов'язкового продажу скуплених дорогоцінних металів, дорогоцінного каміння, ювелірних чи побутових виробів з них або лому таких виробів;

в *шахрайство з фінансовими ресурсами* (ст. 222) є злочином у випадку надання громадянином-підприємцем або засновником чи власником суб'єкта господарської діяльності, а також службовою особою суб'єкта господарської діяльності завідомо неправдивої інформації органам державної влади, органам влади Автономної Республіки Крим чи органам місцевого самоврядування, банкам або іншим кредиторам з метою одержання субсидій, субвенцій, дотацій, кредитів чи пільг щодо податків у разі відсутності ознак злочину проти власності;

в *порушення порядку випуску (емісії) та обігу цінних паперів* (ст. 223) вважається протиправним у разі випуску (емісії) громадянином або службовою особою суб'єкта господарської діяльності цінних паперів у формі їх відкритого розміщення без реєстрації емісії у встановленому законом порядку (ч. 1); внесення громадянином або службовою особою суб'єкта господарської діяльності в документи, які подаються для реєстрації емісії цінних паперів, завідомо недостовірної інформації, а також затвердження таких документів, якщо ці дії заподіяли велику матеріальну шкоду інвесторові (ч. 2).

Виготовлення, збут та використання підроблених недержавних цінних паперів (ст. 224).

Безпосереднім об'єктом даного злочину є відносини, пов'язані з обігом недержавних цінних паперів.

Предметом злочину виступають недержавні цінні папери.

Об'єктивна сторона злочину полягає в: а) виготовленні з метою збуту підроблених недержавних цінних паперів; б) їх збуті; в) використанні їх іншим чином.

Суб'єкт злочину загальний, тобто фізична, осудна особа, якій до вчинення злочину виповнилось 16 років.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується виною у формі прямого умислу.

Кваліфікуючими ознаками злочину (ч. 2 ст. 224) є:

- вчинення його повторно (повторним у ст. 224 визнається злочин, вчинений особою, яка раніше вчинила злочин, передбачений цією статтею або ст. 199 КК);
- заподіяння ним великої матеріальної шкоди (матеріальна шкода вважається великою, якщо вона у триста і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян).
 - Особливо кваліфікуючими обставинами (ч. 3 ст. 224) є:
 - вчинення його організованою групою (див. ч. 3 ст. 28);
 - заподіяння ним особливо великої матеріальної шкоди (такої, що у тисячу і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян).
- *Примушування до антиконкурентних узгоджених дій* (ст. 228). Вказані дії заборонені законом про захист економічної конкуренції у тому випадку, якщо вони вчиняються шляхом насильства чи заподіяння матеріальної шкоди або погрози застосування насильства чи заподіяння такої шкоди;
- о *незаконне використання знака для товарів і послуг, фірмового найменування, кваліфікованого зазначення походження товару* (ст. 229). Законодавець забороняє такі діяння, інше умисне порушення права на ці об'єкти, якщо це завдало матеріальної шкоди у великому розмірі (якщо її розмір у двісті і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян), в особливо великому розмірі (якщо розмір шкоди у тисячу і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян);
- в *незаконне збирання з метою використання або використання відомостей, що становлять комерційну таємницю* (ст. 231). В Україні криміналізовано умисні дії, спрямовані на отримання відомостей, що становлять комерційну таємницю, з метою розголошення чи іншого використання цих відомостей (комерційне шпигунство), а також незаконне використання таких відомостей, якщо це спричинило істотну шкоду суб'єкту господарської діяльності;
- в *розголошення комерційної таємниці* (ст. 232). Особа підлягає відповідальності за умисне розголошення комерційної таємниці без згоди її власника особою, якій ця таємниця відома у зв'язку з професійною або службовою діяльністю, якщо воно вчинене з корисливих чи інших особистих мотивів і завдало істотної шкоди суб'єкту господарської діяльності.

Глава 22. ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ДОВКІЛЛЯ

§ 1. Поняття і види злочинів проти довкілля

Родовим об'єктом складів злочинів, передбачених розділом VIII КК є охоронені кримінальним законом суспільні відносини у сфері використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища та забезпечення екологічної безпеки.

Більшість цих складів злочинів встановлюють кримінальну відповідальність за порушення встановлених різноманітними нормативно-правовими актами, правил використання та охорони природних ресурсів. За умови, якщо цим спричинено певну шкоду природному середовищу, життю та здоров'ю людей, або створено загрозу заподіяння такої шкоди чи небезпеку для життя та здоров'я людей. Іншими словами, розглядуваний розділ, здебільше містить матеріальні склади злочинів з бланкетними диспозиціями.

Злочини проти довкілля можна поділити на такі групи:

- 1) злочини, що посягають на екологічну безпеку;
- 2) злочини у сфері охорони і використання земель, надр, атмосферного повітря і водних ресурсів;
- 3) злочини у сфері використання та охорони рослинного і тваринного світу.

Злочини, що посягають на екологічну безпеку:

- *порушення правил екологічної безпеки* (ст. 236). Кримінально караним є порушення порядку проведення екологічної експертизи, правил екологічної безпеки під час проектування, розміщення будівництва, реконструкції, введення в експлуатацію та ліквідації підприємств, споруд, пересувних засобів та інших об'єктів, якщо це спричинило загибель людей, екологічне забруднення значних територій або інші тяжкі наслідки;
- *невжиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення* (ст. 237). Особа, на яку покладено обов'язок проведення на території, що зазнала забруднення небезпечними речовинами або випромінюванням, дезактиваційних чи інших відновлювальних заходів щодо ліквідації, або усунення наслідків екологічного забруднення, несе кримінальну відповідальність за ухилення від виконання, а також

- неналежне виконання свого обов'язку за умови, якщо це спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки;
- в *приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення* (ст. 238). Службова особа несе кримінальну відповідальність за приховування або умисне перекручення відомостей про екологічний, в тому числі радіаційного стану, який пов'язаний із забрудненням земель, водних ресурсів, атмосферного повітря, харчових продуктів і продовольчої сировини і такий, що негативно впливає на здоров'я людей, рослинний та тваринний світ, а також про стан захворюваності населення в районах з підвищеною екологічною небезпекою;
- в *проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля* (ст. 253). Службова чи спеціально уповноважена особа несе відповідальність за розробку і здачу проєктів, іншої аналогічної документації замовнику без обов'язкових інженерних систем захисту довкілля або введення (прийом) в експлуатацію споруд без такого захисту, якщо вони створили небезпеку тяжких технологічних аварій, або екологічних катастроф, загибелі, або масового захворювання населення, або інших тяжких наслідків.
- Злочини у сфері охорони і використання земель, надр, атмосферного повітря і водних ресурсів:
- в *забруднення або псування земель* (ст. 239). Забруднення або псування земель речовинами, відходами чи іншими матеріалами, шкідливими для життя, здоров'я людей або довкілля, внаслідок порушення спеціальних правил є кримінально караним за умови, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля;
- в *порушення правил охорони надр* (ст. 240). За порушення встановлених правил охорони надр особа підлягає кримінальній відповідальності за умови, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля, а також незаконне видобування корисних копалин, крім загальнопоширених;
- в *забруднення атмосферного повітря* (ст. 241). Забруднення або інша зміна природних властивостей атмосферного повітря шкідливими для життя, здоров'я людей або для довкілля речовинами, відходами, або іншими матеріалами промислового чи іншого виробництва внаслідок порушення спеціальних правил, є злочином, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи для довкілля;

- о порушення *правил охорони вод* (ст. 242). Порушення правил охорони вод (водних об'єктів) є кримінально караним, якщо це спричинило забруднення поверхневих чи підземних вод і водоносних горизонтів, джерел питних, лікувальних вод або зміну їхніх природних властивостей, або виснаження водних джерел і створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи для довкілля;
- в *забруднення моря* (ст. 243). Закон встановлює кримінальну відповідальність за забруднення моря в межах внутрішніх морських чи територіальних вод України або в межах вод виключної (морської) економічної зони України матеріалами чи речовинами, шкідливими для життя чи здоров'я людей, або відходами внаслідок порушення спеціальних правил, якщо це створило небезпеку для життя чи здоров'я людей або живих ресурсів моря, чи могло перешкодити законним видам використання моря, а також незаконне скидання, чи поховання в межах внутрішніх морських чи територіальних вод України, або у відкритому морі зазначених матеріалів, речовин і відходів (ч. 1). У випадках неповідомлення спеціально відповідальними за те особами морських та повітряних суден або інших засобів і споруд, що знаходяться в морі, адміністрації найближчого порту України, іншому уповноваженому органу або особі, а у разі скидання з метою поховання — і організації, яка видає дозволи на скидання, інформації про підготовлення або здійснення внаслідок крайньої потреби скидання чи невідворотні втрати ними в межах внутрішніх морських і територіальних вод України, або у відкритому морі шкідливих речовин чи сумішей, що містять такі речовини понад встановлені норми, інших відходів, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей, або живих ресурсів моря чи могло завдати шкоди зонам лікування і відпочинку, або перешкодити іншим законним видам використання моря, відповідні особи несуть кримінальну відповідальність (ч. 3);
- о *порушення законодавства про континентальний шельф України* (ст. 244). Кримінально караним є порушення законодавства про континентальний шельф України, якщо цим було заподіяно істотну шкоду. Особа, яка відповідає за експлуатацію технологічних установок або інших джерел небезпеки в зоні безпеки, несе кримінальну відповідальність за нежиття заходів для захисту живих організмів моря від

дії шкідливих відходів, або небезпечних випромінювань та енергії, якщо це створило небезпеку їх загибелі або загрожувало життю чи здоров'ю людей (ч. 1). Іноземці підлягають кримінальній відповідальності за проведення без належного дозволу дослідження, розвідування, розробки природних багатств та інших робіт на континентальному шельфі України (ч. 2); в *безгосподарське використання земель* (ст. 254).

Злочини у сфері використання та охорони рослинного і тваринного світу:

- в *знищення або пошкодження лісових масивів* (ст. 245). Кримінальний закон забороняє знищення або пошкодження лісових масивів, зелених насаджень навколо населених пунктів, вздовж залізниць, або інших таких насаджень вогнем чи іншим загальнонебезпечним способом;
- в *незаконна порубка лісу* (ст. 246);
- *порушення законодавства про захист рослин* (ст. 247). Кримінально караним є порушення правил, установлених для боротьби зі шкідниками і хворобами рослин, та інших ви мог законодавства про захист рослин, що спричинило тяжкі наслідки;
- *незаконне полювання* (ст. 248);
- *незаконне зайняття рибнім, звіриним або іншим водним добувним промислом* (ст. 249);
- *проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів* (ст. 250);
- *порушення ветеринарних правил* (ст. 251). Особа, яка порушила ветеринарні правила підлягає кримінальній відповідальності, якщо це спричинило поширення епізоотії або інші тяжкі наслідки;
- в *умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду* (ст. 252). Кримінально караним є лише умисне знищення згаданих територій та об'єктів.

§ 2. Окремі злочини проти довкілля

Незаконна порубка лісу (ст. 246).

Об'єктом злочину є охоронювані кримінальним законом суспільні відносини у сфері охорони, раціонального викорис-

тання і відтворення лісу. *Предметом* злочину є дерева і чагарники, які ростуть у лісах, захисних та інших лісових насадженнях, у заповідниках або на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду.

Об'єктивна сторона злочину полягає у вчиненні таких дій: а) незаконна порубка дерев і чагарників у лісах, захисних та інших лісових насадженнях, що заподіяло істотну шкоду; б) незаконна порубка дерев і чагарників у заповідниках або на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду, або в інших особливо охоронюваних лісах.

Суб'єкт злочину — особа, яка досягла 16 років.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується умислом.

Покарання за злочин: штраф від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арешт на строк до шести місяців, або обмеження волі на строк до трьох років, або позбавлення волі на строк до трьох років, з конфіскацією незаконно добутого.

Незаконне полювання (ст. 248).

Об'єктом злочину є охоронювані кримінальним законом суспільні відносини у сфері раціонального використання, охорони і відтворення тваринного світу: диких звірів і птахів. *Предметом* злочину є дикі звірі та птахи, які перебувають у стані природної волі.

Об'єктивна сторона злочину характеризується такими ознаками: а) порушення правил полювання, що заподіяло істотну шкоду; б) незаконне полювання в заповідниках або на інших територіях та об'єктах природно-заповідного фонду; в) полювання на звірів, птахів чи інші види тваринного світу, що занесені до Червоної книги України.

Суб'єкт злочину — особа, яка досягла 16 років.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується умислом.

Кваліфікуючими ознаками злочину є:

- вчинення злочину службовою особою з використанням службового становища, або за попередньою змовою групою осіб;
- способом масового знищення звірів, птахів чи інших видів тваринного світу, або з використанням транспортних засобів, або особою, раніше судимою за злочин, передбачений цією статтею (ч. 2).

Покарання за злочин: ч. 1 ст. 248 — штраф до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеження волі

на строк до трьох років, з конфіскацією знарядь і засобів полювання та всього добутого; ч. 2 ст. 248 — штраф від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеження волі на строк до п'яти років, або позбавлення волі на строк до п'яти років, з конфіскацією знарядь і засобів полювання та всього добутого.

Незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом (ст. 249).

Об'єкт злочину — охоронювані кримінальним законом суспільні відносини у сфері раціонального використання, охорони і відтворення риб та інших об'єктів водної фауни. *Предметом* злочину є водні організми, життя яких постійно або на окремих стадіях розвитку неможливе без перебування у воді: риба, мальки, раки, ікра та ін.

Об'єктивна сторона злочину характеризується такими ознаками: а) діяння — незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом; б) наслідки у вигляді істотної шкоди (визначається у кожному конкретному випадку виходячи з кількості, вартості та екологічної цінності); в) причинний зв'язок між діянням і наслідками.

Суб'єкт злочину — особа, яка досягла 16 років.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується умислом.

Кваліфікуючими ознаками злочину є:

- способом масового знищення риби, звірів чи інших видів тваринного світу;
- вчинення злочину особою, раніше судимою за злочин, передбачений цією статтею.

Покарання за злочин: ч. 1 ст. 249 — штраф до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеження волі на строк до трьох років, з конфіскацією знарядь і засобів промислу та всього добутого; ч. 2 ст. 249 — штраф від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеження волі на строк до трьох років, або позбавлення волі на строк до трьох років, з конфіскацією знарядь і засобів промислу та всього добутого.

Безгосподарське використання земель (ст. 254).

Основним безпосереднім об'єктом злочину є охоронювані кримінальним законом відносини у сфері раціонального використання, захисту і відтворення земель.

Предметом злочину виступають землі.

Об'єктивну сторону злочину характеризують а) діяння — особа не виконує або неналежним чином виконує покладений на неї обов'язок захищати землі від шкідливого впливу; б) наслідки — тривале зниження або втрата родючості, виведення земель із сільськогосподарського обороту, змивання гумусного шару, порушення структури ґрунту; в) причинний зв'язок між діянням і наслідками.

Суб'єкт злочину — особа, на яку покладено обов'язок дотримуватись правил щодо раціонального використання земель.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується умислом або необережністю.

Покарання за злочин: штраф до двохсот п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеження волі на строк до двох років, або позбавлення волі на строк до двох років, з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого.

Глава 23. ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ГРОМАДСЬКОЇ БЕЗПЕКИ

§ 1. Поняття та види злочинів проти громадської безпеки

Родовим об'єктом злочинів проти громадської безпеки є охоронювані кримінальним законом суспільні відносини по забезпеченню громадської безпеки. *Громадська безпека* — це такий стан захищеності суспільства, коли відсутня загроза основоположним цінностям людської спільноти, зокрема життя та здоров'ю людей, власності, а також забезпечена можливість нормального функціонування підприємств, установ, державних та громадських організацій.

Злочини проти громадської безпеки можна умовно поділити на такі три групи:

- 1) створення протизаконних організацій, керівництво та участь у їх діяльності (ст.ст. 255—261 КК);
- 2) незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами чи радіоактивними матеріалами (ст.ст. 262—266 КК);
- 3) злочинні порушення нормативних правил щодо забезпечення громадської безпеки (ст.ст. 267—270 КК).

Кримінальна відповідальність за **створення протизаконних організацій, керівництво та участь у їх діяльності (зокрема у вчинюваних нападах)** передбачена у таких складах злочинів:

- в створення злочинної організації** (ст. 255); **в сприяння учасникам злочинних організацій, та укриття їх злочинної діяльності** (ст. 256). Передбачає заздалегідь не обіцяне сприяння учасникам злочинних організацій та укриття їх злочинної діяльності шляхом надання приміщень, сховищ, транспортних засобів, інформації, документів, технічних пристроїв, грошей, цінних паперів, а також заздалегідь не обіцяне здійснення інших дій по створенню умов, які сприяють їх злочинній діяльності; **в бандитизм** (ст. 257);
- в терористичний акт** (ст. 258). Закон визначає, що *терористичний акт* — це застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу чи інших дій, які створювали небезпеку для життя чи здоров'я людини або заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків, якщо такі дії були вчинені з метою порушення громадської безпеки, залякування населення, провокації воєнного конфлікту, міжнародного ускладнення, або з метою впливу на прийняття рішень чи вчинення або невчинення дій органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, службовими особами цих органів, об'єднаннями громадян, юридичними особами, або привернення уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів винного (терориста), а також погроза вчинення зазначених дій з тією самою метою. Крім цього, згідно ч. 4 ст. 258 КК настає відповідальність за створення терористичної групи чи терористичної організації, керівництво такою групою чи організацією або участь у ній, а також матеріальне, організаційне чи інше сприяння створенню або діяльності терористичної групи чи терористичної організації;
- в завідомо неправдиве повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності** (ст. 259). Кримінально караним є завідомо неправдиве повідомлення про підготовку вибуху, підпалу або інших дій, які загрожують загибеллю людей чи іншими тяжкими наслідками (наприклад, повідомлення про нібито закладену бомбу в університеті);

- *створення не передбачених законам воєнізованих або збройних формувань* (ст. 260). В нашій державі забороняється створювати не передбачені законами України воєнізовані формування (такі, що мають організаційну структуру військового типу, а саме: єдиноначальність, підпорядкованість та дисципліну, і в яких проводиться військова або строюва; фізична підготовка) та брати участь у їх діяльності. Крім того, забороняється створювати не передбачені законами України збройні формування (тобто воєнізовані групи які незаконно мають на озброєнні придатну для використання вогнепальну, вибухову чи іншу зброю). Особи, які здійснюють керівництво такими формуваннями, а також займаються їх фінансуванням, постачанням їм зброї, боєприпасів, вибухових речовин чи військової техніки підлягають кримінальній відповідальності за ч. 3 ст. 260. Особи, які беруть участь у складі збройних та воєнізованих формувань у нападі на підприємства, установи, організації чи на громадян несуть відповідальність відповідно до ч. 4 ст. 260 КК;
- *в напад на об'єкти, на яких є предмети, що становлять підвищену небезпеку для оточення* (ст. 261). Відповідно до цієї статті особи несуть відповідальність за вчинення нападу на об'єкти, на яких виготовляються, зберігаються, використовуються або якими транспортуються радіоактивні, хімічні, біологічні чи вибухонебезпечні матеріали, речовини, предмети, з метою захоплення, пошкодження або знищення цих об'єктів.

Кримінальна відповідальність за **незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами чи радіоактивними матеріалами** передбачена у таких складах злочинів:

- *в викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживанням службовим становищем* (ст. 262). Мова йде про спеціальний вид злочинів, передбачений статтями 185, 186, 187, 189, 190, 191 КК, якщо їх предметом виступають вищезгадані речі; **в незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами** (ст. 263);
- *в недбале зберігання вогнепальної зброї або бойових припасів* (ст. 264). Особа підлягає кримінальній відповідальності за

недбале зберігання вогнепальної зброї або бойових припасів, лише за тієї умови, що внаслідок цього сталася загибель людей (смерть хоча б однієї особи), або інші тяжкі наслідки (заподіяння тяжкого або середньої тяжкості тілесного ушкодження);

- о *незаконне поводження з радіоактивними матеріалами* (ст. 265). Кримінально караним є придбання, носіння, зберігання, використання, передача, видозмінення, знищення, розпилення або руйнування радіоактивних матеріалів (джерел іонізуючого випромінювання, радіоактивних речовин або ядерних матеріалів, що перебувають у будь-якому фізичному стані в установці, або виробі чи в іншому вигляді) без передбаченого законом дозволу;
- о *погроза вчинити викрадення або використати радіоактивні матеріали* (ст. 266). Особа несе відповідальність за погрозу вчинити викрадення радіоактивних матеріалів з метою примусити фізичну або юридичну особу міжнародну організацію, або державу вчинити будь-яку дію, або утриматися від неї, якщо були підстави побоюватися здійснення цієї погрози.

Відповідальність за злочинні порушення нормативних правил щодо забезпечення громадської безпеки:

- о *порушення правил поводження з вибуховими, легкозаймистими та їдкими речовинами або радіоактивними матеріалами* (ст. 267). Кримінальна відповідальність відповідно до цієї статті настає за порушення правил зберігання, використання, обліку, перевезення вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або інших правил поводження з ними, а також незаконне пересилання цих речовин чи матеріалів поштою, або вантажем, якщо це порушення створило небезпеку загибелі людей, або настання інших тяжких наслідків. Крім того, згідно з ч. 2 ст. 267 особа підлягає відповідальності за ці діяння, а також незаконне пересилання поштою або багажем легкозаймистих, або їдких речовин, якщо вони спричинили загибель людей, або інші тяжкі наслідки;
- о *незаконне ввезення на територію України відходів і вторинної сировини* (ст. 268). Закон забороняє ввозити на територію України чи здійснювати транзит через її територію відходів або вторинної сировини без належного дозволу, а також ввозити на територію України чи здійснювати транзит через її територію речовин або матеріалів, що належать

- до категорії небезпечних відходів, які забороняються до ввезення;
- о *незаконне перевезення на повітряному судні вибухових або легкозаймистих речовин* (ст. 269). Кримінально караним є: порушення правил законодавчої заборони щодо перевезення на повітряному судні вибухових або легкозаймистих речовин. Кваліфікуючою ознакою цього злочину є загибель людей чи інші тяжкі наслідки, спричинені таким перевезенням;
 - в *порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки* (ст. 270). Особа підлягає кримінальній відповідальності за порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки (тобто закріплених у нормативно-правових актах), якщо воно спричинило виникнення пожежі, якою заподіяно шкоду здоров'ю людей або майнову шкоду у великому розмірі. Кваліфікуючою ознакою цього складу злочину є загибель людей, майнова шкода в особливо великому розмірі або інші тяжкі наслідки. У примітці до ст. 270 КК встановлено спеціальні правила обчислення розміру заподіяної шкоди.

У розділі IX Особливої частини КК передбачена низка *спеціальних підстав звільнення від кримінальної відповідальності*. Зокрема, це правові норми, встановлені ч. 2 ст. 255, ч. 5 ст. 258, ч. 6 ст. 260, ч. 3 ст. 263 КК.

Особа без будь-яких додаткових умов звільняється від кримінальної відповідальності, якщо наявні названі нижче підстави:

- відповідно до ч. 2 ст. 255 особа звільняється від кримінальної відповідальності за вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 255, якщо вона: а) добровільно заявила про створення злочинної організації або участь у ній; б) активно сприяла її розкриттю. Це правило не розповсюджується на організаторів і керівників злочинних організацій;
- згідно з ч. 5 ст. 258 особа звільняється від кримінальної відповідальності за участь у терористичній групі чи терористичній організації, а також матеріальне, організаційне чи інше сприяння створенню або діяльності терористичної групи чи терористичної організації, за умови, якщо вона: а) добровільно повідомила про злочин правоохоронний орган; б) сприяла припиненню існування або діяльності терористичної групи чи організації або розкриттю злочинів, вчинених у зв'язку із створенням або діяльністю такої групи чи

- організації, в) якщо в її діях немає складу іншого злочину. Це правило не поширюється на організаторів і керівників згаданих груп та організацій;
- у відповідності до ч. 6 ст. 260 звільняється від кримінальної відповідальності особа, яка перебувала в складі незаконних воєнізованих чи збройних формувань, за їх створення або участь у їх діяльності, за умов, якщо вона: а) добровільно вийшла з такого формування; б) повідомила про його існування органи державної влади чи органи місцевого самоврядування;
 - відповідно до ч. 3 ст. 263 КК особа звільняється від кримінальної відповідальності за незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами, якщо вона добровільно (за власною волею і незалежно від мотивів) здала органам влади зброю, бойові припаси, вибухові речовини або вибухові пристрої.

§ 2. Окремі злочини проти громадської безпеки

Створення злочинної організації (ст. 255).

Для кваліфікації за цією статтею закон визначає як необхідну ознаку **мету** злочинної організації — вчинення хоча б одного тяжкого чи особливо тяжкого злочину, або діяльність якої пов'язана із вчиненням декількох злочинів.

Об'єктивна сторона злочину полягає у вчиненні хоча б одної з таких дій: а) створення злочинної організації; б) керівництво злочинною організацією; в) участь у злочинній організації; г) участь у злочинах, вчинених такою організацією; г) організація, керівництво чи сприяння зустрічі (сходці) представників злочинних організацій або організованих груп для розроблення планів і умов спільного вчинення злочинів, матеріального забезпечення злочинної діяльності чи координації дій об'єднань злочинних організацій або організованих груп.

Вчинення окремих злочинів учасниками злочинної організації потребує додаткової кваліфікації за відповідними статтями.

Злочин є закінченим з моменту вчинення забороненого законом діяння.

Суб'єкт злочину — особа, що досягла 16 років.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом.

Покарання за злочин: позбавлення волі на строк від п'яти до дванадцяти років.

Бандитизм (ст. 257). Законом передбачена відповідальність за організацію озброєної банди з метою нападу на підприємства, установи, організації чи на окремих осіб, а також участь в такій банді або у вчиненні нею нападі.

Об'єктивна сторона бандитизму включає вчинення хоча б одної з таких дій: а) організацію банди; б) участь в банді; в) участь у нападі, вчинюваному бандою.

Банда — це злочинна організація (див. ст. 255 КК), яка має такі специфічні ознаки:

— озброєність;

— спеціальну мету — напад на підприємства, установи, організації чи на окремих громадян.

Озброєність банди означає, що хоча б у одного з її учасників є зброя, призначена для використання в нападах (у тому числі зареєстрована), і про це знають інші члени банди. *Зброя* може бути: вогнепальна; холодна військова, мисливська, спортивна, саморобна чи перероблена (обрізи).

Суб'єкт злочину — особа, яка досягла 14-річного віку.

Суб'єктивна сторона бандитизму характеризується умисною виною та спеціальною метою — вчинення нападів на підприємства, установи, організації чи на окремих громадян.

Покарання за злочин: позбавлення волі на строк від п'яти до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна.

Незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами (ст. 263).

Безпосереднім об'єктом злочину є громадська безпека в сфері поширення зазначених предметів. *Предметом* злочину можуть бути відповідно до ч. 1 ст. 263: 1) вогнепальна зброя (крім гладкоствольної мисливської); 2) бойові припаси; 3) вибухові речовини; 4) вибухові пристрої, а також, відповідно до ч. 2 ст. 263 — 5) холодна зброя (кинджали, фінські ножі, касети).

У загальному розумінні *зброя* — це предмет, за допомогою якого можливо заподіяти шкоду життю та здоров'ю і який призначений для враження тіла іншої людини, а також не має іншого (господарського, побутового і т.д.) призначення.

Вогнепальна зброя — це зброя, в якій снаряд (куля, шрот) приводиться в рух миттєвим звільненням хімічної енергії заряду (пороху чи ін.).

Вибухові речовини — це хімічні речовини, їх сполуки або суміші, що здатні вибухнути без доступу кисню (порох, динаміт, тротил та ін.)

Об'єктивна сторона незаконного поводження з *вогнепальною зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами* полягає у здійсненні без відповідного дозволу одного з таких діянь: носіння; зберігання; придбання; виготовлення; ремонт; передача; збут.

Об'єктивна сторона незаконного поводження з *хочодною зброєю* полягає у здійсненні без відповідного дозволу одного з таких діянь: носіння; виготовлення; ремонт; збут.

Суб'єкт злочину — це особа, яка досягла 16 річного віку.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується умисною виною.

Покарання за злочин: ч. 1 ст. 263 — позбавлення волі на строк від двох до п'яти років; ч. 2 ст. 263 — штраф до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеження волі на строк від двох до п'яти років, або позбавлення волі на строк до трьох років.

Глава 24. ЗЛОЧИНИ ПРОТИ БЕЗПЕКИ ВИРОБНИЦТВА

§ 1. Поняття і види злочинів проти безпеки виробництва

Згідно ст. 3 Конституції України життя і здоров'я людини, її безпека, визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Разом з тим, згідно ст. 43 Конституції України кожен має право на належні, безпечні й здорові умови праці. Захист цих цінностей у сфері виробництва покладено на діючий Кримінальний кодекс України. Розділ X Особливої частини Кримінального кодексу України містить п'ять статей (271—275), що регламентують кримінальну відповідальність за злочини, вчинені в сфері безпеки виробництва.

Виробництво — це складна соціально-економічна і технічна відносно замкнута система, в основі функціонування якої лежить праця людини, спрямована на отримання суспільно корисного результату.

Безпека виробництва — це система заходів, що ґрунтуються на нормативно-правових актах у сфері виробництва і спря-

мовані на недопущення чи зменшення ймовірності нещасних випадків, травматизму та на послаблення негативного впливу виробництва на фізичний та психологічний стан працівників.

Нормативно-правові акти, що охороняють безпеку виробництва належать до різних галузей права: екологічного, цивільного, трудового тощо. Але норми саме кримінального права забезпечують охорону відносин, що гарантують безпеку виробництва від найбільш небезпечних посягань.

Родовим об'єктом злочинів, передбачених Розділом X Кримінального кодексу України (злочинів проти безпеки виробництва) є відносини, що забезпечують безпеку виробництва.

Безпосереднім об'єктом таких злочинів є безпека конкретних видів виробництва. Наприклад, в ст. 272 КК передбачена відповідальність за порушення правил безпеки при проведенні робіт, з підвищеною небезпекою на виробництві, а саме: гірничих, будівельних тощо. Перелік таких робіт згідно з Законом України "Про охорону праці" від 14 жовтня 1992 р. затверджується Державним комітетом по нагляду за охороною праці.

Додатковим обов'язковим об'єктом злочинів проти безпеки виробництва є життя і здоров'я людини. *Додатковими фактативними об'єктами* можуть виступати навколишнє середовище та власність (ст.ст. 272—275 КК).

З *об'єктивної сторони* злочини проти безпеки виробництва характеризуються як злочини з матеріальним складом. Злочинне діяння може мати форму як дії, так і бездіяльності.

Суб'єктивна сторона може мати вираження як у формі умислу так і необережності.

Суб'єктом злочину є особа, обов'язком якої є дотримуватися правил безпеки виробництва, тобто спеціальний суб'єкт.

§ 2. Окремі злочини проти безпеки виробництва

Діяння, передбачене ст. 271 Кримінального кодексу України "Порушення вищою законодавства про охорону праці" посягає на безпечні умови праці.

Об'єктом злочину є суспільні відносини, що забезпечують безпеку праці.

Об'єктивна сторона злочину полягає у порушенні техніки безпеки, санітарних норм, інших правил охорони праці. Ст. 271 КК є бланкетною, тобто відсилає до інших актів (закони, укази, інструкції, постанови, правила тощо). Згідно таких актів

встановлюються правила безпеки, що регулюють питання охорони праці.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується змішаною або необережною формою вини.

Суб'єкт злочину — спеціальний. Ним може бути службова особа підприємства, установи, організації, яка за посадою зобов'язана була забезпечити на певній ділянці роботи безпечні умови праці або громадянин — суб'єкт підприємницької діяльності, який був зобов'язаний згідно з законом забезпечити безпечні умови праці на своєму підприємстві.

Санкція ч. 1 ст. 271 КК передбачає відповідальність у вигляді штрафу до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до двох років, або обмеження волі на той самий строк.

Ч. 2 ст. 271 КК передбачає більш суворе покарання за те саме діяння, якщо воно спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки. Під терміном "загибель людей" слід розуміти факт настання біологічної смерті однієї чи декількох осіб. Під іншими тяжкими наслідками слід розуміти заподіяння тяжких тілесних ушкоджень хоча б одній особі або не менш як двом особам — середньої тяжкості.

Ст. 272 КК України "*Порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою*" передбачає відповідальність за порушення правил безпеки при проведенні гірничих, будівельних чи інших робіт (роботи з високотоксичними промисловими отрутами, зварювальні роботи), що становлять підвищену небезпеку. Гірничими є роботи по розробці й видобуванню корисних копалин (вугілля, руди, сланців, бокситів тощо). Перелік таких робіт згідно з Законом України "Про охорону праці" від 14 жовтня 1992 р. затверджується Державним комітетом по нагляду за охороною праці.

Об'єктом злочину, передбаченого ст. 272 КК є безпека праці при виконанні робіт з підвищеною небезпекою.

Суб'єктивна сторона порушення правил безпеки при виконанні робіт з підвищеною небезпекою характеризується змішаною або необережною формами вини.

Суб'єктом злочину є особа, яка зобов'язана в зв'язку з виконанням службових обов'язків по виконанню робіт з підвищеною небезпекою дотримуватись правил безпеки, тобто спеціальний суб'єкт. Таким суб'єктом можуть виступати службові

особи, робітники, а також громадяни, що є суб'єктами підприємницької діяльності.

Санкція ч. 1 ст. 272 КК передбачає штраф до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до двох років, або обмеження волі на строк до трьох років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років, або без такого.

Ч. 2 ст. 272 КК передбачає більш суворе покарання за те саме діяння, якщо воно спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки.

Ст. 273 КК України передбачає відповідальність за порушення правил безпеки на вибухонебезпечних підприємствах або у вибухонебезпечних цехах. Такі правила передбачено Законом України від 14 жовтня 1992 року "Про охорону праці". Особливий статус вибухонебезпечних підприємств та вибухонебезпечних цехів пояснюється їх специфікою. При порушенні правил безпеки на таких підприємствах ймовірні нещасні випадки з численними людськими жертвами і значними матеріальними збитками.

Склад злочину утворює порушення на вказаному виробництві встановлених правил безпеки, якщо таке діяння створило загрозу загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків або заподіяло шкоду здоров'ю потерпілого (ч. 1 ст. 273 КК).

Основним безпосереднім об'єктом злочину є безпека на вибухонебезпечних підприємствах або у вибухонебезпечних цехах.

Злочин може бути вчинений лише на території вибухонебезпечних підприємств або вибухонебезпечних цехів.

Встановлюють належність підприємства до переліку вибухонебезпечних міністерства, виробничі об'єднання, органи Держгіртехнагляду та деякі інші організації. Вибухонебезпечні підприємства і вибухонебезпечні цехи розрізняються за категоріями небезпеки. Найчастіше до вибухонебезпечних належать підприємства, що активно використовують в процесі виробництва легкозаймисті та вибухонебезпечні речовини, наприклад: бензин, ефір, ацетон, пропан тощо. Також до таких підприємств відносяться заводи і цехи, де виготовляються набойки, порох, вибухові речовини: динаміти, тротил, гексоген і т. ін., а також деякі шахти, через небезпеку вибуху метану та інших легкозаймистих газів.

З моменту створення ситуації на території вибухонебезпечних підприємств або вибухонебезпечних цехів, коли виникає загроза загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків або заподіяння шкоди здоров'ю потерпілого злочин вважається закінченим.

Об'єктивна сторона злочину може бути виражена у формі як дії, так і бездіяльності. Наприклад, куріння у вибухонебезпечному цеху або невиконання дій, обов'язкових згідно техніки безпеки на підприємстві.

Суб'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 273 КК може мати змішану або необережну форму вини.

Суб'єктом злочину є особа, яка зобов'язана дотримуватися правил безпеки на вибухонебезпечному підприємстві чи у вибухонебезпечних цехах. Це можуть бути як працівники підприємства чи цеха, лабораторії, шахти та ін., так і сторонні особи, які повинні були усвідомлювати небезпеку невиконання або неналежного виконання правил безпеки на вибухонебезпечних об'єктах.

Санкцією ст. 273 КК передбачені виправні роботи на строк до двох років, або обмеження волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на строк до трьох років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого.

В ч. 2 ст. 273 передбачено відповідальність за ті ж дії, якщо вони спричинили загибель людей або викликали інші тяжкі наслідки.

Порушення правил ядерної або радіаційної безпеки, передбачене ст. 274 КК, має на увазі порушення на виробництві правил ядерної або радіаційної безпеки, якщо такі дії створили загрозу загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків або заподіяло шкоду здоров'ю потерпілого.

Радіоактивними називаються матеріали природного чи штучного походження, які є витокami іонізуючого випромінювання і перебувають у будь-якому стані.

Ядерними матеріалами є уран і торій, а також інші матеріали, які розщеплюються.

Основні питання дотримання радіаційної безпеки регулює Закон України "Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку" від 8 лютого 1995 р.

Об'єктом злочину, передбаченого ст. 274 КК є ядерна або радіаційна безпека виробництва.

Порушення правил ядерної або радіаційної безпеки може виявлятися у неналежному або недбалому зберіганні радіоактивних речовин, допущенні до роботи на ядерних об'єктах осіб, що не мають на це дозволу тощо.

З *суб'єктивної сторони* злочин може мати змішану або необережну форму вини.

Суб'єктом злочину, передбаченого ст. 274 КК є особа, яка зобов'язана дотримуватися на виробництві правил ядерної чи радіаційної безпеки, при чому це може бути як працівник підприємства, чи громадянин — суб'єкт підприємницької діяльності, так і стороння на ядерному виробництві особа.

Ст. 275 КК передбачає кримінальну відповідальність за *порушення правил, що стосуються безпечного використання промислової продукції або безпечної експлуатації будівель і споруд*.

Об'єктом злочину є безпека використання промислової продукції і безпека експлуатації будівель і споруд.

З *об'єктивної сторони* злочин має місце при порушенні правил, що мають забезпечувати безпечну експлуатацію промислової продукції та безпечну експлуатацію будівель та споруд.

З *суб'єктивної сторони* злочин може мати змішану, або необережну форму вини.

Суб'єктом злочину можуть бути: громадяни — суб'єкти підприємницької діяльності, працівники, на яких покладено обов'язок дотримуватися правил, що стосуються безпечного використання промислової продукції або безпечної експлуатації будівель і споруд.

Глава 25. ЗЛОЧИНИ ПРОТИ БЕЗПЕКИ РУХУ ТА ЕКСПЛУАТАЦІЇ ТРАНСПОРТУ

§ 1. Поняття і види злочинів проти безпеки руху та експлуатації транспорту

Родовим об'єктом складів злочинів, передбачених розділом XI КК, є охоронювані кримінальним законом суспільні відносини у сфері безпеки руху та експлуатації всіх видів транспорту, в тому числі магістральних трубопроводів. Для окремих видів злочинів характерним є наявність *додаткового об'єкту* — відносин щодо охорони життя і здоров'я особи.

Протиправні діяння, відповідальність за які встановлена цим розділом КК, здебільше виражаються у порушенні чинних на транспорті правил, іншими словами, диспозиції статей є бланкетними. Згадані правила встановлюються численними відомчими нормативними актами, наприклад: Правила дорожнього руху, які затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 31 грудня 1993 р.

Склади злочинів проти безпеки руху і експлуатації транспорту можна поділити на три таких групи:

- 1) злочини, що посягають на безпеку руху водного, залізничного та повітряного транспорту;
- 2) злочини проти безпеки руху і експлуатації автомобільного транспорту (а також міського електротранспорту);
- 3) пошкодження магістральних трубопроводів.

Злочинами, що посягають на безпеку руху водного, залізничного та повітряного транспорту є:

- *порушення правил безпеки руху або експлуатації залізничного, водного чи повітряного транспорту* (ст. 276). Йдеться про порушення працівником залізничного, водного або повітряного транспорту правил безпеки руху або експлуатації транспорту, а також недоброякісний ремонт транспортних засобів, колій, засобів сигналізації та зв'язку, за умови якщо це створило небезпеку для життя людей або настання інших тяжких наслідків;
- *пошкодження шляхів сполучення і транспортних засобів* (ст. 277). Особа відповідає за умисне руйнування або пошкодження шляхів сполучення, споруд на них, рухомого складу або суден, засобів зв'язку чи сигналізації, а також інші дії, спрямовані на приведення зазначених предметів у непридатний для експлуатації стан, якщо це спричинило чи могло спричинити аварію поїзда, судна або порушило нормальну роботу транспорту, або створило небезпеку для життя людей чи настання інших тяжких наслідків;
- *угон або захоплення залізничного рухомого складу, повітряного, морського чи річкового судна* (ст. 278). Кримінально караним є угон або захоплення залізничного рухомого складу, повітряного, морського чи річкового судна;
- *блокування транспортних комунікацій, а також захоплення транспортного підприємства* (ст. 279). Цим складом злочину охоплюються діяння що полягає в блокуванні транспортних комунікацій шляхом влаштування перешкод, від-

- ключення енергопостачання чи іншим способом, яке порушило нормальну роботу транспорту або створювало небезпеку для життя людей, або настання інших тяжких наслідків (ч. 1 ст. 279 КК) та встановлена відповідальність за захоплення вокзалу, аеродрому, порту, станції або іншого транспортного підприємства, установи або організації (ч. 2 ст. 279);
- *примушування працівника транспорту до невиконання своїх службових обов'язків* (ст. 280). Особливістю цього злочину є те, що згадане примушення відбувається такими способами: погрози вбивством, заповіданням тяжких тілесних ушкоджень або знищенням майна цього працівника чи близьких йому осіб;
 - *порушення правил повітряних польотів* (ст. 281). Особа, яка не є працівником повітряного транспорту, несе відповідальність за порушення правил безпеки польотів повітряних суден, за умови, якщо це створило небезпеку для життя людей або настання інших тяжких наслідків;
 - *порушення правил використання повітряного простору* (ст. 282). Кримінально караним є порушення правил пуску ракет, проведення всіх видів стрільби, вибухових робіт або вчинення інших дій у повітряному просторі, якщо це створило загрозу безпеці повітряних польотів;
 - *самовільне без нагальної потреби зупинення поїзда* (ст. 283). Цим складом злочину встановлена відповідальність за самовільне зупинення поїзда стоп-краном чи шляхом роз'єднання повітряної гальмової магістралі, а також іншим способом. Умовами відповідальності є відсутність нагальної потреби зупинити поїзд та створення такими діями загрози загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків або за подіяння шкоди здоров'ю потерпілого;
 - *ненадання допомоги судну та особам, що зазнали лиха* (ст. 284). Кримінально караним є ненадання допомоги капітаном судна (у разі зіткнення з його судном) екіпажу та пасажиром, а також зустрінутим у морі або на іншому водному шляху особам, які зазнали лиха в разі зіткнення з судном. Капітан підлягає відповідальності, якщо він мав можливість надати таку допомогу без серйозної небезпеки для свого судна, екіпажу і пасажирів;
 - *неповідомлення капітаном назви свого судна при зіткненні суден* (ст. 285). Кримінально караним є неповідомлення капітаном судна іншому судну, що зіткнулося з ним на морі,

назви і порту приписки свого судна, а також місця свого відправлення та призначення, незважаючи на наявність можливості подати ці відомості.

Злочинами проти безпеки руху і експлуатації автомобільного транспорту є:

- *порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами* (ст. 286);
- *випуск в експлуатацію технічно несправних транспортних засобів або інше порушення їх експлуатації* (ст. 287). Цим складом злочину охоплюються випуск в експлуатацію завідомо технічно несправних транспортних засобів, допуск до керування транспортним засобом особи, яка перебуває в стані сп'яніння або не має права на керування транспортним засобом, чи інше грубе порушення правил експлуатації транспорту, що забезпечують дорожній рух, вчинене особою, відповідальною за технічний стан або експлуатацію транспортних засобів, якщо це спричинило потерпілому середньої тяжкості тілесне ушкодження, тяжке тілесне ушкодження або його смерть;
- *порушення правил, норм і стандартів, що стосуються забезпечення дорожнього руху* (ст. 288). Порушення правил, норм і стандартів, що стосуються забезпечення дорожнього руху, вчинене особою, відповідальною за будівництво, реконструкцію, ремонт чи утримання шляхів, вулиць, залізничних переїздів, інших шляхових споруд, або особою, яка виконує такі роботи, якщо це порушення спричинило потерпілому середньої тяжкості тілесне ушкодження, тяжке тілесне ушкодження або смерть;
- *незаконне заволодіння транспортним засобом* (ст. 289);
- *знищення, підробка або заміна номерів вузлів та агрегатів транспортного засобу* (ст. 290). Особа відповідає за знищення, підробку або заміну ідентифікаційного номера, номерів двигуна, шасі або кузова, або заміну без дозволу від повідних органів номерної панелі з ідентифікаційним номером транспортного засобу;
- *порушення чинних на транспорті правил* (ст. 291). Особливістю цього злочину є те, що при його вчиненні відбувається порушення чинних на транспорті правил, що забезпечують рух, і саме внаслідок цього має місце загибель людей або інші тяжкі наслідки;

- *пошкодження об'єктів магістральних нафто-, газо- та нафтопродуктопроводів* (ст. 292). Кримінально караним є пошкодження або руйнування магістральних нафто-, газо- та нафтопродуктопроводів, відводів від них, а також технологічно пов'язаних з ними об'єктів, споруд, засобів автоматики, зв'язку, сигналізації. Умовою відповідальності є заподіяння внаслідок таких порушення нормальної роботи зазначених трубопроводів або спричинення небезпеки для життя людей.

§ 2. Окремі злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту

Порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами (ст. 286).

Основним безпосереднім об'єктом злочину є охоронювані законом відносини по забезпеченню безпеки руху та експлуатації автомобільного транспорту. *Додатковим об'єктом* злочину є життя і здоров'я людини.

Об'єктивна сторона даного злочину включає такі ознаки: а) діяння; б) наслідки; в) причинний зв'язок між діянням і наслідками.

Діяння полягає у порушенні правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту, може вчинятися шляхом дії або бездіяльності, і завжди пов'язане з недотриманням вимог відповідних нормативних актів, які визначають правила безпеки руху та експлуатації транспортних засобів (насамперед Правила дорожнього руху).

Кримінальна відповідальність настає за умови заподіяння наслідків у вигляді середньої тяжкості тілесного ушкодження (див. ст. 122 КК). Злочин вважається закінченим з моменту настання наслідків.

Суб'єктом злочину є особа, яка досягла 16 років.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується необережною формою вини.

Кваліфікуючими та особливо кваліфікуючими ознаками злочину є:

- смерть потерпілого або заподіяння тяжкого тілесного ушкодження (ч. 2);
- загибель кількох осіб (ч. 3).

Покарання за злочин: ч. 1 ст. 286 — штраф до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до двох років, або арешт на строк до шести місяців, або обмеження волі на строк до трьох років, з позбавленням права керувати транспортними засобами на строк до трьох років або без такого; ч. 2 ст. 286 — позбавлення волі на строк від трьох до восьми років з позбавленням права керувати транспортними засобами на строк до трьох років або без такого; ч. 3 ст. 286 — позбавлення волі на строк від семи до двадцяти років з позбавленням права керувати транспортними засобами на строк до трьох років.

Незаконне заволодіння транспортним засобом (ст. 289).

Основним безпосереднім об'єктом злочину є врегульовані законом відносини по використанню транспортних засобів. *Додатковим об'єктом* можуть бути життя і здоров'я особи. *Предметом* злочину є всі види автомобілів, трактори та інші самохідні машини, трамваї і тролейбуси, а також мотоцикли та інші механічні транспортні засоби.

Об'єктивна сторона злочину полягає у незаконному заволодінні транспортним засобом. Кримінальний закон визначає, що незаконним заволодінням є протиправне вилучення будь-яким способом транспортного засобу у власника чи користувача всупереч їх волі.

Суб'єктом злочину, передбаченого ч. 1 ст. 289, є особа, яка досягла 16 років, а суб'єктом злочину, передбаченого ч. 2 та 3 ст. 289 — особа яка досягла 14 років.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується умисною формою вини. Відносно мети вчинення злочину, закон встановлює, що злочин може бути вчинений з будь-якою метою.

Кваліфікуючими та особливо кваліфікуючими ознаками злочину є:

ч. 2

- вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб;
- повторно;
- якщо злочин поєднаний з насильством, що не є небезпечним для життя або здоров'я потерпілого, або з погрозою за стосування такого насильства;
- вчинення злочину з проникненням у приміщення чи інше сховище;
- спричинення значної матеріальної шкоди потерпілому;

ч. 3

- якщо злочин поєднаний з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, або з погрозою застосування такого насильства;
- вчинення злочину організованою групою;
- злочин вчинений щодо транспортного засобу, вартість якого у двісті п'ятдесят разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Покарання за злочин: ч. 1 ст. 289 — штраф від однієї тисячі до однієї тисячі двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк від трьох до п'яти років; ч. 2 ст. 289 — позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років; ч. 3 ст. 289 — позбавлення волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна.

Ч. 4 ст. 289 передбачає спеціальну підставу звільнення від кримінальної відповідальності, умовами якої є:

- вчинення злочину вперше;
- під час незаконного заволодіння транспортним засобом не було застосовано будь-яке насильство до потерпілого чи погроза такого насильства;
- особа добровільно заявила про вчинення злочину правоохоронним органам;
- особа повернула транспортний засіб власникові;
- повне відшкодування завданих злочином збитків.

Глава 26. ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ ТА МОРАЛЬНОСТІ

§ 1. Поняття і види злочинів проти громадського порядку та моральності

Родовим об'єктом злочинів даної групи є охоронювані кримінальним законом суспільні відносини, які забезпечують громадський порядок та моральні основи в суспільстві.

Громадський порядок — це стан в суспільстві за якого забезпечуються умови спокійного життя людей.

Моральність — це світоглядні уявлення людини, які визначають її поведінку в суспільстві, взаємовідносини з іншими членами суспільства.

Таким чином, злочини проти громадського порядку та моральності — це передбачені розділом XII Особливої частини КК суспільно небезпечні, винні діяння, вчинює або створює небезпеку заподіяння шкоди суспільним відносинам, які забезпечують громадський порядок та моральність.

Злочини, які містяться у розділі XII Особливої частини КК поділяються на види:

- 1) злочини проти громадського порядку (ст.ст. 293 — 296);
- 2) злочини проти моральності (ст.ст. 297 — 304).

Кримінальна відповідальність за злочини проти громадського порядку передбачена у наступних складах злочинів:

- *групове порушення громадського порядку* (ст. 293);
- *масові заворушення* (ст. 294). Законодавець встановлює кримінальну відповідальність за організацію масових заворушень, що супроводжувалися насильством над особою, погромами, підпалами, знищенням майна, захопленням будівель або споруд, насильницьким виселенням громадян, опором представникам влади із застосуванням зброї або інших предметів, які використовувалися як зброя, а також активна участь в масових заворушеннях;
- *заклики до вчинення дій, що загрожують громадському порядку* (ст. 295), тобто публічні заклики до погромів, підпалів, знищення майна, захоплення будівель чи споруд, насильницького виселення громадян, що загрожують громадському порядку, а також розповсюдження, виготовлення чи зберігання з метою розповсюдження матеріалів такого змісту;
- *хуліганство* (ст. 296).

До злочинів проти моральності відносяться:

- *наруга над могилою* (ст. 297). До кримінальної відповідальності притягуються особи за наругу над могилою, іншим місцем поховання, над трупом або урною з прахом покійного, а також викрадення предметів, що знаходяться в місці поховання або на трупі;
- *нищення, руйнування чи псування пам'яток історії або культури* (ст. 298), є кримінально караним діянням якщо воно вчинюється умисно (ч. 1 ст. 298) або якщо ці дії вчинені щодо об'єктів, які є особливою історичною або культурною цінністю (ч. 2 ст. 298), або ж якщо вказані вище діяння вчинені службовою особою з використанням службового становища (ч. 3 ст. 298);

- *жорстоке поводження з тваринами* (ст. 299) визнається злочинним у результаті знущання над тваринами, що відносяться до хребетних, вчинене із застосуванням жорстоких методів або з хуліганських мотивів, а також нацькування зазначених тварин одна на одну, вчинене з хуліганських чи корисливих мотивів (ч. 1 ст. 299). Кваліфікованим видом даного злочину є вчинення вказаних дій у присутності малолітнього (ч. 2 ст. 299);
- *ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості* (ст. 300);
- *ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів* (ст. 301). Дана стаття передбачає відповідальність за ввезення в Україну творів, зображень або інших предметів порнографічного характеру з метою збуту чи розповсюдження або їх виготовлення, перевезення чи інше переміщення з тією самою метою, або їх збут чи розповсюдження, а також примушування до участі в їх створенні;
- *створення або утримання місць розпусти і звідництво* (ст. 302). Більш високий ступінь суспільної небезпечності утворюють ці діяння, якщо вони вчинені з метою наживи або особою, раніше судимою за цей злочин, або вчинені організованою групою (ч. 2 ст. 302), а особливо кваліфікованим видом даного злочину є вчинення вказаних вище дій із залученням неповнолітнього (ч. 3 ст. 302);
- *проституція або примушування чи втягнення до заняття проституцією* (ст. 303). Законодавець встановлює кримінально правову заборону за систематичне заняття проституцією, тобто надання сексуальних послуг з метою отримання доходу (ч. 1 ст. 303). Більш суворою є відповідальність за примушування чи втягнення у заняття проституцією, тобто надання сексуальних послуг за плату шляхом застосування насильства чи погрози його застосування, знищення чи пошкодження майна, шантажу або обману (ч. 2 ст. 303). До особливо кваліфікованих видів даного злочину законодавством віднесено вищевказані дії, вчинені щодо неповнолітнього або організованою групою (ч. 3 ст. 303), а також сутенерство, тобто створення, керівництво або участь в організованій групі, яка забезпечує діяльність з надання сексуальних послуг особами чоловічої та жіночої статі з метою отримання прибутків (ч. 4 ст. 303);
- *втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність* (ст. 304).

§ 2. Окремі злочини проти громадського порядку та моральності

Групове порушення громадського порядку (ст. 293)

Об'єктом даного злочину є громадський порядок.

Об'єктивна сторона передбачає наявність наступних обов'язкових ознак: а) діяння — організація групових дій, а також активна участь у таких діях; б) наслідки — грубе порушення громадського порядку або суттєве порушення роботи транспорту, підприємства, установи чи організації; в) причинний зв'язок між діянням і наслідком.

Під *організацією груповій дії* розуміється планування, підготовка, давання вказівок щодо проведення групових дій.

Активна участь в групових діях полягає у особистому їх вчиненні, виконанні дій спільно з іншими їх учасниками.

Під *грубим порушенням* громадського порядку потрібно розуміти недодержання правил поведінки у громадських місцях, нехтування або цілеспрямоване порушення порядку.

Суттєве порушення роботи транспорту, підприємства, установи, організації це тимчасове (тривале) припинення повноцінного функціонування транспортної системи, порушення графіку руху транспорту, перешкоджання роботі підприємств, установ чи організацій шляхом блокування входів або виходів, захоплення приміщень тощо.

Суб'єкт злочину — фізична, осудна особа, яка до вчинення злочину досягла 16 років.

Суб'єктивна сторона характеризується виною у формі прямого умислу.

Покарання за злочин: штраф до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арешт на строк до шести місяців.

Хуліганство (ст. 296).

Безпосереднім об'єктом даного злочину є громадський порядок.

Об'єктивна сторона характеризується наявністю суспільно небезпечного діяння, яке грубо порушує громадський порядок і відзначається особливою зухвалістю чи винятковим цинізмом.

Особлива зухвалість полягає у грубому порушенні громадського порядку, яке супроводжується заподіянням іншим особам тілесних ушкоджень, порушенням роботи підприємств, установ, організацій, знущання над людиною (людьми) тощо.

Виятковий цинізм — характеризується відвертим, не прихованим негативним ставленням до оточуючих з боку злочинця (знущання над потерпілими, нехтування загальноновизначених норм моралі).

Суб'єкт злочину — фізична, осудна особа, яка до вчинення злочину досягла 14 років.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується наявністю таких обов'язкових ознак як вина у формі прямого умислу і мотив явної неповаги до суспільства.

Кваліфікуючою ознакою (ч. 2 ст. 296) є вчинення хуліганства групою осіб (див. ч. 1 ст. 28 КК).

Особливо кваліфікуючими ознаками хуліганства є його вчинення:

- особою, раніше судимою за хуліганство;
- пов'язане з опором представникові влади або представникові громадськості, який виконує обов'язки з охорони громадського порядку, чи іншим громадянам, які припиняли хуліганські дії (ч. 3 ст. 296);
- із застосуванням вогнепальної або холодної зброї чи іншого предмета, спеціально пристосованого, або заздалегідь заготовленого для нанесення тілесних ушкоджень.

Покарання за злочин: ч. 1 ст. 296 — штраф від п'ятисот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арешт на строк до шести місяців, або обмеження волі на строк до п'яти років; ч. 2 ст. 296 — обмеження волі на строк до п'яти років або позбавлення волі на строк до чотирьох років; ч. 3 ст. 296 — позбавлення волі на строк від двох до п'яти років; ч. 4 ст. 296 — позбавлення волі на строк від трьох до семи років.

Ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості (ст. 300)

Об'єкт злочину є суспільні відносини, які забезпечують моральні засади людства.

Предмет злочину є твори, закріплені на різноманітних носіях інформації (відеокасети, фотографії, книги, дискети тощо), які пропагують культ насильства і жорстокості (вбивства, катування, знущання тощо).

Об'єктивна сторона полягає у вчиненні дій, які можуть проявлятися у кількох формах: а) ввезення в Україну; б) виго-

товлення; в) розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості.

Ввезення — фактичне переміщення зазначених предметів через митний кордон України з території іноземної держави.

Виготовлення — це створення або технічне розмноження вказаних творів.

Розповсюдження творів — це їх фактична передача з метою поширення між ширшим колом осіб або ознайомлення інших людей з їх змістом.

Суб'єкт злочину загальний — фізична, осудна особа, якій до вчинення злочину виповнилося 16 років.

Суб'єктивна сторона передбачає наявність вини у формі прямого умислу та метою збуту чи розповсюдження творів, що пропагують культ насильства та жорстокості.

Кваліфікуючими ознаками злочину (ч. 2 ст. 300) є вказані вище дії:

- щодо кіно- та відеопродукції, що пропагують культ насильства та жорстокості;
- збут неповнолітнім чи розповсюдження серед них вищевказаних творів.

Особливо кваліфікуючими ознаками даного злочину (ч. 3 ст. 300) є:

- вчинення вказаних вище дій повторно (*див.* ст. 32 КК);
- за попередньою змовою групою осіб (*див.* ч. 2 ст. 28 КК);
- примушування неповнолітніх до участі в створенні творів, що пропагують культ насильства і жорстокості.

Покарання за злочин: ч. 1 ст. 300 — штраф до ста п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арешт на строк до шести місяців, або обмеження волі на строк до трьох років, з конфіскацією творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, засобів їх виготовлення та розповсюдження; ч. 2 ст. 300 — штраф від ста до трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеження волі на строк до п'яти років, з конфіскацією кіно- та відеопродукції, що пропагує культ насильства і жорстокості, засобів її виготовлення і демонстрування; ч. 3 ст. 300 — позбавлення волі на строк від трьох до п'яти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років та з конфіскацією творів, кіно- та відеопродук-

ції, що пропагують культ насильства і жорстокості, засобів їх виготовлення і демонстрування.

Втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність (ст. 304)

Об'єктом даного злочину є охоронювані кримінальним законом суспільні відносини, що забезпечують моральні засади суспільства у частині розвитку неповнолітніх.

Потерпілою є особа, яка не досягла повноліття, тобто 18-річного віку.

Об'єктивна сторона полягає у вчиненні дій по втягненню неповнолітніх у: а) злочинну діяльність; б) пияцтво; в) заняття жебрацтвом; г) заняття азартними іграми.

Втягнення у злочинну діяльність — означає залучення їх до вчинення одного чи кількох злочинів.

Пияцтво — неодноразове вживання алкогольних напоїв.

Заняття жебрацтвом — умисне схиляння неповнолітнього до систематичного випрошування грошей чи інших матеріальних цінностей у сторонніх осіб.

Втягнення у заняття азартними іграми — умисне схиляння особи до систематичної гри на гроші або інші матеріальні цінності.

Суб'єктом даного злочину вважається фізична осудна особа, яка до вчинення злочину досягла 18 років (абз. 1 п. 3 постанови Пленуму Верховного Суду України від 23.12.1983 р. № 6 "Про практику застосування судами України законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну та іншу антигромадську діяльність").

Суб'єктивна сторона характеризується умисною формою вини.

Покарання за злочин: обмеження волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк.

*Глава 27. ЗЛОЧИНИ У СФЕРІ ОБІГУ
НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ,
ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН, ЇХ
АНАЛОГІВ АБО ПРЕКУРСОРІВ ТА
ІНШІ ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ЗДОРОВ'Я
НАСЕЛЕННЯ*

§ 1. Поняття і види злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інших злочинів проти здоров'я населення

Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення — це передбачені розділом XIII Особливої частини КК України суспільно небезпечні, винні діяння, які посягають на безпеку невизначеного кола осіб, здоров'ю яких загрожує або створюється небезпека заподіяння шкоди у результаті незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів, отруйних, сильнодіючих речовин і одурманюючих засобів, біологічних агентів і токсинів, радіоактивно забрудненої продукції, а також від поширення епідемій. Злочини даної групи поділяються на види:

- 1) злочини, пов'язані з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, отруйних і сильнодіючих речовин (ст.ст. 305—307, 309—311, 320, 321);
- 2) злочини, пов'язані з незаконним заволодінням наркотичними засобами, психотропними речовинами, їх аналогами, прекурсорами, а також обладнанням, призначеним для їх виготовлення (ст.ст. 308, 312, 313, 318, 319);
- 3) злочини, пов'язані з незаконним вживанням наркотичних, психотропних речовин, їх аналогів і одурманюючих засобів, а також допінгу (ст. 314—317, 322—324);
- 4) інші злочини проти здоров'я населення (ст.ст. 325—327).

До злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, отруйних і сильнодіючих речовин відносяться:

- *контрабанда наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів* (ст. 305);
- *використання коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів* (ст. 306). Кримінально караним є розміщення коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, у банках, на підприємствах, в установах, організаціях та їх підрозділах або використання таких коштів для придбання об'єктів, майна, що підлягають приватизації, чи обладнання для виробничих чи інших потреб, або використання таких доходів (коштів і майна) з метою продовження незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів;
- *незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів* (ст. 307);
- *незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту* (ст. 309). У випадку позитивної посткримінальної поведінки законодавець передбачає спеціальну підставу звільнення від кримінальної відповідальності за дії, передбачені частиною першою цієї статті за умови, що особа добровільно звернулася до лікувального закладу і розпочала лікування від наркоманії;
- *посів або вирощування снотворного маку чи конопель* (ст. 310). Більш суворий вид покарання за даний злочин встановлюється у ч. 2 ст. 310 за незаконний посів або вирощування снотворного маку чи конопель особою, яка була засуджена за цією статтею чи яка раніше вчинила один із злочинів, передбачених статтями 307, 309, 311, 317 цього Кодексу, або вчинені за попередньою змовою групою осіб з метою збуту, а також незаконний посів, або вирощування снотворного маку чи конопель у кількості п'ятисот і більше рослин;
- *незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання прекурсорів* (ст. 311). До кримінальної відповідальності за даною нормою притягується особа, у тому випадку, коли ці діяння вчиняються нею з метою використання вказаних предметів для виробництва або виготовлення наркотичних засобів чи психотро-

пних речовин. Законодавець стимулює позитивну поведінку особи вказуючи що особа, яка добровільно здала прекурсор, що призначалися для виробництва або виготовлення наркотичних засобів чи психотропних речовин, і вказала джерело їх придбання, або сприяла розкриттю злочинів, пов'язаних із незаконним обігом прекурсорів, наркотичних засобів, психотропних речовин, або їх аналогів, звільняється від кримінальної відповідальності за незаконні їх виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання (частина перша цієї статті);

- *порушення встановленіа правил обігу наркотичніа засобів, психотропта речовин, їх аналогів або прекурсорів (ст. 320).* Особа підлягає кримінальній відповідальності за порушення встановлених правил посіву або вирощування снотворного маку чи конопель, а також порушення правил виробництва, виготовлення, зберігання, обліку, відпуску, розподілу, торгівлі, перевезення, пересилання чи використання наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, призначених для виробництва чи виготовлення цих засобів або речовин;
- *незаконне виробництво, виготовлення, придбання, перевезення, пересилання, зберігання з метою збуту або збут отруйта і сьнодіючіа речовин (ст. 321).* Кримінальна відповідальність настає за незаконне виробництво, виготовлення, придбання, перевезення, пересилання або зберігання з метою збуту, збут отруйних, або сильнодіючих речовин, що не є наркотичними, або психотропними чи їх аналогами, а також здійснення таких дій щодо обладнання, призначеного для виробництва чи виготовлення отруйних, або сильнодіючих речовин, вчинені без спеціального на те дозволу.

Кримінальна відповідальність за злочини, пов'язані з **незаконним заволодінням наркотичними засобами, психотропними речовинами, їх аналогами, прекурсорами, а також обладнанням, призначеним для їх виготовлення** передбачена статтями:

- *викрадення, привласнення, вимагання наркотичних засобів, психотропта речовин або їх аналогів чи заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем (ст. 308);*
- *викрадення, привласнення, вимагання прекурсорів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання служ-*

бовим становищем (ст. 312). До кваліфікованих видів даного злочину відносяться вчинення його повторно або за попередньою змовою групою осіб, або із застосуванням насильства, що не є небезпечним для життя, або здоров'я, чи з погрозою застосування такого насильства, або у великих розмірах, а також заволодіння прекурсорами шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем (ч. 2 ст. 312). До особливо кваліфікованих його видів відносяться вищевказані дії, вчинені організованою групою або в особливо великих розмірах, розбій з метою викрадення прекурсорів, а також їх вимагання, поєднане з насильством, небезпечним для життя і здоров'я (ч. 3 ст. 312);

- *викрадення, привласнення, вимагання обладнання, призначеного для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, чи заволодіння ним шляхом шахрайства, або зловживання службовим становищем та інші незаконні дії з такни обладнанням* (ст. 313).

За вчинення злочинів, пов'язаних з **незаконним вживанням наркотичних, психотропних речовин, їх аналогів і одурманюючих засобів, а також допінгу** відповідальність встановлюється у статтях:

- *незаконне введення в організм наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів* (ст. 314);
- *схилання до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів* (ст. 315). Законодавець посилює відповідальність за вчинення даної дії повторно або щодо двох чи більше осіб, або щодо неповнолітнього, а також особою, яка раніше вчинила один із злочинів, передбачених ст.ст. 307, 308, 310, 314, 317 КК (ч. 2 ст. 315);
- *незаконне публічне вживання наркотичних засобів* (ст. 316). Кримінально караним є публічне або вчинене групою осіб незаконне вживання наркотичних засобів у місцях, що призначені для проведення навчальних, спортивних і культурних заходів, та в інших місцях масового перебування громадян;
- *організація або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів* (ст. 317);
- *незаконна організація або утримання місць для вживання одурманюючих засобів* (ст. 322). В Україні заборонена незаконна організація або утримання місць для вживання з метою одурманювання лікарських та інших засобів, що не є

- наркотичними або психотропними чи їх аналогами, а також надання приміщень з такою метою;
- *спонукання неповнолітніх до застосування допінгу* (ст. 323). *Допінг* — це засоби і методи, які входять до переліку заборонених Антидопінговим кодексом Олімпійського руху;
 - *схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів* (ст. 324). Злочинним визнається схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів, що не є наркотичними або психотропними чи їх аналогами.

До інших злочинів проти здоров'я населення відносяться:

- *порушення правил боротьби з епідеміями* (ст. 325). До кримінальної відповідальності за даною статтею притягується особа у результаті порушення правил, встановлених з метою запобігання епідемічним та іншим заразним захворюванням і боротьби з ними, якщо ці дії спричинили або завідомо могли спричинити поширення цих захворювань;
- *порушення правил поводження з мікробіологічними або іншими біологічними агентами чи токсинами* (ст. 326). Дане діяння визнається кримінально караним у випадку порушення правил зберігання, використання, обліку, перевезення мікробіологічних або інших біологічних агентів чи токсинів, інших правил поводження з ними, якщо воно створило загрозу загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків, або заподіяло шкоду здоров'ю потерпілого;
- *заготівля, перероблення або збут радіоактивно забруднених продуктів харчування чи іншої продукції* (ст. 327).

Характерною особливістю злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інших злочинів проти здоров'я населення є наявність у них в якості предметів цих злочинів або засобів їх вчинення: наркотичних засобів; психотропних речовин; прекурсорів; аналогів наркотичних засобів та психотропних речовин; снотворного маку; конопель; отруйних і сильнодіючих речовин; одурманюючих засобів; мікробіологічних та інших біологічних агентів; токсинів; допінгу; радіоактивно забруднених продуктів та іншої продукції.

Законодавче визначення даних предметів міститься в Законі України "Про обіг в Україні наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів" та в "Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів", який за-

тверджений постановою Кабінету Міністрів України від 6 травня 2000 р. № 770 (далі — Перелік).

§ 2. Окремі злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів

Контрабанда наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів (ст. 305)

Безпосереднім об'єктом даного злочину є охоронювані кримінальним законом суспільні відносини щодо встановленого порядку переміщення наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів через митний кордон України.

Предметами у цьому складі злочину виступають: а) наркотичні засоби; б) психотропні речовини; в) їх аналоги; г) прекурсори.

Наркотичні засоби — це рослини, сировина і речовини, природні або синтетичні, класифіковані як такі в міжнародних конвенціях, а також інші рослини, сировина і речовини, які становлять небезпеку для здоров'я населення у разі зловживання ними і віднесені до зазначеної категорії Комітетом з контролю за наркотиками при Міністерстві охорони здоров'я України (далі — Комітет), відповідно до Закону України від 8 липня 1999 р. № 863—XIV "Про внесення змін до Закону України "Про обіг в Україні наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів" (ВВР. — № 36, ст. 318).

Психотропні речовини — будь-які природні або синтетичні речовини чи матеріали, класифіковані як такі в міжнародних конвенціях, а також інші речовини і матеріали, які становлять небезпеку для здоров'я населення у разі зловживання ними і віднесені до зазначеної категорії Комітетом.

Прекурсори — речовини та їх солі, класифіковані в міжнародних конвенціях як хімічні матеріали, які використовуються для виготовлення наркотичних засобів і психотропних речовин, а також хімічні речовини та їх солі, які використовуються з цією метою і віднесені до зазначеної категорії Комітетом.

Особливо небезпечні наркотичні засоби і психотропні речовини —• речовини і препарати, які є особливо небезпечними для здоров'я людини і занесені до списків № 1 і № 2 таблиці I міжнародними конвенціями ООН, а також рішенням Комітету.

Аналоги наркотичних засобів і психотропних речовин — це речовини природного чи синтетичного походження, хімічна

структура і властивості яких подібні хімічній структурі й властивостям наркотичних засобів і психотропних речовин.

Об'єктивна сторона передбачає вчинення дій по переміщенню вказаних предметів через митний кордон України двома способами: а) поза митним контролем; б) з приховуванням від митного контролю.

Під переміщенням предметів поза митним контролем потрібно розуміти їх переміщення через митний кордон поза місцем розташування митниці, поза часом здійснення митного контролю.

Під переміщенням з приховуванням від митного контролю розуміється переміщення відповідних предметів з використанням тайників та інших засобів, що ускладнюють виявлення предметів, або шляхом надання одним предметам вигляду інших, або з поданням митному органу України як підстави для переміщення предметів підроблених документів, документів одержаних незаконним шляхом, або документів, що містять неправдиві дані, а також документів, що є підставою для переміщення інших предметів.

Суб'єкт даного злочину загальний — фізична осудна особа, яка до вчинення злочину досягла 16-річного віку.

Суб'єктивна сторона характеризується наявністю вини у формі прямого умислу.

Кваліфікованими видами даного злочину (ч. 2 ст. 305) є його вчинення:

- повторно;
- за попередньою змовою групою осіб;
- якщо предметом цих дій були особливо небезпечні наркотичні засоби чи психотропні речовини;
- або наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналоги чи прекурсори у великих розмірах.

Особливо кваліфікованими видами даного злочину (ч. 3 ст. 305) є контрабанда вказаних у диспозиції цієї норми предметів, вчинена організованою групою, а також якщо предметом контрабанди були наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналоги чи прекурсори в особливо великих розмірах.

Відповідно до примітки ст. 305, поняття великий та особливо великий розмір наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, що застосовується в цьому розділі, визначається спеціально уповноваженим органом виконавчої влади у галузі охорони здоров'я.

Покарання за злочин: ч. 1 ст. 305 — позбавлення волі на строк від трьох до восьми років з конфіскацією наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, що були предметом контрабанди; ч. 2 ст. 305 — позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років з конфіскацією наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, що були предметом контрабанди, та з конфіскацією майна; ч. 3 ст. 305 — позбавлення волі на строк від восьми до дванадцяти років із конфіскацією наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, що були предметом контрабанди, та з конфіскацією майна.

Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 307).

Об'єктом даного злочину є суспільні відносини, що забезпечують правовий режим обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів.

Предметом злочину є наркотичні засоби, психотропні речовини та їх аналоги. Поняття даних предметів наведене при характеристиці предметів злочину, передбаченого ст. 305.

Об'єктивна сторона передбачає вчинення хоча б однієї з альтернативних дій: а) виробництво; б) виготовлення; в) придбання; г) зберігання; г) перевезення; д) пересилання; е) збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів.

Виробництво наркотичних засобів, психотропних речовин — це дії, пов'язані з серійним одержанням наркотичних засобів або психотропних речовин із хімічних речовин або рослин.

Виготовлення наркотичних засобів або психотропних речовин — це дії, включаючи рафінування та екстракцію, в результаті яких одержуються наркотичні засоби або психотропні речовини, а також відбувається перетворення наркотичних засобів, психотропних речовин, або прекурсорів на готові для використання форми наркотичних засобів чи психотропних речовин, або лікарські засоби, що їх вміщують.

Придбання — це купівля, отримання в обмін, дарування, позичка, збирання, а також інше оплатне чи безоплатне одержання аналізованих у даному складі злочину предметів.

Зберігання — це протиправне фактичне володіння винною особою наркотичними засобами, психотропними речовинами або їх аналогами.

Перевезення — це переміщення вищевказаних предметів з одного місця в інше в межах України транспортним засобом.

Пересилання полягає у відправленні предметів з одного місця в інше поштою, посильним тощо.

Збут — оплатна чи безоплатна передача наркотичних засобів, психотропних речовин або прекурсорів у володіння чи користування інших осіб (продаж, обмін, дарування, введення ін'єкцій іншій особі тощо).

Суб'єкт злочину загальний — фізична осудна особа, яка до вчинення злочину досягла 16-річного віку.

Суб'єктивна сторона характеризується виною у формі прямого умислу та спеціальною метою — збуту.

Кваліфікованими видами даного злочину є:

- вчинення його повторно;
- за попередньою змовою групою осіб;
- особою, яка раніше вчинила один із злочинів, передбачених ст.ст. 308—310, 312, 314, 315, 317 КК;
- із залученням неповнолітнього;
- збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів у місцях, що призначені для проведення навчальних, спортивних і культурних заходів, та в інших місцях масового перебування громадян;
- збут чи передача цих речовин у місцях позбавлення волі;
- якщо предметом таких дій були наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги у великих розмірах;
- особливо небезпечні наркотичні засоби або психотропні речовини.

Особливо кваліфікованими видами цього злочину (ч. 3 ст. 307) є вищевказані дії:

- вчинені організованою групою;
- якщо предметом таких дій були наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги в особливо великих розмірах;
- вчинені із залученням малолітнього;
- вчинені щодо малолітнього.

У ч. 4 ст. 307 законодавець передбачає спеціальну підставу звільнення від кримінальної відповідальності за умови, що особа, яка добровільно здала наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги і вказала джерело їх придбання або сприяла розкриттю злочинів, пов'язаних з їх незаконним обі-

гом, звільняється від кримінальної відповідальності за незаконне їх виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання (частина перша цієї статті, частина перша статті 309 КК).

Покарання за злочин: ч. 1 ст. 307 — позбавлення волі на строк від трьох до восьми років; ч. 2 ст. 307 — позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років з конфіскацією майна; ч. 3 ст. 307 — позбавленням волі на строк від восьми до двадцяти років з конфіскацією майна.

Незаконне введення в організм наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 314).

Об'єктом злочину є здоров'я особи.

Об'єктивна сторона характеризується вчиненням дій, які виражаються у введенні будь-яким способом в організм іншої людини наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів.

Знаряддям вчинення даного злочину є наркотичні засоби, психотропні речовини та їх аналоги, визначення котрих було дано при характеристиці ст. 305 КК.

Під незаконним введенням слід розуміти будь-які примусові дії, спрямовані на введення вказаних засобів в організм іншої людини (ін'єкція, додавання в їжу, напої тощо).

Суб'єкт злочину загальний — фізична осудна особа, яка до вчинення злочину досягла 16-річного віку.

Суб'єктивна сторона характеризується виною у формі прямого умислу.

Кваліфікованими видами даного злочину (ч. 2 ст. 314) є:

- якщо ці діяння призвели до наркотичної залежності потерпілого;
- вчинені повторно;
- особою, яка раніше вчинила один із злочинів, передбачених статтями 306 — 312 та 314 — 318 КК;
- вчинені щодо двох чи більше осіб;
- якщо вони заподіяли середньої тяжкості чи тяжке тілесне ушкодження потерпілому.

Особливо кваліфікованими видами даного злочину (ч. 3 ст. 314) є його вчинення щодо:

- неповнолітнього;
- особи, яка перебуває в безпорадному стані;
- вагітної жінки;

- якщо вони були пов'язані з введенням в організм іншої особи особливо небезпечних наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів;
- якщо внаслідок таких дій настала смерть потерпілого.

Покарання за злочин: ч. 1 ст. 314 — позбавлення волі на строк від двох до п'яти років; ч. 2 ст. 314 — позбавлення волі на строк від трьох до десяти років; ч. 3 ст. 314 — позбавлення волі на строк від п'яти до дванадцяти років.

Організація або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 317)

Об'єктом злочину є здоров'я невизначеної частини населення.

Об'єктивна сторона характеризується вчиненням наступних альтернативних дій: а) організація місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів; б) утримання місць для вчинення вищевказаних дій; в) надання приміщень з цією метою.

Організація місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів полягає у створенні і підготовці до використання саме з цією метою. Утримання полягає у вчиненні дій, спрямованих на забезпечення функціонування таких місць.

Суб'єкт злочину загальний — фізична осудна особа, яка до вчинення злочину досягла 16-річного віку.

Суб'єктивна сторона характеризується виною у формі прямого умислу, а також спеціальною метою — незаконне вживання, виробництво чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів. За ч. 2 ст. 317 у випадку вчинення злочину з корисливих мотивів — наявність мотиву є обов'язковою передумовою для кваліфікації діянь за цією ознакою.

Кваліфікованими видами даного злочину є вчинення його:

- повторно;
- з корисливих мотивів;
- групою осіб;
- із залученням неповнолітнього.

Покарання за злочин: ч. 1 ст. 317 — позбавлення волі на строк від трьох до п'яти років; ч. 2 ст. 317 — позбавлення волі на строк від п'яти до дванадцяти років з конфіскацією майна.

Глава 28. ЗЛОЧИНИ У СФЕРІ ОХОРОНИ ДЕРЖАВНОЇ ТАЄМНИЦІ, НЕДОТОРКАНОСТІ ДЕРЖАВНИХ КОРДОНІВ, ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРИ- ЗОВУ ТА МОБІЛІЗАЦІЇ

§ 1. Поняття і види злочинів у сфері охорони державної таємниці, недоторканості державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації

Ст. 17 Конституції України передбачає, що "захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу". Тому *родовим об'єктом* злочинів у сфері охорони державної таємниці, недоторканості державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації є сукупність суспільних відносин, які забезпечують обороноздатність, незалежність, територіальну цілісність та недоторканість України. Разом з тим злочини об'єднані вказаним родовим об'єктом, мають різні безпосередні об'єкти.

На підставі викладеного злочини, які містяться у розділі XIV КК України можна поділити на такі три групи:

- 1) злочини, які посягають на відносини у сфері охорони державної таємниці або конфіденційної інформації (ст.ст. 328—330 КК України). **Безпосереднім об'єктом** цих злочинів є суспільні відносини у сфері охорони державної таємниці або конфіденційної інформації в різних сферах діяльності держави, тобто відносини інформаційної безпеки. Посягання на цей об'єкт може заподіяти шкоду економічному, військовому, науковому потенціалам України. При єдності об'єкту злочини, що розглядаються мають певні особливості в предметі, в об'єктивній та суб'єктивній стороні їх складів, а тому кожен з них вимагає самостійного аналізу;
- 2) злочини, які посягають на недоторканність державного кордону України (ст.ст. 331—334 КК України). **Безпосереднім об'єктом** цих злочинів є суспільні відносини у сфері охорони суверенітету України, цілісності і недоторканості її кордонів. Правовою базою для відповідальності за ці злочини є стаття 2 Конституції КК України, згідно з якою "Суверенітет України поширюється на всю її територію.

Територія України в межах існуючого кордону є цілісною і недоторканою";

- 3) злочини, які посягають на порядок комплектування збройних сил України, що підриває її обороноздатність (ст.ст. 335—337 КК України). Загальним *безпосереднім об'єктом* цих злочинів є відносини з комплектування Збройних Сил України, їх бойової підготовки, отже, в кінцевому рахунку — із забезпечення обороноздатності України. Загальною ознакою *об'єктивної сторони* злочинів є бездіяльність — ухилення від виконання обов'язку нести військову службу. Правовою базою для відповідальності є ст. 65 Конституції України, яка передбачає обов'язок громадян України захищати Вітчизну, незалежність та територіальну цілісність України, а також обов'язок відбувати військову службу відповідно до закону.

Згідно з цим, громадянин України, який підлягає черговому призову на строкову військову службу, призову за мобілізацією, військовому обліку або спеціальним зборам, зобов'язаний з'явитися на призовний пункт, у військомат або інше місце, зазначене в документі (повістці) в зазначений день і час. Невиконання цього обов'язку свідчить про ухилення. Всі ці злочини вважаються закінченими з моменту неявки в зазначене документом місце і час.

Закон України від 25 березня 1992 року "Про загальний військовий обов'язок і військову службу" передбачає поважні причини неявки, якими є:

- хвороба призовника, що позбавляє його можливості особисто прибути у відповідний пункт;
- смерть або тяжка хвороба близького родича;
- перешкода стихійного характеру або інші обставини, які позбавили призовника можливості особисто прибути у зазначені пункт і строк.

Суб'єктивна сторона всіх злочинів цієї групи — прямий умисел.

Кримінальна відповідальність за **посягання на відносини у сфері охорони державної таємниці або конфіденційної інформації** передбачена у таких складах злочинів:

- *розголошення державної таємниці* (ст. 328);
- *втрата документів, що містять державну таємницю* (ст. 329). Відповідно до цієї статті особа несе відповідальність за втрату документів або інших матеріальних носіїв таємної інформації, що містять державну таємницю, а та-

кож предметів, відомості про які становлять державну таємницю, особою, якій вони були довірені, якщо втрата стала результатом порушення встановленого законом порядку поводження із зазначеними документами та іншими матеріальними носіями секретної інформації або предметами. Ч. 2 ст. 329 передбачає відповідальність за те саме діяння, якщо воно спричинило тяжкі наслідки;

- *передача або збирання відомостей, що становлять конфіденційну інформацію, яка є власністю держави* (ст. 330). Кримінально караною є передача або збирання з метою передачі іноземним підприємствам, установам, організаціям, або їх представникам, економічних, науково-технічних та інших відомостей, що становлять конфіденційну інформацію, яка є власністю держави, особою, якій ці відомості були довірені або стали відомі у зв'язку з виконанням службових обов'язків, за відсутності ознак державної зради або шпигунства. Ч. 2 ст. 330 передбачає відповідальність за ті самі дії, вчинені з корисливих мотивів або такі, що спричинили тяжкі наслідки для інтересів держави, або вчинені повторно, або за попередньою змовою групою осіб.

Злочини, які посягають на недоторканість державного кордону України:

- *незаконне перетинання державного кордону* (ст. 331);
- *порушення порядку здійснення міжнародних передач товарів, що підлягають державному експортному контролю* (ст. 333). Кримінально караними є порушення встановленого порядку здійснення міжнародних передач товарів, що підлягають державному експортному контролю. До кваліфікованих видів даного складу злочину відносяться ті самі діяння, вчинені повторно або організованою групою;
- *порушення правил міжнародних польотів* (ст. 334). Закон визначає, що відповідальність настає за вліт в Україну або виліт з України без відповідного дозволу, а також недодержання зазначених у дозволі маршрутів, місць посадки, повітряних трас, коридорів або ешелонів.

Злочини, які посягають на комплектування Збройних Сил України:

- *ухилення від призову на строкову військову службу* (ст. 335);
- *ухилення від призову за мобілізацією* (ст. 336);
- *ухилення від військового обліку або спеціальних зборів* (ст. 337).

§ 2. Окремі злочини у сфері охорони державної таємниці, недоторканості державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації

Розголошення державної таємниці (ст. 328).

Кримінально караним є розголошення відомостей, що становлять державну таємницю особою, якій ці відомості були довірені або стали відомі у зв'язку з виконанням службових обов'язків, за відсутності ознак державної зради або шпигунства. Ч. 2 ст. 328 передбачає відповідальність за те саме діяння, якщо воно спричинило тяжкі наслідки.

Безпосереднім об'єктом є встановлений згідно з вимогами відповідних актів законодавства єдиний порядок забезпечення охорони державної таємниці, який слугує забезпеченню безпеки держави, тобто режим державної таємниці.

Предмет злочину — це відомості, що становлять державну таємницю. У ст. 1 Закону України "Про державну таємницю" від 21 січня 1994 року (в редакції Закону України від 21 вересня 1999 року) державна таємниця визначається як вид інформації, що охоплює відомості у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку, розголошення яких може завдати шкоди національній безпеці України та які в порядку встановленому цим законом визнані державною таємницею і підлягають охороні державою.

Об'єктивна сторона злочину — розголошення відомостей, що становлять державну таємницю, іншою мовою — протиправне їх розголошення. Для вирішення питань про те, чи становлять державну таємницю ті чи інші відомості, чи є особа такою, якій ці відомості були довірені або стали відомі у зв'язку з виконанням службових обов'язків, необхідно звернутися до інших нормативно-правових актів, тобто диспозиція статті 328 є бланкетною. Діяння може полягати як у дії, так і в бездіяльності, які призведи до того, що таємні відомості стали надбанням сторонніх осіб.

Злочин вважається закінченим з моменту, коли таємні відомості стали відомі хоча б одній сторонній особі, тобто з моменту їх розголошення.

Ч. 2 ст. 328 передбачає кваліфікуючу ознаку — спричинення тяжких наслідків, поняття яких закон не дає, а тому їх

зміст визначають виходячи з конкретних обставин кримінальної справи.

Суб'єкт злочину — спеціальний, тобто особа якій відомості, що становлять державну таємницю, були довірені або стали відомі у зв'язку з виконанням службових обов'язків і яка досягла 16-річного віку. Це може бути як службова особа, так і інша (шифрувальник, секретар тощо). Військовослужбовці за розголошення відомостей, що становлять державну таємницю, несуть відповідальність за статтею 422 КК.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується будь-якою формою вини: як умислом (прямим і непрямим), так і необережністю (злочинною самовпевненістю і злочинною недбалістю).

Покарання за злочин: ч. 1 ст. 328 — позбавлення волі на строк від двох до п'яти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого; ч. 2 ст. 328 — позбавлення волі на строк від п'яти до восьми років.

Незаконне перетинання державного кордону (ст. 331).

Кримінальна відповідальність настає за перетинання державного кордону України будь-яким способом поза пунктами пропуску через державний кордон України або в пунктах пропуску через державний кордон України, але без відповідних документів чи дозволу.

Ч. 2 цієї статті передбачає відповідальність за ті самі дії, вчинені особою, яка раніше була засуджена за такий самий злочин, а ч. 3 — за дії, передбачені ч. 1 або 2 цієї статті, що поєднані із застосуванням зброї.

Ч. 4 передбачає, що чинність цієї статті не поширюється на випадки прибуття в Україну іноземців чи осіб без громадянства, без відповідних документів чи дозволу для використання права притулку відповідно до Конституції України, а також з метою набуття статусу біженця, і на випадки прибуття в Україну без встановленого документа її громадян, які стали жертвами злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми.

Безпосереднім об'єктом злочину є порядок перетинання державного кордону України, що забезпечує державну безпеку.

Об'єктивна сторона злочину полягає у діях, які виражаються у переході (незалежно від напрямку) державного кордону України і може проявлятися у трьох таких формах: а) перетинання державного кордону України будь-яким способом поза пунктами пропуску через державний кордон України; б) пе-

ретинання державного кордону України в пунктах пропуску через державний кордон України, але без відповідних документів; в) перетинання державного кордону України в пунктах пропуску через державний кордон України, але без дозволу. Державний кордон є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони злочину, тому що вона характеризує місце його вчинення.

Злочин вважається закінченим з моменту перетинання особою державного кордону — по морю чи інших водоймах, повітря або під землею, по суходолу.

Суб'єкт злочину — загальний.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується виною у формі прямого умислу.

Особа, яка вчинила перетинання державного кордону з неосторожності (заблукала, помилково сіла на судно, яке вийшло в закордонний рейс) не підлягає кримінальній відповідальності заст. 331 КК.

Мотив і мета незаконного перетинання кордону на його кваліфікацію не впливають.

Ч. 2 ст. 331 передбачає кваліфікований вид незаконного перетинання державного кордону, яким є вчинення цього злочину особою, яка раніше була засуджена за такий самий злочин.

Особливо кваліфікованим видом перетинання державного кордону є дії, передбачені ч. 1 або 2 цієї статті, поєднані із застосуванням зброї (ч. 3 ст. 331).

Спеціальні ситуації, які виключають провадження по справі про незаконне перетинання державного кордону України щодо певних суб'єктів передбачає ч. 4 ст. 331. Чинність цієї статті не поширюється:

- 1) на випадки прибуття в Україну іноземців чи осіб без громадянства без відповідних документів чи дозволу для виходу з території України або з метою набуття статусу біженця;
- 2) на випадки прибуття в Україну її громадян, які стали жертвами злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми.

За наявності вказаних ситуацій кримінальна справа не може бути порушена, а порушена — підлягає закриттю за відсутністю складу злочину.

Покарання за злочин: ч. 1 ст. 331 — карається штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на

строк до трьох років; ч. 2 ст. 331 — караються арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до трьох років; ч. 3 ст. 331 — караються позбавленням волі на строк від двох до п'яти років.

Ухилення від військового обліку або спеціальних зборів (ст. 337).

Кримінально караним є ухилення військовозобов'язаного від військового обліку після попередження, зробленого відповідним військовим комісаріатом. Ч. 2 ст. 337 передбачає відповідальність за ухилення військовозобов'язаного від навчальних (чи перевірних) або спеціальних зборів.

Безпосередній об'єкт злочину — це встановлений з метою забезпечення нормальної діяльності органів державної виконавчої влади порядок ведення військового обліку та організації відповідних зборів.

Об'єктивна сторона злочину може мати дві форми: а) ухилення від військового обліку після попередження, зробленого відповідним військовим комісаріатом (ч. 1 ст. 337); б) ухилення від навчальних (чи перевірних) або спеціальних зборів.

Військовий облік військовозобов'язаних (за винятком військовозобов'язаних СБУ) ведуть районні (міські) військові комісаріати. Військовозобов'язані повинні стати на військовий облік у відповідному військовому комісаріаті в 7-денний строк з дня прибуття на нове місце постійного або фактичного проживання. Невиконання вказаного обов'язку після попередження, зробленого відповідним військовим комісаріатом, з урахуванням терміну, необхідного для проїзду до комісаріату, містить закінчений склад злочину, передбачений ч. 1 ст. 337 КК.

Порядок проходження навчальних (перевірних) або спеціальних зборів встановлений Законом України "Про загальний військовий обов'язок і військову службу".

Способи ухилення військовозобов'язаних від військового обліку або від зборів можуть бути різними: симуляція хвороби, самоскалічення, підроблення документів, пряма відмова від постановки на військовий облік або від з'явлення на збори, фактичне неприбуття у вказаний строк до Військового комісаріату без поважних причин тощо.

Суб'єктами злочину є тільки військовозобов'язані, тобто особи, які перебувають у запасі Збройних Сил чи інших війсь-

кових формувань (більш докладно *див.* Коментар до ст. 401), і не є ними допризовники, призовники, військовослужбовці.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом.

Покарання за злочин: ч. 1 ст. 337 — карається штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років, або арештом на строк до шести місяців; ч. 2 ст. 337 — карається штрафом до сімдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арештом на строк до шести місяців.

Глава 29. ЗЛОЧИНИ ПРОТИ АВТОРИТЕТУ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ, ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУ- ВАННЯ ТА ОБ'ЄДНАНЬ ГРОМАДЯН

§ 1. Поняття і види злочинів проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян

Родовим об'єктом злочинів, відповідальність за які встановлена розділом XV КК, є охоронювані законом суспільні відносини, що складаються у сфері здійснення адміністративно-розпорядчих функцій органів державної влади та місцевого самоврядування, а також у сфері реалізації фізичними та юридичними особами відповідних прав та законних інтересів. Згадані склади злочинів можна поділити на такі групи:

- 1) злочини у сфері використання державних символів (ст.ст. 338 і 339);
- 2) злочини, що перешкоджають законній діяльності організації та об'єднань громадян (ст.ст. 340 і 341);
- 3) злочини, що посягають на життя, здоров'я, власність працівників правоохоронних органів, членів громадських формувань (ст.ст. 342—353);
- 4) злочини у сфері використанні документів і засобів отримання інформації (ст.ст. 357—360);
- 5) окремі злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян (ст.ст. 354—356).

Злочинами у сфері використання державних символів є:

- *наруга над державними символами* (ст. 338). Особа відповідає за публічну наругу над Державним Прапором України, Державним Гербом України або Державним Гімном України (ч. 1) і за публічну наругу над офіційно встановленим або піднятим прапором чи гербом іноземної держави;
- *незаконне підняття Державного Прапора України на річковому або морському судні* (ст. 339).

Злочинами, що перешкоджають законній діяльності організацій та об'єднань громадян є:

- *незаконне перешкоджання організації або проведенню зборів, мітингів, походів і демонстрацій* (ст. 340);
- *захоплення державних або громадських будівель чи споруд* (ст. 341).

Злочинами, що посягають на життя, здоров'я, власність працівників правоохоронних органів, членів громадських формувань є:

- *опір представникові влади, працівникові правоохоронного органу, члену громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовцеві* (ст. 342);
- *втручання в діяльність працівника правоохоронного органу* (ст. 343). Означає вплив у будь-якій формі на працівника правоохоронного органу з метою перешкодити виконанню ним службових обов'язків або добитися прийняття незаконних рішень;
- *втручання у діяльність державного діяча* (ст. 344). Полягає у незаконному впливі у будь-якій формі на державного діяча з метою перешкодити виконанню ними службових обов'язків або добитися прийняття незаконних рішень. Особи, яких закон відносить до числа державних діячів, визначені в ст. 344 КК;
- *погроза або насильство щодо працівника правоохоронного органу* (ст. 345). Кримінально караним є такі дії вчинені щодо працівника правоохоронного органу, а також щодо його близьких родичів. А саме з виконанням цим працівником службових обов'язків: а) погроза вбивством, насильством або знищенням чи пошкодженням майна (ч. 1.); б) умисне заподіяння побоїв, легких або середньої тяжкості

- тілесних ушкоджень (ч. 2); в) умисне заподіяння тяжкого тілесного ушкодження (ч. 3);
- *погроза або насильство щодо державного чи громадського діяча* (ст. 346). Законом встановлена відповідальність за такі дії, вчинені щодо державного чи громадського діяча (а також щодо їх близьких родичів), у зв'язку з їх державною чи громадською діяльністю: погроза вбивством, заподіянням шкоди здоров'ю, знищенням або пошкодженням майна, а також викраденням або позбавленням волі (ч. 1); умисне заподіяння середньої тяжкості тілесних ушкоджень чи легких тілесних ушкоджень, нанесення побоїв чи вчинення інших насильницьких дій (ч. 2); умисне тяжких тілесних ушкоджень (ч. 3). Перелік осіб, яких закон відносить до державних та громадських діячів, наведений в ст. 346 КК.
 - *умисне знищення або пошкодження майна працівника правоохоронного органу* (ст. 347). Відповідальність настає лише у разі, якщо воно вчинене у зв'язку з виконанням згаданим працівником службових обов'язків;
 - *посягання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця* (ст. 348);
 - *захоплення представника влади або працівника правоохоронного органу як заручника* (ст. 349). Законом встановлена відповідальність за захоплення або тримання як заручника згаданих осіб чи їх близьких родичів з метою спонукання державної, чи іншої установи, підприємства, організації або службової особи вчинити, або утриматися від вчинення будь-якої дії як умови звільнення заручника;
 - *погроза або насильство щодо службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок* (ст. 350). Кримінальний закон передбачає як окремі склади злочину вчинення щодо службової особи чи її близьких або до громадянина, який виконує громадський обов'язок, застосована з метою припинення діяльності службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок, або зміни її характеру в інтересах того, хто погрожує таких дій: а) погроза вбивством, заподіянням тяжких тілесних ушкоджень або знищенням чи пошкодженням майна загальнонебезпечним способом; б) умисне нанесення побоїв або заподіяння легкого чи середньої тяжкості тілесного ушкодження; в) умисне заподіяння тяжкого тілесного ушкодження;

- *перешкоджання діяльності народного депутата України та депутата місцевої ради* (ст. 351). Кримінально караними діями є невиконання службовою особою законних вимог народного депутата України, депутата місцевої ради, створення штучних перешкод їх роботі, надання їм завідомо неправдивої інформації (ч. 1), а також невиконання службовою особою законних вимог комітетів Верховної Ради України чи тимчасових слідчих комісій Верховної Ради України (ч. 2);
- *умисне знищення або пошкодження майна службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок* (ст. 352). Цим складом злочину охоплюються лише дії, що полягають в умисному знищенні або пошкодженні майна, що належить службовій особі чи громадянину, який виконує громадський обов'язок (або їх близьким родичам), за умови, якщо вони вчинені у зв'язку з їхньою службовою чи громадською діяльністю.
- *самовільне присвоєння владних повноважень або звання службової особи* (ст. 353). Особа відповідає за самовільне присвоєння владних повноважень або звання службової особи, якщо ці дії були поєднані із вчиненням будь-яких суспільно небезпечних діянь.

Злочини у сфері використання документів і засобів отримання інформації:

- *викрадення, привласнення, вимагання документів, штампів, печаток, заволодіння ними шляхом шахрайства чи зловживання службовим становищем або їх пошкодження* (ст. 357);
- *підроблення документів, печаток, штампів та бланків, їх збут, використання підроблених документів* (ст. 358);
- *незаконне використання спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації* (ст. 359);
- *умисне пошкодження ліній зв'язку* (ст. 360). За умисне пошкодження кабельної, радіорелейної, повітряної лінії зв'язку, проводового мовлення або споруд чи обладнання, які входять до їх складу настає кримінальна відповідальність, якщо такими діями спричинено тимчасове припинення зв'язку.

Окремі злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян:

- *одержання незаконної винагороди працівником державного підприємства, установи чи організації* (ст. 354). Працівник державного підприємства, установи чи організації, який не є службовою особою підлягає кримінальній відповідальності за незаконне одержання шляхом вимагання в будь-якому вигляді матеріальних благ або вигід майнового характеру в значному розмірі (два і більше разів перевищує не оподатковуваний мінімум доходів громадян) за виконання чи невиконання будь-яких дій з використанням становища, яке він займає на підприємстві, в установі чи організації;
- *примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань* (ст. 355). За цією статтею розуміється вимога виконати чи не виконати договір, угоду чи інше цивільно-правове зобов'язання з погрозою насильства над потерпілим або його близькими родичами, пошкодження чи знищення їх майна. Умовою є відсутність ознак вимагання;
- *самоправство* (ст. 356). *Самоправства* — це самовільне, всупереч установленому законом порядку, вчинення будь-яких дій, правомірність яких оспорується окремим громадянином або підприємством, установою чи організацією, якщо такими діями була заподіяна значна шкода інтересам громадянина, державним чи громадським інтересам або інтересам власника.

§ 2. Окремі злочини, пов'язані з перешкодженням діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян

Опір представникові влади, працівникові правоохоронного органу, члену громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовцеві (ст. 342).

Об'єктивна сторона злочину характеризується такими діями: а) опір представникові влади під час виконання ним службових обов'язків (ч. 1); б) опір працівникові правоохоронного органу під час виконання ним службових обов'язків, члену громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовцеві під час виконання цими особами покладених на них обов'язків щодо охорони громадського порядку. *Опір* — це активна фізична протидія здійсненню відповідними особами своїх обов'язків. Опір відрізняється від злісної непокори, яка є відмовою виконувати

наполегливі, неодноразово повторені законні вимоги і розпорядження працівників міліції, саме тим, що при непокорі немає застосування фізичної сили з боку винної особи.

Суб'єкт злочину — це особа, яка досягла 16 річного віку.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується виною у формі прямого умислу.

Кваліфікуючими ознаками злочину є примушування відповідних осіб до виконання явно незаконних дій шляхом насильства або погрози застосування такого насильства (**ч. 3**).

Покарання за злочин: ч. 1 ст. 342 — штраф до сімдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арешт на строк до шести місяців, або обмеження волі на строк до трьох років, позбавлення волі на строк від трьох до п'яти років; ч. 2 ст. 342 — штраф від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арешт на строк до шести місяців, або обмеження волі на строк до чотирьох років, або позбавлення волі на строк до двох років; ч. 3 ст. 342 — обмеження волі на строк до п'яти років або позбавлення волі на строк від двох до п'яти років.

Посягання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця (ст. 348).

З об'єктивної сторони злочин характеризується вчиненням вбивства або замаху на вбивство працівника правоохоронного органу чи його близьких родичів, а також члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця. Необхідною умовою відповідальності за ст. 348 є вчинення злочину саме у зв'язку з виконанням працівником правоохоронного органу службових обов'язків, або з діяльністю члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону, або військовослужбовця щодо охорони громадського порядку. Злочин є закінченим з моменту вчинення замаху на вбивство.

Суб'єкт злочину — це особа, яка досягла 14 річного віку.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується виною у формі прямого умислу.

Покарання за злочин: позбавлення волі на строк від дев'яти до п'ятнадцяти років або довічне позбавлення волі.

§ 3. Окремі злочини у сфері використання документів і засобів отримання інформації

Викрадення, привласнення, вимагання документів, штампів, печаток, заволодіння ними шляхом шахрайства чи зловживання службовим становищем або їх пошкодження (ст. 357).

Закон встановлює кримінальну відповідальність за викрадення, привласнення, вимагання офіційних документів, штампів чи печаток або заволодіння ними шляхом шахрайства чи зловживання особи своїм службовим становищем, а так само їх умисне знищення, пошкодження чи приховування, а також здійснення таких самих дій відносно приватних документів, що знаходяться на підприємствах, в установах чи організаціях незалежно від форми власності, вчинене з корисливих мотивів або в інших особистих інтересах.

Об'єктом злочину є охоронювані кримінальним законом суспільні відносини у сфері обігу і використання офіційних та окремих приватних документів. *Предметом* злочину є: 1) офіційні документи, штампи, печатки; 2) приватні документи, що знаходяться на підприємствах, в установах чи організаціях незалежно від форми власності (ч.ч. 1 і 2 ст. 357); 3) паспорт або інший важливий особистий документ (ч. 3 ст. 357). *Документ* — це матеріальний об'єкт, призначений для зберігання, використання і поширення інформації, яка зафіксована на папері чи іншому носіїві й має здатність посвідчувати певні факти.

Об'єктивна сторона злочину полягає у вчиненні хоча б одної з таких дій: а) викрадення; б) привласнення; в) вимагання; г) заволодіння шляхом шахрайства; ґ) заволодіння шляхом зловживання особи своїм службовим становищем; д) знищення; є) пошкодження; є) приховування.

Ч. 3 ст. 357 передбачає самостійний склад злочину, об'єктивна сторона якого характеризується незаконним заволодіння паспортом або іншим важливим особистим документом незалежно від способу.

Суб'єкт злочину — особа, що досягла 16 років. У разі заволодіння документами, штампами, печатками шляхом зловживання службовим становищем суб'єктом злочину може бути лише службова особа.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується виною у формі прямого умислу. Відносно складу злочину, передбаче-

ного ч. 1 ст. 357 то обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони злочину є мотив — корисливий або інші особисті інтереси. Кваліфікуючими ознаками злочину, передбаченого ч. 1 ст. 357 є:

- спричинення порушення роботи підприємства, установи чи організації;
- злочин вчинено щодо особливо важливих документів, штампів, печаток (ч. 2).

Покарання за злочин: ч. 1 ст. 357 — штраф до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеження волі на строк до трьох років; ч. 2 ст. 357 — штраф до сімдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеження волі на строк до трьох років, або позбавлення волі на той самий строк; ч. 3 ст. 357 — штраф до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арешт на строк до трьох місяців, або обмеження волі на строк до трьох років.

Підrobлення документів, печаток, штампів та бланків, їх збут, використання підроблених документів (ст. 358).

Предметом злочину є: 1) посвідчення або інший документ, який видається чи посвідчується підприємством, установою, організацією незалежно від форми власності, громадянином-підприємцем, приватним нотаріусом, аудитором чи іншою особою, яка має право видавати чи посвідчувати такі документи, і який надає права або звільняє від обов'язків; 2) печатки, штампи, бланки підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності, інші офіційні печатки, штампи, бланки. **Посвідчення** — це документ, який містить відомості про володільця і офіційно посвідчує особу та її правовий статус.

Об'єктивна сторона злочину полягає у вчиненні хоча б однієї з таких дій: а) підроблення посвідчення або іншого документа з метою використання його як самим підроблювачем, так і іншою особою; б) збут підробленого документа; в) виготовлення підроблених печатки, штампу або бланку; г) збут таких штампів, печаток, бланків (ч. 1 ст. 358). Ч. 3 ст. 358 містить окремий склад злочину, об'єктивна сторона якого полягає у використанні завідомо підробленого документа. **Підроблення документа** — це виготовлення документа повністю, або часткова зміна його змісту. **Збут** — це будь-яка оплатна чи безоплатна передача відповідних документів, а та кож штампів і печаток.

Злочин, передбачений ч. 1 ст. 358, вважається закінченим з моменту вчинення однієї з дій, що складають його об'єктивну сторону.

Використання завідомо підробленого документа є закінченим злочином з моменту, коли документ пред'явлено або подано винним.

Дії особи, яка спочатку підробила документ, а згодом його використала, слід кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених ч. 1 і ч. 3 ст. 358.

Суб'єкт злочину — особа, що досягла 16 років.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується виною у формі прямого умислу. Обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони підроблення документа, виготовлення підробленого штампа, печатки або бланку є мета використання зазначених предметів — отримати права або звільнитись від обов'язків.

Кваліфікуючими ознаками злочину, передбаченого ч. 1 ст. 358, є вчинення його повторно або за попередньою змовою групою осіб (ч. 2).

Покарання за злочин: ч. 1 ст. 358 — штраф до сімдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арешт на строк до шести місяців, або обмеження волі на строк до трьох років; ч. 2 ст. 358 — обмеження волі на строк до п'яти років або позбавлення волі на той самий строк; ч. 3 ст. 358 — штраф до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арешт на строк до шести місяців, або обмеження волі на строк до двох років.

Незаконне використання спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації (ст. 359)

Об'єктом злочину є охоронювані законом суспільні відносини у сфері використання спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації і дотримання конституційних прав людини і громадянина, а також законних інтересів юридичних осіб.

Об'єктивна сторона злочину полягає у незаконному використанні спеціальних технічних засобів — приладів, пристроїв, апаратури, що спеціально створені, перероблені або пристосовані для негласного отримання інформації (тобто, без відома осіб, до яких ці засоби застосовуються).

Суб'єкт злочину — це особа, яка досягла 16 річного віку.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується виною у формі прямого умислу.

Кваліфікуючими ознаками злочину є:

- вчинення злочину повторно;
- вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб;
- вчинення злочину організованою групою;
- заподіяння істотної шкоди охоронюваним законом правам, свободам чи інтересам окремих громадян, державним чи громадським інтересам або інтересам окремих юридичних осіб (ч. 2).

Покарання за злочин: ч. 1 ст. 359 — штраф від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеження волі на строк до чотирьох років, або позбавлення волі на той самий строк; ч. 2 ст. 359 — позбавлення волі на строк від трьох до семи років.

Глава 30. ЗЛОЧИНИ У СФЕРІ ВИКОРИСТАННЯ ЕЛЕКТРОННО-ОБЧИСЛЮВАЛЬНИХ МАШИН (КОМП'ЮТЕРІВ), СИСТЕМ ТА КОМП'ЮТЕРНИХ МЕРЕЖ І МЕРЕЖ ЕЛЕКТРОЗВ'ЯЗКУ

Родовим об'єктом злочинів даної групи є охоронювані кримінальним законодавством суспільні відносини у сфері безпечного функціонування електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів) систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку.

Предметами даних злочинів є: 1) електронно-обчислювальні машини (комп'ютери); 2) автоматизовані комп'ютерні системи; 3) комп'ютерні мережі; 4) мережі електрозв'язку.

Незаконне втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку (ст. 361)

Об'єктивна сторона даного злочину проявляється у формі: а) незаконного втручання в роботу автоматизованих електронно-обчислювальних машин, їх систем чи комп'ютерних мереж; б) розповсюдження комп'ютерного вірусу; в) незаконне втручання в роботу мереж електрозв'язку.

Даний злочин відноситься до злочинів з матеріальним складом, тобто для визнання його закінченим, обов'язковим є на-

стання суспільно небезпечних наслідків, передбачених у диспозиціях даних норм: а) перекручення чи знищення комп'ютерної інформації або носіїв такої інформації; б) розповсюдження комп'ютерного вірусу; в) знищення, перекручення, блокування інформації або порушення встановленого порядку її маршрутизації.

Суб'єкт злочину загальний — фізична осудна особа, яка до вчинення злочину досягла 16-річного віку.

Суб'єктивна сторона характеризується виною у формі умислу.

Кваліфікованими ознаками даного злочину є вчинення вказаних вище дій:

- якщо вони заподіяли істотну шкоду;
- вчинені повторно;
- вчинені за попередньою змовою групою осіб.

Під істотною шкодою, якщо вона полягає у заподіянні матеріальних збитків, слід розуміти таку шкоду, яка в триста і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Покарання за злочин: ч. 1 ст. 361 — штраф до сімдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до двох років, або обмеження волі на той самий строк; ч. 2 ст. 361 — штраф від ста до чотирьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеження волі на строк до п'яти років, або позбавлення волі на строк від трьох до п'яти років.

Викрадення, привласнення, вимагання комп'ютерної інформації або заволодіння нею шляхом шахрайства чи зловживання службовим становищем (ст. 362)

Об'єктом даного злочину є відносини власності на комп'ютерну інформацію.

Предметом аналізованого злочину є комп'ютерна інформація, яка міститься в електронно-обчислювальних машинах, комп'ютерній мережі чи на спеціальних носіях. *Комп'ютерна інформація* — це інформація, яка знаходиться на певних носіях, містить певні відомості та може створюватися, змінюватися та використовуватися за допомогою електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів).

З *об'єктивної сторони* даний злочин полягає у вчиненні суспільно небезпечних дій, які виражаються у: а) викраденні;

б) привласненні; в) вимаганні; г) заволодінні шляхом шахрайства; г) зловживанні службовим становищем.

Викрадення комп'ютерної інформації — це незаконне заволодіння нею шляхом таємного або відкритого вилучення її у законного власника.

Привласнення полягає у протиправному оберненні на свою користь винним чужої комп'ютерної інформації, яка правомірно знаходилася у його володінні.

Вимагання — це викладена винним у рішучій та категоричній формі пропозиція передати відповідну інформацію.

Заволодіння шляхом шахрайства — полягає у заволодінні чужою комп'ютерною інформацією або придбання права на майно шляхом обману чи зловживання довірою.

Заволодіння шляхом зловживання службовим становищем — характеризується оберненням комп'ютерної інформації на свою користь або користь третіх осіб шляхом використання службовою особою свого становища.

Суб'єкт цього злочину загальний (фізична осудна особа, яка до вчинення злочину досягла 16-річного віку), однак у випадку заволодіння комп'ютерною інформацією шляхом зловживання своїм службовим становищем — *суб'єкт* спеціальний — службова особа (про поняття службової особи *див.* примітку до ст. 364 КК).

Суб'єктивна сторона характеризується виною у формі прямого умислу.

Кваліфікуючою ознакою даного злочину (ч. 2 ст. 362) є вчинення вказаних дій повторно або за попередньою змовою групою осіб.

Особливо кваліфікуючими ознаками є вчинення зазначених вище дій, якщо вони заподіяли істотну шкоду.

Істотна шкода може полягати у знищенні інформації, пошкодженні електронно-обчислювальних машин, носіїв інформації тощо.

Покарання за злочин: ч. 1 ст. 362 — штраф від п'ятдесяти до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до двох років; ч. 2 ст. 362 — штраф від ста до чотирьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеження волі на строк до трьох років, або позбавлення волі на той самий строк; ч. 3 ст. 362 — позбавлення волі на строк від двох до п'яти років.

Порушення правил експлуатації автоматизованих електронно-обчислювальних систем (ст. 363)

Об'єктом злочину є суспільні відносини, що забезпечують порядок експлуатації автоматизованих електронно-обчислювальних машин, їх систем чи комп'ютерних мереж.

Предметом даного злочину є комп'ютерна інформація, яка міститься в автоматизованих електронно-обчислювальних машинах, їхні системи чи комп'ютерні мережі.

З *об'єктивної сторони* злочин полягає у вчиненні діянь (у формі дії або бездіяльності), які порушують правила експлуатації автоматизованих електронно-обчислювальних машин, що спричинило настання наслідків: а) викрадення; б) перекручення; в) знищення комп'ютерної інформації, засобів її захисту.

Поняття *викрадення комп'ютерної інформації* охарактеризоване в рамках ст. 362.

Перекручення комп'ютерної інформації — це будь-яка її зміна за відсутності можливості відновити її попередній зміст.

Знищення комп'ютерної інформації полягає у приведенні її у стан, який унеможлиблює її подальше використання.

Під *незаконним копіюванням комп'ютерної інформації* потрібно розуміти відтворення або перенесення на інший носій без попереднього узгодження із власником.

Під *істотним порушенням роботи автоматизованих електронно-обчислювальних машин, їх систем чи комп'ютерних мереж* може розумітися блокування доступу до інформації, пошкодження комп'ютерів та їх мереж тощо.

Злочин вважається закінченим з моменту настання зазначених вище наслідків.

Суб'єкт злочину спеціальний — це особа, яка відповідальна за експлуатацію автоматизованих електронно-обчислювальних машин, їх систем чи комп'ютерних мереж.

Суб'єктивна сторона характеризується виною у формі умислу або необережності щодо порушення правил експлуатації автоматизованих електронно-обчислювальних машин, їх систем чи комп'ютерних мереж, а щодо суспільно небезпечних наслідків має місце вина у формі необережності.

Кваліфікуючою ознакою даного злочину (ч. 2 ст. 163) є заподіяння істотної шкоди в результаті його вчинення.

Істотна шкода може полягати у спричиненні як матеріальних так і нематеріальних збитків. Дана ознака є оціночною і її

з'ясування здійснюється у кожному окремому випадку судом з урахуванням фактичних обставин справи.

Покарання за злочин: ч. 1 ст. 363 — штраф до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до п'яти років, або виправні роботи на строк до двох років; ч. 2 ст. 363 — штраф до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до двох років, або обмеження волі на строк до п'яти років, з позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого.

Глава 31. ЗЛОЧИНИ У СФЕРІ СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

§ 1. Поняття і види злочинів у сфері службової діяльності

Родовим об'єктом злочинів у сфері службової діяльності є охоронювані законом суспільні відносини у галузі роботи апаратів органів державної влади і місцевого самоврядування, а також апаратів підприємств, установ і організацій незалежно від форм власності. Окремі злочини (зловживання владою або службовим становищем, перевищення влади, або службових повноважень, службове підроблення, службова недбалість — ст.ст. 364, 365, ч. 2 ст. 366, ст. 367) посягають також і на відносини щодо реалізації трудових, політичних й інших прав громадян, здоров'я, власність. Ці відносини є *додатковим об'єктом* згаданих злочинів.

Для розуміння складів злочинів у сфері службової діяльності та їх кваліфікуючих ознак необхідно з'ясувати наступні положення.

Службові особи — це особи, які постійно чи тимчасово здійснюють функції представників влади, а також обіймають постійно чи тимчасово на підприємствах, в установах чи організаціях незалежно від форми власності посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків, або виконують такі обов'язки за спеціальним повноваженням. Службовими особами також визнають-

ся іноземці або особи без громадянства, які виконують наведені вище обов'язки.

Представники влади — це працівники державних органів і установ, які наділені правом у межах своєї компетенції пред'являти вимоги, а також приймати рішення, обов'язкові для виконання фізичними та юридичними особами незалежно від їх відомчої належності чи підлеглості. До представників влади належать, зокрема, народні депутати України, депутати місцевих рад, судді, прокурори, слідчі, працівники міліції, інспектори державних інспекцій, військові коменданти та інші.

Організаційно-розпорядчі обов'язки — це функції по здійсненню керівництва галуззю промисловості, трудовим колективом, ділянкою роботи, виробничою діяльністю окремих працівників на підприємствах, в установах чи організаціях незалежно від форми власності. Такі функції, зокрема, виконують керівники міністерств, відомств, державних, колективних чи приватних підприємств та організацій, їх заступники, керівники структурних підрозділів (начальники цехів, завідувачі відділами, лабораторіями, їх заступники), керівники ділянками робіт (майстри, бригадири).

Адміністративно-господарські обов'язки — це повноваження по управлінню або розпорядженню державною, комунальною чи приватною власністю (установлення порядку його зберігання, переробки, реалізації, забезпечення контролю за цими операціями тощо). Ці повноваження у тому чи іншому обсязі є у начальників планово-господарських, постачальних, фінансових відділів і служб, їх заступників, завідуючих складами, підприємствами побутового обслуговування населення, їх заступників, керівників підрозділів цих підприємств.

Особа виконує обое 'язки тимчасово або за спеціальним повноваженням — за умови, що ці обов'язки чи повноваження покладені на неї у встановленому законом порядку відповідним органом або службовою особою. Зайняття певної посади або доручення тимчасово виконувати відповідні обов'язки має бути оформлено відповідним рішенням (наказом, розпорядженням). Не є службовими особами працівники, які за своєю посадою виконують суто виробничі і матеріально-технічні операції (касир, секретар, водій, охоронець).

Використання службовою особою влади чи службового становища — це використання повноважень, якими службова особа наділена у зв'язку із зайняттям посади чи здійсненням

і

? службової діяльності. Йдеться про службову компетенцію винного, головним чином, сукупність його прав і обов'язків.

n

Істотна шкода може бути як матеріальною, так немайновою. У разі заподіяння матеріальних збитків злочинами, передбаченими ст.ст. 364, 365, 367, істотною вважається така шкода, яка в сто і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян. Якщо мова йде про немайнову шкоду, то нею може бути створення труднощів в підприємства і установи, організації, зупинення виробництва, а також заподіяння легкого чи середньої тяжкості тілесних ушкоджень, незаконне позбавлення волі тощо.

f

*

2

|

|

*

|

*

|

|

г

#

|

Тяжкі наслідки можуть полягати у заподіянні матеріальної, фізичної чи немайнової шкоди. У разі заподіяння матеріальної шкоди (ст.ст. 364 — 367), тяжкими наслідками є заподіяння збитків які у двісті п'ятдесят і більше разів перевищують неоподатковуваний мінімум доходів громадян. Тяжкими наслідками, не пов'язаними з матеріальними збитками, може бути доведення підприємства до банкрутства, смерть однієї або більше осіб, заподіяння тяжких тілесних ушкоджень одній чи декільком особам тощо.

Великий розмір хабара такий, що у двісті і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Особливо великий розмір хабара такий, що у п'ятсот і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Вимагання хабара — це вимагання службовою особою хабара з погрозою вчинення або невчинення з використанням влади чи службового становища дій, які можуть заподіяти шкоду правам чи законним інтересам того, хто дає хабара, або умисне створення службовою особою умов, за яких особа вимушена дати хабара з метою запобігання шкідливим наслідкам щодо своїх прав і законних інтересів.

Хабарництво — злочини, передбачені ст.ст. 368—370 КК.

§ 2. Окремі злочини у сфері службової діяльності

Зловживання владою або службовим становищем (ст. 364)

Кримінально караним є зловживання владою або службовим становищем — умисне, з корисливих мотивів чи в інших особистих інтересах або в інтересах третіх осіб, використання службовою особою влади чи службового становища всупереч інтересам служби, якщо воно заподіяло істотну шкоду охоро-

ним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб (ч. 1 ст. 364).

З *об'єктивної сторони* злочин характеризується такими ознаками: а) дії та бездіяльність службової особи, які вчиняються з використанням влади службового становища і суперечать інтересам служби (тобто влада і службове становище використовуються для вчинення діянь спрямованих на досягнення цілей, якими заподіюється шкода охоронюваним законом інтересам інших осіб); б) настання наслідків у вигляді заподіяння істотної шкоди вищезгаданим інтересам; в) причинний зв'язок між діянням та наслідками.

Злочин є закінченим з моменту настання суспільно-небезпечних наслідків.

Суб'єкт злочину — службова особа.

Суб'єктивна сторона характеризується умисною або змішаною формами вини, причому відносно діяння вина полягає у формі умислу, а відносно наслідків — може бути як умисною, так і необережною. Мотив є обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони злочину і може бути: 1) корисливий (протиправне збагачення); 2) інші особисті інтереси (вигоди нематеріального характеру — просування по службі, уникнення відповідальності тощо); 3) інтереси третіх осіб (створити переваги для своєї родини, знайомих тощо).

Кваліфікуючими та особливо кваліфікуючими ознаками злочину є:

- спричинення злочином тяжких наслідків (ч. 2);
- вчинення злочину працівником правоохоронного органу (ч. 3).

Покарання за злочин: ч. 1 ст. 364 — виправні роботи на строк до двох років або арешт на строк до шести місяців, або обмеження волі на строк до трьох років, із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років; ч. 2 ст. 364 — позбавлення волі на строк від п'яти до восьми років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років; ч. 3 ст. 364 — позбавлення волі на строк від п'яти до дванадцяти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років та з конфіскацією майна.

Перевищення влади або службових повноважень (ст. 365)

Закон визначає, що це умисне вчинення службовою особою дій, які явно виходять за межі наданих їй прав чи повноважень, якщо вони заподіяли істотну шкоду охороненим законом правам та інтересам окремих громадян, або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб (ч. 1 ст. 365).

Об'єктивна сторона цього злочину полягає в такому: а) вчинення активних дій, які виходять за межі наданих особі прав і повноважень (які ніхто не має права вчиняти, або які належать до повноважень інших осіб, або вчинення дій на порушення встановленого законом порядку); б) заподіяння істотної шкоди охоронюваним законом інтересам; в) причинний зв'язок між діями та його наслідками.

Злочин є закінченим з моменту настання суспільнонебезпечних наслідків.

Суб'єкт злочину — службова особа.

Суб'єктивна сторона характеризується умисною або змішаною формами вини, причому відносно діяння вина полягає у формі умислу — особа явно, однозначно усвідомлює незаконний характер своїх дій. Відносно наслідків вина може бути як умисною так і необережною. Мотиви і ціль вчинення злочину на кваліфікацію не впливають.

Кваліфікуючими та особливо кваліфікуючими ознаками злочину є:

- перевищення влади або службових повноважень, якщо воно супроводжувалося насильством, застосуванням зброї або болісними і такими, що ображають особисту гідність потерпілого, діями (ч. 2);
- спричинення тяжких наслідків перевищенням влади або службових повноважень в тому числі і поєднаних з насильством, застосуванням зброї або болісними і такими, що ображають особисту гідність потерпілого, діями (ч. 3).

Покарання за злочин: ч. 1 ст. 365 — виправні роботи на строк до двох років або обмеження волі на строк до п'яти років, або позбавлення волі на строк від двох до п'яти років, із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років; ч. 2 ст. 365 — позбавлення волі на строк від трьох до восьми років із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років; ч. 3 ст. 365 — позбавлення волі на строк від семи до десяти років з позбавленням права обі-

ймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

Службове підроблення (ст. 366)

Предметом службового підроблення є офіційні документи — документи, які видаються органами державної влади і місцевого самоврядування, а також підприємствами, установами і організаціями в яких посвідчуються факти, що мають юридичне значення.

З *об'єктивної сторони* злочин характеризується вчиненням хоча б однієї з таких дій: а) внесення до офіційних документів завідомо неправдивих відомостей — тобто документ складається в установленому законодавством порядку, містить всі необхідні реквізити, але містить сфальсифіковані відомості; б) підроблення документів — повна або часткова зміна документу або реквізитів; в) складання і видача завідомо неправдивих документів — виготовлення документів, що не відповідають дійсності й передача їх громадянам, підприємствам, установам, організаціям.

Службове підроблення є злочином з формальним складом і вважається закінченим з моменту вчинення вищезазначених дій.

Суб'єкт злочину — службова особа.

Суб'єктивна сторона характеризується виною у формі прямого умислу.

Кваліфікуючою ознакою службового підроблення є спричинення тяжких наслідків (ч. 2).

Покарання за злочин: ч. 1 ст. 366 — штраф до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеження волі на строк до трьох років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років; ч. 2 ст. 366 — позбавлення волі на строк від двох до п'яти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

Службова недбалість (ст. 367).

Законом встановлена кримінальна відповідальність за невиконання або неналежне виконання службовою особою своїх службових обов'язків, через несумлінне ставлення до них, якщо цим заподіяна істотна шкода охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян, або державним чи громадським інтересам, або інтересам окремих юридичних осіб.

Об'єктивна сторона злочину характеризується такими ознаками: а) дія або бездіяльність службової особи; б) наслідки у вигляді істотної шкоди охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян, або державним чи громадським інтересам, або інтересам окремих юридичних осіб; в) причинний зв'язок між вказаними діями чи бездіяльністю та шкідливими наслідками.

Дія або бездіяльність може виражатися в таких формах: а) невиконання службових обов'язків через несумлінне ставлення до них; б) неналежного виконання службових обов'язків через несумлінне ставлення до них.

Суб'єкт злочину — службова особа.

Суб'єктивна сторона характеризується необережною формою вини (злочинна самовпевненість або злочинна недбалість).

Кваліфікуючою ознакою службової недбалості є спричинення тяжких наслідків (ч. 2).

Покарання за злочин: ч. 1 ст. 367 — штраф від п'ятдесяти до ста п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до двох років, або обмеження волі на строк до трьох років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років; ч. 2 ст. 367 — позбавлення волі на строк від двох до п'яти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років та зі штрафом від ста до двохсот п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або без такого.

Одержання хабара (ст. 368)

Предметом цього злочину є *хабар* — незаконна винагорода матеріального характеру: майно (гроші, матеріальні цінності), право на майно (наприклад, користування майном або право вимагати виконання зобов'язань та ін.), дії майнового характеру (зокрема безкоштовне надання послуг, виконання робіт тощо).

Об'єктивна сторона злочину полягає в одержанні хабара (особисто або через посередника) у будь-якому вигляді — прийнятті незаконної винагороди, прийнятті виконання робіт чи послуг.

Важливою умовою відповідальності за одержання хабара є виконання або невиконання в інтересах того, хто дає хабара,

або третьої особи будь-якої дії з використанням службовою особою влади чи службового становища.

Одержання хабара вважається закінченим з моменту, коли службова особа прийняла хабар або частину хабара.

Одержання хабара слід відмежовувати від корупційних діянь, передбачених Законом України „Про боротьбу з корупцією” від 5 жовтня 1995 року (Відомості Верховної Ради. — 1995. — №34. — Ст. 266).

Суб'єкт злочину — службова особа.

Суб'єктивна сторона характеризується прямим умислом і корисливим мотивом.

Кваліфікуючими та особливо кваліфікуючими ознаками одержання хабара є:

- одержання хабара в особливо великому розмірі або службовою особою, яка займає особливо відповідальне становище (ч. 2);
- за попередньою змовою групою осіб, або повторно, або поєднане з вимаганням хабара (ч. 3).

Покарання за злочин: ч. 1 ст. 368 — штраф від семисот п'ятдесяти до однієї тисячі п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк від двох до п'яти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років; ч. 2 ст. 368 ■ — позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років та з конфіскацією майна; ч. 3 ст. 368 — позбавлення волі на строк від восьми до дванадцяти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років та з конфіскацією майна.

Давання хабара (ст. 369)

З *об'єктивної сторони* давання хабара полягає в передачі службовій особі матеріальних цінностей, права на майно чи вчинення на її користь чи користь третьої особи дій майнового характеру за виконання чи невиконання дії, які службова особа повинна була або могла виконати з використанням влади чи службового становища. Злочин є закінченим з моменту, коли службова особа одержала хабар, або його частину.

Суб'єкт злочину — особа, яка досягла 16 років. *Суб'єктивна сторона* характеризується прямим умислом.

J

Кваліфікуючою ознакою злочину є вчинення його повторно, тобто особа раніше вчинила давання або одержання хабара (ч. 2 ст. 369).

I

'

t

*

\

i

|

I

I

|

i

|

Покарання за злочин: ч. 1 ст. 369 — штраф від двохсот до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеження волі на строк від двох до п'яти років; ч. 2 ст. 369 — позбавлення волі на строк від трьох до восьми років з конфіскацією майна або без такої.

За давання хабара законом встановлені спеціальні підстави звільнення від кримінальної відповідальності. Зокрема, особа, яка дала хабар, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо стосовно неї мало місце вимагання хабара або якщо після давання хабара вона добровільно заявила про те, що сталося, до порушення кримінальної справи щодо неї органом, наділеному законом правом на порушення кримінальної справи.

Провокація хабара (ст. 370)

З *об'єктивної сторони* провокація хабара полягає у штучному створенні службовою особою обстановки чи умов, що викликають або пропонують хабара, або його одержання. Злочин є закінченим з моменту вчинення таких дій незалежно, чи було передано або одержано хабар. *Суб'єкт* злочину — службова особа.

Суб'єктивна сторона характеризується прямим умислом, а також спеціальною метою — викрити особу, що дала або взяла хабар.

Кваліфікуючою ознакою злочину є вчинення його службовою особою правоохоронних органів (ч. 2 ст. 370).

Покарання за злочин: ч. 1 ст. 370 — обмеження волі на строк до п'яти років або позбавлення волі на строк від двох до п'яти років; ч. 2 ст. 370 — позбавлення волі на строк від трьох до семи років.

Глава 32. ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ПРАВОСУДДЯ

§ 1. Поняття і види злочинів проти правосуддя

У розділі XVIII Особливої частини КК України „Злочини проти правосуддя” передбачено низку складів злочинів, *родовим об'єктом* яких є суспільні відносини у сфері правосуддя. *Правосуддя* — це особливий вид діяльності спеціально уповнова-

жених органів держави (судів) по розгляду і вирішенню справ у порядку конституційного, цивільного, господарського та кримінального судочинства. Крім того, даний розділ передбачає низку складів злочинів, які посягають на встановлений законом порядок провадження дізнання та досудового слідства, а також порядок виконання і відбування покарань.

Злочини проти правосуддя можна поділити на такі групи:

- 1) злочини, які посягають на встановлений Конституцією і законами України порядок діяльності органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду при здійсненні ними розслідування, судового розгляду та вирішення справ. Більшість цих злочинів вчиняються службовими особами згаданих органів;
- 2) злочини, які посягають на життя, здоров'я, майно суддів, народних засідателів та інших суб'єктів судочинства у зв'язку зі здійсненні ними своїх повноважень;
- 3) злочини, що посягають на встановлений законом порядок доказування;
- 4) злочини, що перешкоджають запобіганню, припиненню та розкриттю інших злочинів;
- 5) злочини, що перешкоджають виконанню судових рішень та посягають на встановлений законом порядок виконання та відбування покарань.

Злочини, які посягають на встановлений Конституцією і законами України порядок діяльності органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду:

- *завідомо незаконні затримання, привід або арешт* (ст. 371). Службові особи правоохоронних органів несуть кримінальну відповідальність за завідомо незаконне затримання або незаконний привід (ч. 1) та завідомо незаконні арешт або тримання під вартою (ч. 2). Порядок і підстави затримання, приводу, тримання особи під вартою визначається Кримінально-процесуальним кодексом України;
- *притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності* (ст. 372). Кримінально караним є притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності (тобто винесення постанови про притягнення особи як обвинуваченого) слідчим, прокурором;
- *порушення права на захист* (ст. 374). Дізнавачі, слідчі, прокурори, судді несуть кримінальну відповідальність за недо-

- пущення чи ненадання своєчасно захисника, а також інше грубе порушення права підозрюваного, обвинуваченого, підсудного на захист;
- *постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови* (ст. 375). Судді підлягають кримінальній відповідальності за постановлення за відомо неправосудного (незаконного чи необгрунтованого) вироку, рішення, ухвали або постанови;
 - *втручання в діяльність судових органів* (ст. 376). Закон забороняє всім без винятку особам втручатися в будь-якій формі в діяльність судді з метою перешкодити виконанню ним службових обов'язків або добитися винесення неправосудного рішення;
 - *втручання в діяльність захисника чи представника особи* (ст. 397). Кримінальний закон забороняє вчиняти в будь-якій формі перешкоди до здійснення правомірної діяльності захисника чи представника особи по наданню правової допомоги або порушувати встановлені законом гарантії їх діяльності та професійної таємниці.

Злочини, які посягають на життя, здоров'я, майно суддів, народних засідателів та інших суб'єктів судочинства:

- *погроза або насильство щодо судді, народного засідателя чи присяжного* (ст. 377);
- *умисне знищення або пошкодження майна судді, народного засідателя чи присяжного* (ст. 378). Кримінальний закон встановлює як спеціальний склад злочину умисне знищення або пошкодження майна, що належить судді, народному засідателю чи присяжному або їх близьким родичам, у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя;
- *посягання на життя судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя* (ст. 379). Спеціальним складом злочину відносно вбивства (ст. 115 КК) є вбивство або замах на вбивство судді, народного засідателя чи присяжного або їх близьких родичів у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя;
- *погроза або насильство щодо захисника чи представника особи* (ст. 398). Кримінальний закон передбачає як окремі склади злочину вчинення щодо захисника, представника особи, та їх близьких родичів у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги таких дій: 1) погроза

вбивством, насильством або знищенням чи пошкодженням майна (ч. 1); 2) умисне заподіяння легких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень (ч. 2); 3) умисне заподіяння тяжкого тілесного ушкодження (ч. 3);

- *умисне знищення або пошкодження майна захисника чи представника особи* (ст. 399). Кримінально караним є умисне знищення або пошкодження майна, що належить захиснику чи представнику особи або їх близьким родичам, у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги;
- *посягання на життя захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги* (ст. 400). Спеціальним складом злочину відносно вбивства (ст. 115 КК) є вбивство або замах на вбивство захисника чи представника особи або їх близьких родичів у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги.

Злочини, що посягають на встановлений законом порядок доказування:

- *примушування давати показання* (ст. 373). Кримінальний закон забороняє примушувати особу давати показання при допиті шляхом незаконних дій з боку особи, яка проводить дізнання або досудове слідство (ч. 1), а також примушувати особу давати показання шляхом застосування насильства або знущання над особою (ч. 2);
- *завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину* (ст. 383);
- *завідомо неправдиве показання* (ст. 384);
- *відмова свідка від давання показань або відмова експерта чи перекладача від виконання покладених на нія обов'язків* (ст. 385);
- *перешкоджання з'явленню свідка, потерпілого, експерта, примушування їх до відмови від давання показань чи висновку* (ст. 386). Кримінально караними є дії, якими створюються перешкоди з'явленню свідка, потерпілого, експерта до суду, органів досудового слідства, тимчасових слідчих та тимчасових спеціальних комісій Верховної Ради України чи дізнання, примушування їх до відмови від давання показань чи висновку, а також до давання завідомо неправдивих показань чи висновку шляхом погрози вбивством, насильством, знищенням майна цих осіб чи їх близьких родичів або розголошення відомостей, що їх ганьблять, або під-

куп свідка, потерпілого чи експерта з тією самою метою, а також погроза вчинити зазначені дії з помсти за раніше дані показання чи висновок.

Злочини, що перешкоджають запобіганню, припиненню та розкриттю інших злочинів:

- *невжиття заходів безпеки щодо осіб, взятих під захист* (ст. 380). Службові особи правоохоронних органів несуть кримінальній відповідальності за неприйняття рішення, не своєчасне прийняття або прийняття недостатньо обґрунтованих рішень, а також невжиття, несвоєчасне вжиття достатніх заходів безпеки, якщо цим спричинено тяжкі наслідки. Підстави і порядок застосування заходів безпеки врегульовані КПК України;
- *розголошення відомостей про заходи безпеки щодо особи, взятої під захист* (ст. 381). Закон забороняє розголошувати відомості про заходи безпеки щодо особи, взятої під захист, службовою особою, якою прийнято рішення про ці заходи, особою, яка їх здійснює, або службовою особою, якій ці рішення стали відомі у зв'язку з її службовим становищем, а так само особою, взятою під захист, якщо ці дії спричинили шкоду здоров'ю особи, взятої під захист (ч. 1), або якщо вони спричинили смерть особи, взятої під захист, або інші тяжкі наслідки (ч. 2). Підстави і порядок застосування заходів безпеки врегульовані КПК України;
- *розголошення даних досудового слідства або дізнання* (ст. 387). Кримінально караним є порушення таємниці до судового слідства, а саме: розголошення без дозволу прокурора, слідчого або особи, яка провадила дізнання чи досудове слідство, даних досудового слідства чи дізнання особою, попередженою в установленому законом порядку про обов'язок не розголошувати такі дані;
- *приховування злочину* (ст. 396). Кримінально караним є заздалегідь не обіцяне приховування тяжкого чи особливо тяжкого злочину. Не підлягають кримінальній відповідальності за заздалегідь не обіцяне приховування злочину члени сім'ї чи близькі родичі особи, яка вчинила злочин, коло яких визначається законом.

Злочини, що перешкоджають виконанню судових рішень та посягають на встановлений закон порядок виконання та відбування покарань:

- *невиконання судового рішення* (ст. 382). Рішення суду є обов'язковими до виконання на всій території України. Службові особи, які умисно не виконують вироки, рішення, ухвали, постанови суду, що набрали законної сили, або чинять перешкоди їх виконанню підлягають кримінальній відповідальності;
- *приховування майна* (ст. 388). Особа підлягає кримінальній відповідальності за приховування майна, що підлягає конфіскації або на яке накладено арешт чи, яке описано;
- *ухилення від покарання, не пов'язаного з позбавленням волі* (ст. 389). Засуджені особи несуть кримінальну відповідальність за: 1) ухилення від сплати штрафу; 2) ухилення від покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю (ч. 1); 3) ухилення від відбудовання громадських робіт; 4) ухилення від відбудовання виїзних робіт. Конкретні дії, які кваліфікуються як ухилення від покарання, визначаються Кримінально-виконавчим кодексом України;
- *ухилення від відбудовання покарання у виді обмеження волі та у виді позбавлення волі* (ст. 390). Засуджені особи підлягають кримінальній відповідальності за: 1) самовільне залишення місця обмеження волі або злісне ухилення від робіт, або систематичне порушення громадського порядку чи встановлених правил проживання, вчинені особою, засудженою до обмеження волі (ч. 1); 2) неповернення до місця відбудовання покарання особи, засудженої до обмеження волі, якій було дозволено короткочасний виїзд, після закінчення строку виїзду (ч. 2); 3) неповернення до місця відбудовання покарання особи, засудженої до позбавлення волі, якій було дозволено короткочасний виїзд, після закінчення строку виїзду (ч. 3);
- *злісна непокоря вимогам адміністрації виправної установи* (ст. 391). Особи, які відбудовують покарання у виді обмеження волі або у виді позбавлення волі, підлягають кримінальній відповідальності за злісну непокору законним вимогам адміністрації виправної установи або іншу протидію адміністрації у законному здійсненні її функцій. Умовою відповідальності таких осіб є накладення протягом року стягнення у виді переведення до приміщення камерного типу (одиночної камери) або переведення на більш суворий режим від-

- бування покарання за порушення вимог режиму відбування покарання;
- *дії, що дезорганізують роботу виправних установ* (ст. 392). Особи, які відбувають покарання у виді позбавлення волі чи у виді обмеження волі, підлягають кримінальній відповідальності за тероризування у виправних установах засуджених або напад на адміністрацію, а також за організація з цією метою організованої групи або активну участь у такій групі;
 - *втеча з місця позбавлення волі або з-під варти* (ст. 393);
 - *втеча із спеціалізованого лікувального закладу* (ст. 394). Особа, щодо якої суд прийняв рішення про застосування до неї примусового лікування підлягає кримінальній відповідальності за втечу із спеціалізованого лікувального закладу, а також по дорозі до нього;
 - *порушення правил адміністративного нагляду* (ст. 395). Особа, щодо якої встановлено адміністративний нагляд, несе кримінальну відповідальність за самовільне залишення особою місця проживання з метою ухилення від адміністративного нагляду, а також неприбуття без поважних причин у визначений строк до обраного місця проживання особи. Порядок встановлення адміністративного нагляду визначається Законом України 1 грудня 1994 року "Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі".

§ 2. Окремі злочини проти правосуддя

Погроза або насильство щодо судді, народного засідателя чи присяжного (ст. 377).

Кримінальний закон передбачає як окремі склади злочину вчинення щодо судді, народного засідателя чи присяжного, а також щодо їх близьких родичів у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя таких дій:

- 1) погроза вбивством, насильством або знищенням чи пошкодженням майна;
- 2) умисне заподіяння побоїв, легких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень;
- 3) умисне заподіяння тяжкого тілесного ушкодження.

Основним безпосереднім об'єктом злочину є охоронюваний кримінальним законом відносини у сфері здійснення правосуддя, а саме діяльності судді, народного засідателя чи присяжно-

го. *Додатковим об'єктом* злочину є недоторканність і здоров'я особи. Потерпілими від злочину можуть бути: а) суддя; б) народний засідатель; в) присяжний; г) їхні близькі родичі.

Об'єктивна сторона злочину полягає у вчиненні таких дій: а) погроза вбивством, насильством або знищенням чи пошкодженням майна щодо судді, народного засідателя чи присяжного, а також щодо їх близьких родичів (ч. 1 ст. 377); б) умисне заподіяння побоїв, легких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень (ч. 2 ст. 377); в) умисне заподіяння тяжкого тілесного ушкодження (ч. 3 ст. 377).

Ці діяння вчиняються у зв'язку з діяльністю зазначених осіб, пов'язаною із здійсненням правосуддя. Погроза або насильство щодо судді, народного засідателя чи присяжного, а також щодо їх близьких родичів, якщо вони вчинені не у зв'язку зі здійсненням правосуддя потерпілим (їх близькими родичами), є злочинами проти здоров'я особи і кваліфікуються за відповідними статтями Особливої частини КК (ст.ст. 121, 122, 125, 129).

Розглянутий склад злочину є спеціальним складом злочину відносно побоїв — ст. 126, легких тілесних ушкоджень — ст. 125, середньої тяжкості тілесних ушкоджень — ст. 122, тяжких тілесних ушкоджень — ст. 121.

Злочин, передбачений ч. 1 ст. 377, є закінченим з моменту висловлення і сприйняття погрози потерпілим, а злочин, передбачений ч. 2 і 3 — з моменту заподіяння відповідних тілесних ушкоджень. Вчинення насильницьких дій у вигляді побоїв (ч. 2 ст. 377) є закінченим з моменту їх завдання.

Суб'єктом злочину, передбаченого ч. 1 ст. 377, а також умисного заподіяння потерпілому побоїв та легких тілесних ушкоджень (ч. 2 ст. 377) є особа, яка досягла 16 років, а суб'єктом заподіяння умисного середньої тяжкості (ч. 2 ст. 377) і тяжкого тілесного ушкодження (ч. 3 ст. 377) — особа яка досягла 14 років.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується виною у формі прямого умислу. Обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони злочину є усвідомлення винним соціального статусу потерпілого та зв'язку його дій з діяльністю потерпілого, пов'язаною із здійснення ним (його близьким родичем) правосуддя. Мотивами вчинення злочину є бажання припинити певні дії судді, народного засідателя чи присяжного або помста за їх діяльність.

Покарання за злочин: ч. 1 ст. 377 — виправні роботи на строк до двох років або арешт на строк до шести місяців, або обмеження волі на строк до трьох років, або позбавлення волі на строк до трьох років; ч. 2 ст. 377 — обмеження волі на строк до п'яти років або позбавлення волі на строк до шести років; ч. 3 ст. 377 — позбавлення волі на строк від п'яти до дванадцяти років.

Завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину (ст. 383)

Об'єктивна сторона злочину характеризується повідомленням суду, прокурору, слідчому або органу дізнання про вчинення злочину, якого насправді не було, або повідомлення про вчинення певного злочину особою, яка завідомо для винного його не вчиняла.

Злочин вважається закінченим з моменту надходження неправдивого повідомлення до суду, прокурора, слідчого або органу дізнання.

Суб'єкт злочину — це особа, яка досягла 16 річного віку.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується умисною виною.

Кваліфікуючими ознаками завідомо неправдивого повідомлення про вчинення злочину є:

- їх вчинення у поєднанні з обвинуваченням у тяжкому чи особливо тяжкому злочині;
- їх вчинення у поєднанні зі штучним створенням доказів обвинувачення чи захисту,
- вчинення з корисливих мотивів — ч. 2 ст. 393 КК.

Покарання за злочин: ч. 1 ст. 383 — виправні роботи на строк до двох років або арешт на строк до шести місяців, або обмеження волі на строк до трьох років, або позбавлення волі на строк до двох років; ч. 2 ст. 383 — обмеження волі на строк від двох до п'яти років або позбавлення волі на строк від двох до п'яти років.

Завідомо неправдиве показання (ст. 384).

Об'єктивна сторона злочину характеризується: а) завідомо неправдивим показанням свідка чи потерпілого; б) завідомо неправдивим висновком експерта; в) завідомо неправильним перекладом.

Завідомо неправдиві показання — це показання, які даються свідком чи потерпілим в ході слідчої чи судової дії (напри-

клад, допиту, очної ставки) і містять повністю або частково переказані відомості.

Завідомо неправдивий висновок експерта — це висновок експерта, що робиться в установленому законом і порядку і містить частково або повністю переказані відомості, або неправильну оцінку наявних даних.

Неправильний переказ — це переказ, зроблений перекладачем у встановленому законом порядку (усний або письмовий) і містить або переказування відомостей, або замовчування певних даних.

Злочин вважається закінченим з моменту вчинення зазначених дій.

Суб'єкт злочину — особа, досягла 16-річного віку і дає показання як свідок чи потерпілий у справі, призначена експертом або залучена як перекладач.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується виною у формі прямого умислу.

Кваліфікуючими ознаками завідомих неправдивих показань свідка чи потерпілого, висновку експерта або переказу, зробленого перекладачем є:

- їх вчинення у поєднанні з обвинуваченням у тяжкому чи особливо тяжкому злочині;
- їх вчинення у поєднанні зі штучним створенням доказів обвинувачення чи захисту,
- вчинення з корисливих мотивів — ч. 2 ст. 393 КК.

Покарання за злочин: ч. 1 ст. 384 — виправні роботи на строк до двох років або арешт на строк до шести місяців, або обмеження волі на строк до двох років; ч. 2 ст. 384 — виправні роботи на строк до двох років або обмеження волі на строк до п'яти років, або позбавлення волі на строк від двох до п'яти років.

Відмова свідка від давання показань або відмова експерта чи перекладача від виконання покладених на них обов'язків (ст. 385).

Об'єктивна сторона злочину характеризується: а) відмова свідка від давання показань; б) відмова експерта від виконання покладених на нього обов'язків; в) відмова перекладача від виконання покладених на нього обов'язків. Обов'язки свідка давати показання, а також обов'язки експерта і перекладача визначаються КПК України.

Суб'єкт злочину — це особа, яка досягла 16 річного віку і бере участь у справі як свідок, експерт, перекладач.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується виною у формі прямого умислу.

Покарання за злочин: за ст. 385: штраф від п'ятдесяти до трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арешт на строк до шести місяців.

I Законом встановлено, що особа не підлягає кримінальній відповідальності за відмову давати показання під час провадження дізнання, досудового слідства або в суді щодо себе, а також членів її сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом.

Втеча з місця позбавлення волі або з-під варти (ст. 393).

Об'єктивна сторона злочину полягає у самовільному залишенні місця позбавлення волі або місця перебування під вартою особою, яка відбуває покарання у виді позбавлення волі або арешту чи перебуває в попередньому ув'язненні. Самовільним визнається залишення, яке здійснено без відповідного дозволу та законних підстав. Злочин вважається закінченим з моменту фактичного залишення місця позбавлення волі або місця утримання під вартою.

Суб'єкт злочину — це особа, яка відбуває покарання у виді позбавлення волі або арешту, або до якої застосовано запобіжний захід у виді взяття під варту.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується виною у формі прямого умислу.

Кваліфікуючими ознаками втечі з місця позбавлення волі або з-під варти є:

- вчинення втечі повторно або за попередньою змовою групою осіб;
- вчинення втечі способом, небезпечним для життя чи здоров'я інших осіб;
- втеча поєднана із заволодінням зброєю чи з її використанням;
- втеча поєднана із застосуванням насильства чи погрозою його застосування;
- вчинення втечі шляхом підкопу,
- втеча поєднана з пошкодженням інженерно-технічних засобів охорони — ч. 2 ст. 393 КК.

Покарання за злочин: ч. 1 ст. 393 — позбавлення волі на строк від трьох до п'яти років; ч. 2 ст. 393 — позбавлення волі на строк від п'яти до восьми років.

Глава 33. ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ВСТАНОВЛЕНОГО ПОРЯДКУ НЕСЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ (ВІЙСЬКОВІ ЗЛОЧИНИ)

§ 1. Поняття і види військових злочинів

Ст. 65 Конституції України встановлює обов'язок громадян України захищати Вітчизну, незалежність та територіальну цілісність України.

Головною державною структурою, призначеною для збройного захисту України є Збройні Сили України, на які згідно зі ст. 17 Конституції України покладається оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності й недоторканості.

Збройні Сили України здатні виконати своє державне призначення лише за умови високої боєздатності та боєготовності, які забезпечуються належним порядком проходження військової служби. Від стану законності та воєнного правопорядку у Збройних Силах, та інших військових формуваннях, що створені, та діють відповідно до законодавства України, залежить ефективність виконання покладених на них державних задач. Окремі закони, військові статuti, керівництва та інші підзаконні нормативні акти точно і чітко регламентують практично всі сфери їх життя і діяльності. На військовослужбовців покладається дотримання Конституції України, військової присяги, законів та підзаконних актів, наказів командирів і начальників. Все це зумовлює специфіку суспільних відносин у сфері несення військової служби, а також особливості й суспільну небезпеку злочинів, що в цій сфері вчиняються. На відміну від інших груп злочинів, передбачених КК, поняття військового злочину наведене безпосередньо у ч. 1 ст. 401 розділу XIX Особливої частини КК України, згідно з яким *військовими злочинами* визнаються передбачені цим розділом злочини проти встановленого законодавством, порядку несення або проходження військової служби, вчинені військовослужбовцями, а також військовозобов'язаними під час проходження ними навчальних (чи перевірених) або спеціальних зборів. Це визначення розкриває не всі ознаки військового злочину, а лише специфічні, які відмежовують військові злочини від інших.

Водночас, загальні ознаки злочину залишаються цілком характерними і для військових злочинів.

Специфічними ознаками військового злочину є:

- *об'єкт* посягання — встановлений законодавством порядок несення або проходження військової служби;
- *суб'єкт* — військовослужбовець, а у випадку вчинення більшої кількості військових злочинів також і військовозобов'язаний під час проходження навчальних (перевірених) або спеціальних зборів;
- кримінальна протиправність — діяння визнається військовим злочином тільки в тому випадку, коли воно передбачене у розділі XIX Особливої частини КК України.

За умови відсутності хоча б однієї із ознак — діяння не може бути кваліфіковане як військовий злочин.

Родовим об'єктом військових злочинів є встановлений порядок несення або проходження військової служби (військовий правопорядок), під яким розуміють сукупність таких, що виникли у процесі життя та бойової діяльності військ, суспільних відносин, закріплених у законах, військових статутах, положеннях, керівництвах та інших актах законодавства. Склад цього порядку містить: а) порядок підлеглих та військової честі; порядок проходження військової служби; б) порядок експлуатації озброєння та військової техніки і користування військовим майном; в) порядок несення спеціальних служб; г) порядок зберігання військової таємниці; ґ) порядок здійснення своїх повноважень військовими службовими особами Збройних Сил та інших військових формувань; д) порядок виконання військового обов'язку на полі бою та в інших особливих умовах; е) порядок дотримання звичаїв та правил ведення війни. Конкретні військові злочини посягають на окремі сфери цього порядку, які є безпосередніми об'єктами вказаних злочинів.

Об'єктивна сторона військових злочинів характеризується вчиненням суспільно небезпечних діянь, що порушують встановлений порядок несення або проходження військової служби. Ці діяння можуть бути вчинені шляхом *дії* (ст.ст. 404, 405, 432), *бездіяльності* (ст.ст. 403, 425, 426) або *дії та бездіяльності* (ст.ст. 415, 417, 422).

Ряд військових злочинів містить в якості необхідної або кваліфікуючої ознаки, вказівку на настання тяжких наслідків (ст.ст. 416, 421), до яких належать зрив виконання бойового

завдання, загибель людей, заподіяння тілесних ушкоджень, знищення або пошкодження цінного військового майна, послаблення боєздатності підрозділу тощо.

Деякі військові злочини містять такі ознаки, як вчинення діяння в умовах воєнного стану, в бойовій обстановці, під час бою, в районі воєнних дій — ці ознаки свідчать про підвищену суспільну небезпеку діяння.

Воєнний стан — період фактичного знаходження України у стані війни з іншою державою.

Бойова обстановка — це певний стан окремих військовослужбовців, підрозділів, військових частин, з'єднань, за яким вони ведуть погоджені дії з метою розгрому військового супротивника, оволодіння важливими районами (рубежами) або утримання їх і виконання інших тактичних завдань. Бойова обстановка може виникнути під час загальновійськового, танкового, повітряного, протиповітряного, морського, наступального або оборонного бою, бою у місті, в оточенні, відбиття висадки морського десанту тощо. Бойова обстановка може виникнути в мирний час: при відбитті нападу на державний кордон України.

Поле бою — це частина території суші, водного або повітряного простору, на якій відбулося, відбувається або повинно відбутися озброєне зіткнення з противником.

Район військових дій — це простір ширший, ніж поле бою, тобто територія, яка зайнята під час бойових дій військами у межах від переднього краю фронту до розташування тилівих підрозділів фронту.

Суб'єктивна сторона військових злочинів може характеризуватись *умисною виною* (ст.ст. 402, 404, 406), *виною необережною* (ст.ст. 403, 412), деякі військові злочини можуть вчинятися як *умисно*, так і *необережно* (ст.ст. 418—420).

Суб'єктами військових злочинів є:

- 1) військовослужбовці Збройних Сил України;
- 2) військовослужбовці Служби безпеки України, внутрішніх військ МВС України;
- 3) військовослужбовці військових формувань, утворених відповідно до законів України;
- 4) особи, щодо яких є спеціальна вказівка в законодавстві України;
- 5) військовозобов'язані під час проходження ними навчальних (перевірних) або спеціальних зборів.

З цього випливає, що закон виділяє два види спеціальних суб'єктів військових злочинів — військовослужбовців та військовозобов'язаних під час проходження ними навчальних (перевірених) або спеціальних зборів.

Військовослужбовці — це громадяни України, які проходять військову службу у ЗС України та інших військових формуваннях (солдати, матроси, сержанти, старшини, прапорщики, мічмени, офіцери).

Військова служба — це державна служба особливого характеру, яка полягає у професійній діяльності придатних до неї за станом здоров'я і віком громадян України, пов'язаній із захистом Вітчизни.

Військовозобов'язані — це особи, які перебувають у запасі ЗС України чи інших військових формувань. Для військовозобов'язаних, призваних на збори, початком військової служби є перший день фактичного перебування на зборах, а закінченням цієї служби — останній день зборів.

Суб'єктами деяких військових злочинів можуть бути військовополонені ворожої армії, військовослужбовці України під час перебування в полоні у ворога.

Не є суб'єктами військових злочинів особи рядового та керівного складу органів внутрішніх справ, податкової міліції, робітники та службовці військових частин і установ, військові ліцеїсти. Не вважаються суб'єктами військових злочинів працівники відомчої воєнізованої охорони і моряки торговельних суден, хоча перші несуть вартову службу, а другі — вахтову. Особи, які проходять альтернативну (невійськову) службу, також не є суб'єктами військових злочинів.

Прийняття чи не прийняття військовослужбовцем військової присяги для визнання його суб'єктом військових злочинів не має значення. Необхідно пам'ятати, що з цього правила є два винятки: ст. 128 Статуту гарнізонної та вартової служб та ст. 335 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України забороняють призначати до варти та на бойове чергування військовослужбовців, які не склали військової присяги, а тому такі військовослужбовці не можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності за вчинення злочинів, передбачених ст.ст. 418, 420 КК України.

Ч. 3 ст. 401 передбачає, що співучасть у військових злочинах осіб, які не зазначені у цій статті, тягне відповідальність за відповідними статтями XIX розділу Особливої частини КК

України. Тобто, це положення є законодавчим визначенням принципу відповідальності співучасників злочинів зі спеціальним суб'єктом, або іншою мовою, виконавцями злочинів, передбачених ст.ст. 402—435 можуть бути тільки військовослужбовці, а іншими співучасниками (організаторами, підбурювачами, пособниками) — й цивільні особи. Співвиконавцями військових злочинів цивільні особи не можуть бути. Тому, коли військовослужбовець та цивільна особа спільно виконують об'єктивну сторону військового злочину, цивільна особа підлягає відповідальності за вчинення військового злочину як пособник, а військовослужбовець як виконавець.

Положення, яке містить ч. 4 ст. 401 КК України означає, що особа, яка вчинила військовий злочин, може бути звільнена від кримінальної відповідальності з застосуванням до неї заходів (стягнень), передбачених Дисциплінарним статутом Збройних Сил України. Це означає, що звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з вчиненням військовим злочинцем поєднується із застосуванням до військовослужбовця (військовозобов'язаного) дисциплінарного стягнення, передбаченого вищевказаним статутом. Якщо військовослужбовець або військовозобов'язаний вчинили інший, не військовий злочин, звільнення їх від кримінальної відповідальності застосування дисциплінарного стягнення не тягне.

Відповідно до *безпосереднього об'єкта* можуть бути виділені такі види військових злочинів:

- 1) проти порядку підлеглості та військової честі (ст.ст. 402 — 406);
- 2) проти порядку проходження військової служби (ст.ст. 407—409);
- 3) проти порядку користування військовим майном та його зберігання (ст.ст. 410 — 414);
- 4) проти порядку експлуатації військової техніки (ст.ст. 415—417);
- 5) проти порядку несення бойового чергування та інших спеціальних служб (ст.ст. 418—421);
- 6) проти встановленого порядку збереження військової таємниці (ст. 422);
- 7) військові службові злочини (ст.ст. 423—426);
- 8) проти порядку несення служби на полі бою та в районі воєнних дій (ст.ст. 427—433);

9) ЗЛОЧИНИ, відповідальність за які передбачена міжнародними конвенціями (ст.ст. 434—435). Злочини проти порядку підлеглості та військової честі:

- *непокора* (ст. 402). Закон визначає *непокору* як відкрити відмову виконати наказ начальника (командира), а також інше умисне невиконання наказу. Ті самі діяння, якщо вони вчинені групою осіб або спричинили тяжкі наслідки (ч. 2 ст. 402), або вчинені в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці (ч. 3 ст. 402), визнаються вчиненими при обтяжуючих обставинах. Непокора вчиняється тільки умисно;
- *невиконання наказу* (ст. 403). Кримінально караним є невиконання наказу начальника, вчинене за відсутності ознак, зазначених у ч. 1 ст. 402 КК України, якщо це спричинило тяжкі наслідки. *Невиконання наказу* — це різновид непокори, воно вчиняється без відвертої, відкритої відмови виконати наказ і характеризується необережністю у вигляді злочинної недбалості або самовпевненості (легковажність, не правильне розуміння наказу, забудькуватість тощо). Невиконання наказу за наявності пом'якшуючих обставин тягне застосування правил Дисциплінарного статуту ЗС України, невиконання наказу в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці, розглядається як злочин, вчинений при обтяжуючих обставинах (ч. 2 ст. 403);
- *опір начальникові або примушування його до порушення службових обов'язків* (ст. 404). Кримінальну відповідальність тягне опір начальникові, а також іншій особі, що виконує покладені на неї обов'язки з військової служби, або примушування їх до порушення цих обов'язків (ч. 1 ст. 404); ті самі дії, вчинені групою осіб, або зі застосуванням зброї, або такі, що спричинили тяжкі наслідки (ч. 2 ст. 404); дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, якщо вони вчинені в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці (ч. 3 ст. 404); дії, передбачені частинами другою або третьою цієї статті, якщо вони були пов'язані з умисним вбивством начальника або іншої особи, що виконує обов'язки з військової служби (ч. 4 ст. 404);
- *погроза або насильство щодо начальника* (ст. 405). Кримінально караними є погроза вбивством або заподіянням тілесних ушкоджень чи побоїв начальникові або знищенням чи пошкодженням його майна у зв'язку з виконанням ним обов'язків з військової служби (ч. 1 ст. 405); заподіяння ті-

лесних ушкоджень, побоїв або вчинення інших насильницьких дій щодо начальника у зв'язку з виконанням ним обов'язків з військової служби (ч. 2 ст. 405); дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені групою осіб, або із застосуванням зброї, або в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці (ч. 3 ст. 405);

- *порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглих* (ст. 406).

Вчинення дій, спрямованих проти порядку проходження військової служби:

- *самовільне залишення військової частини або місця служби* (ст. 407). Кримінально караними є самовільне залишення військової частини або місця служби військовослужбовцем строкової служби, а також нез'явлення його вчасно без поважних причин на службу у разі звільнення з частини, призначення або переведення, нез'явлення з відрадження, відпустки або з лікувального закладу тривалістю понад три доби, але не більше місяця (ч. 1 ст. 407); самовільне залишення військової частини або місця служби військовослужбовцем (крім строкової служби), а також нез'явлення його вчасно на службу без поважних причин тривалістю понад десять діб, але не більше місяця, або хоч і менше десяти діб, але більше трьох діб, вчинені повторно протягом року (ч. 2 ст. 407); самовільне залишення військової частини або місця служби, а також нез'явлення вчасно без поважних причин на службу тривалістю понад один місяць, вчинене особами, зазначеними в частинах першій або другій цієї статті (ч. 3 ст. 407); самовільне залишення військової частини або місця служби, а також нез'явлення вчасно на службу без поважних причин, вчинені в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці (ч. 4 ст. 407);
- *дезертирство* (ст. 408). Дезертирство, тобто самовільне залишення військової частини або місця служби з метою ухилення від військової служби, а також нез'явлення з тією самою метою на службу у разі призначення, переведення, з відрадження, відпустки або з лікувального закладу (ч. 1 ст. 408); дезертирство зі зброєю або за попередньою змовою групою осіб (ч. 2 ст. 408); діяння, передбачене частинами першою або другою цієї статті, вчинене в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці (ч. 3 ст. 408);

- *ухилення від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом* (ст. 409). Кримінальну відповідальність тягнуть ухилення військовослужбовця від несення обов'язків військової служби шляхом самокалічення або шляхом симуляції хвороби, підроблення документів чи іншого обману (ч. 1 ст. 409); відмова від несення обов'язків військової служби (ч. 2 ст. 409); діяння, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці (ч. 3 ст. 409).

Злочини проти порядку користування військовим майном та його зберігання:

- *викрадення, привласнення, вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем* (ст. 410). Кримінальна відповідальність передбачена за ті самі дії, вчинені військовою службовою особою із зловживанням службовим становищем, або повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або такі, що заподіяли істотну шкоду (ч. 2 ст. 410); дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, якщо вони вчинені в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці, розбій з метою заволодіння зброєю, бойовими припасами, вибуховими або іншими бойовими речовинами, засобами пересування, військовою та спеціальною технікою, а також вимагання цих предметів, поєднане з насильством, небезпечним для життя і здоров'я потерпілого (ч. 3 ст. 410);
- *умисне знищення або пошкодження військового майна* (ст. 411). Закон вважає кримінально караними умисне знищення або пошкодження зброї, бойових припасів, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна (ч. 1 ст. 411); ті самі дії, вчинені шляхом підпалу або іншим загальнонебезпечним способом, або якщо вони спричинили загибель людей чи інші тяжкі наслідки (ч. 2 ст. 411); дії, передбачені частиною другою цієї статті, вчинені в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці (ч. 3 ст. 411);
- *необережне знищення або пошкодження військового майна* (ст. 412). Необережне знищення або пошкодження зброї, бойових припасів, засобів пересування, військової та спеці-

альної техніки чи іншого військового майна, що заподіяло шкоду в великих розмірах (ч. 1 ст. 412); а також ті самі діяння, якщо вони спричинили загибель людей чи інші тяжкі наслідки (ч. 2 ст. 412), тягнуть за собою кримінальну відповідальність;

- *марнотратство або втрата військового майна* (ст. 413). Закон визначає, що продаж, застава, передача в користування військовослужбовцем строкової служби виданих йому для особистого користування предметів обмундирування або спорядження (марнотратство), а також втрата або зіпсування цих предметів внаслідок порушення правил їх зберігання (ч. 1 ст. 413); втрата або зіпсування ввірених для службового користування зброї, бойових припасів, засобів пересування, предметів технічного постачання чи іншого військового майна внаслідок порушення правил їх зберігання (ч. 2 ст. 413); діяння, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці (ч. 3 ст. 413) є кримінально каранними;
- *порушення правил поведження зі зброєю, а також із речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення* (ст. 414). Кримінальній відповідальності підлягають порушення правил поведження зі зброєю, а також із боєприпасами, вибуховими, радіоактивними та іншими речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення, якщо це заподіяло потерпілому тілесні ушкодження (ч. 1 ст. 414); те саме діяння, що заподіяло тілесні ушкодження кільком особам або смерть потерпілого (ч. 2 ст. 414); діяння, передбачене частиною першою цієї статті, що спричинило загибель кількох осіб чи інші тяжкі наслідки (ч. 3 ст. 414).

Злочини проти порядку експлуатації військової техніки:

- *порушення правил водіння або експлуатації машин* (ст. 415);
- *порушення правил польотів або підготовки до них* (ст. 416). Закон передбачає відповідальність за порушення правил польотів або підготовки до них, а також порушення правил експлуатації повітряних апаратів, що спричинило катастрофу або інші тяжкі наслідки (ст. 416);
- *порушення правил кораблеводіння* (ст. 417). Кримінальна відповідальність передбачена за порушення правил кораблеводіння, що спричинило загибель людей, загибель корабля або інші тяжкі наслідки (ст. 417).

Злочини проти порядку несення бойового чергування та інших спеціальних служб:

- *порушення статутних правил вартової служби чи патрулювання* (ст. 418);
- *порушення статутних правил несення прикордонної служби* (ст. 419). Кримінальна відповідальність передбачена за порушення статутних правил несення прикордонної служби особою, яка входить до складу наряду з охорони державного кордону України (ч. 1 ст. 419) або за діяння, передбачене частиною першою цієї статті, що спричинило тяжкі наслідки (ч. 2 ст. 419);
- *порушення статутних правил несення бойового чергування* (ст. 420). Кримінально караними є порушення статутних правил несення бойового чергування (бойової служби), встановлених для своєчасного виявлення і відбиття раптового нападу на Україну або для захисту безпеки України (ч. 1 ст. 420); діяння, передбачене частиною першою цієї статті, що спричинило тяжкі наслідки (ч. 2 ст. 420); діяння, передбачені частинами першою і другою цієї статті, що вчинені в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці (ч. 3 ст. 420);
- *порушення статутних правил внутрішньої служби* (ст. 421). Законом передбачена кримінальна відповідальність за порушення особою, яка входить у добовий наряд частини (крім варті і вахти), статутних правил внутрішньої служби, якщо воно спричинило тяжкі наслідки, запобігання яким входило в обов'язки даної особи (ч. 1 ст. 421); те саме діяння, вчинене в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці (ч. 2 ст. 421).

Злочини проти встановленого порядку збереження військової таємниці:

- *розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, або втрата документів чи матеріалів, що містять такі відомості* (ст. 422). Розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, за відсутності ознак державної зради (ч. 1 ст. 422); втрата документів, або матеріалів, що містять відомості військового характеру, які становлять державну таємницю, предметів, відомості про які становлять державну таємницю, особою, якій вони були довірені, якщо втрата

стала результатом порушення встановлених правил поводження із зазначеними документами, матеріалами або предметами (ч. 2 ст. 422); діяння, передбачені частинами першою або другою цієї статті, якщо вони спричинили тяжкі наслідки (ч. 3 ст. 422) тягнуть настання кримінальної відповідальності.

Військові службові злочини:

- *зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем* (ст. 423). Відповідальність настає за незаконне використання військовою службовою особою транспортних засобів, споруд чи іншого військового майна, а також незаконне використання підлеглого для особистих послуг чи послуг іншим особам, а також інше зловживання владою або службовим становищем, вчинене з корисливих мотивів чи в інших особистих інтересах або в інтересах третіх осіб, якщо таке діяння заподіяло істотну шкоду (ч. 1 ст. 423); ті самі діяння, якщо вони спричинили тяжкі наслідки (ч. 2 ст. 423); діяння, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені в умовах воєнного стану, або в бойовій обстановці (ч. 3 ст. 423). Примітка 1 до вказаної статті роз'яснює, що під *військовими службовими особами* розуміються військові начальники, а також інші військовослужбовці, які обіймають постійно чи тимчасово посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських обов'язків, або виконують такі обов'язки за спеціальним дорученням повноважного командування. Примітка 2 встановлює, що у ст.ст. 423 — 426 Кримінального кодексу України *істотною шкодою*, якщо вона полягає у завданні матеріальних збитків, вважається така шкода, яка в двісті п'ятдесят і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян, а *тяжкими наслідками* за цієї самої умови вважається шкода, яка у п'ятсот і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян;
- *перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень* (ст. 424). В даному випадку злочинним є перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень, тобто умисне вчинення дій, які явно виходять за межі надання цій особі прав чи повноважень, крім передбачених частиною другою цієї статті, якщо зазначені дії заподіяли істотну шкоду (ч. 1 ст. 424); засто-

- сування нестатутних заходів впливу щодо підлеглого або перевищення дисциплінарної влади, якщо ці дії заподіяли істотну шкоду, а також застосування насильства щодо підлеглого (ч. 2 ст. 424); діяння, передбачені ч. 2 цієї статті, що вчинені із застосуванням зброї, а також діяння, передбачені ч.ч. 1 або 2 цієї статті, якщо вони спричинили тяжкі наслідки (ч. 3 ст. 424); діяння, передбачені ч.ч. 1, 2 або 3 цієї статті, що вчинені в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці (ч. 4 ст. 424);
- *недбале ставлення до військової служби* (ст. 425). Відповідальність настає за недбале ставлення військової службової особи до служби, якщо це заподіяло істотну шкоду (ч. 1 ст. 425); те саме діяння, якщо воно спричинило тяжкі наслідки (ч. 2 ст. 425); діяння, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці (ч. 3 ст. 425);
 - *бездіяльність військової влади* (ст. 426). Умисне неприпинення злочину, що вчиняється підлеглим, або не порушення військовою службовою особою, що є органом дізнання, кримінальної справи щодо підлеглого, який вчинив злочин, а також інше умисне невиконання військовою службовою особою дій, які вона за своїми службовими обов'язками повинна була виконати, якщо це заподіяло істотну шкоду (ч. 1 ст. 426); ті самі діяння, якщо вони спричинили тяжкі наслідки (ч. 2 ст. 426); діяння, передбачені ч.ч. 1 або 2 цієї статті, вчинені в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці тягнуть кримінальну відповідальність.
- Злочини проти порядку несення служби на полі бою та в районі воєнних дій:
- *здача або залишення ворогові засобів ведення війни* (ст. 427);
 - *залишення гинучого військового корабля* (ст. 428). Залишення гинучого військового корабля командиром, який не виконав до кінця своїх службових обов'язків, а також особою зі складу команди корабля без належного на те розпорядження командира (ч. 1 ст. 428); те саме діяння, вчинене в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці (ч. 2 ст. 428) є кримінально каранними діяннями;
 - *самовільне залишення поля бою або відмова діяти зброєю* (ст. 429). Кримінальна відповідальність настає за самовіль-

не залишення поля бою або відмову під час бою діяти зброєю (ст. 429);

- *добровільна здача в полон* (ст. 430);
- *злочинні дії військовослужбовця, який перебуває в полоні* (ст. 431). Відповідальність передбачена за добровільну участь військовослужбовця, який перебуває в полоні, у роботах, що мають військове значення, або в інших заходах, які завідомо можуть заподіяти шкоду Україні або союзним з нею державам, за відсутності ознак державної зради (ч. 1 ст. 431); насильство над іншими військовополоненими або жорстоке поводження з ними з боку військовополоненого, який перебуває на становищі старшого (ч. 2 ст. 431); вчинення військовослужбовцем, який перебуває в полоні, дій, спрямованих на шкоду іншим військовополоненим, з корисливих мотивів або з метою забезпечення поблажливого до себе ставлення з боку ворога (ч. 3 ст. 431);
- *мародерство* (ст. 432);
- *насильство над населенням в районі воєнних дій* (ст. 433). Караним є насильство, протизаконне знищення майна, а також протизаконне відібрання майна під приводом воєнної необхідності, вчинювані щодо населення в районі воєнних дій (ч. 1 ст. 433); розбій, вчинюваний щодо населення в районі воєнних дій (ч. 2 ст. 433).

Військові злочини, відповідальність за які передбачена міжнародними конвенціями:

- *погане поводження з військовополоненими* (ст. 434). Відповідальність настає за погане поводження з військовополоненими, яке мало місце неодноразово, або пов'язане з особливою жорстокістю, або спрямоване проти хворих і поранених, а також недбале виконання обов'язків щодо них, на яких покладено їх лікування і піклування, за відсутності ознак більш тяжкого злочину (ст. 434);
- *незаконне використання символіки Червоного Хреста і Червоного Півмісяця та зловживання ними* (ст. 435). Караним є носіння в районі воєнних дій символіки Червоного Хреста або Червоного Півмісяця особами, які не мають на те права, а також зловживання в умовах воєнного стану прапорами чи знаками Червоного Хреста і Червоного Півмісяця або пофарбуванням, присвоєним санітарно-транспортним засобам (ст. 435).

§ 2. Окремі військові злочини

Порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості (ст. 406).

Кримінальна відповідальність настає за порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості, що виявилось в завданні побойів чи вчиненні іншого насильства (ч. 1 ст. 406); те саме діяння, якщо воно вчинене щодо кількох осіб або заподіяло легкі чи середньої тяжкості тілесні ушкодження, а також таке, що має характер знущання або глумлення над військовослужбовцем (ч. 2 ст. 406); дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені групою осіб, або із застосуванням зброї, або такі, що спричинили тяжкі наслідки (ч. 3 ст. 406).

Основним безпосереднім об'єктом даного злочину є порядок взаємовідносин між військовослужбовцями, які не знаходяться у відносинах підлеглості, а *додатковим обов'язковим об'єктом* — честь та гідність людини. У ряді випадків може бути наявним і *додатковий факультативний об'єкт* — життя та здоров'я людини або інші суспільні відносини.

Об'єктивна сторона злочину — порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості, що виявилось в: а) завданні побойів; б) вчиненні іншого насильства.

Якщо побойі чи інше насильство заподіяні одним військовослужбовцем іншому виключно на ґрунті особистих неприязних відносин, то такі дії повинні кваліфікуватися за статтями, що передбачають відповідальність за невійськові злочини (наприклад, ст. 126).

Статутні правила відносин між військовослужбовцями — це правила, визначені Дисциплінарним статутом та Статутом внутрішньої служби Збройних Сил України, дія яких цілком поширюється на всі інші військові формування України.

Відсутність між військовослужбовцями відносин підлеглості означає, що вони є рівними за званнями та посадами. Статутні правила взаємовідносин є обов'язковими для військовослужбовців незалежно від часу та місця їх знаходження, а тому дія ст. 406 поширюється і на випадки, коли відповідні порушення відбуваються поза межами військової частини або не в службовий час.

Суб'єкт злочину — військовослужбовець, який не знаходиться з потерпшим у відносинах підлеглості.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується виною у формі умислу. Необхідно мати на увазі, що ставлення особи до застосування насильства характеризується тільки прямим умислом, а до наслідків — будь-якою формою вини.

Кваліфікуючими ознаками злочину є:

- вчинення його щодо кількох осіб або заподіяння легких чи середньої тяжкості тілесних ушкоджень, а також таке, що має характер знущання або глумлення над військовослужбовцем (ч. 2 ст. 406);
- вчинення групою осіб або із застосуванням зброї, або таке, що спричинило тяжкі наслідки (ч. 3 ст. 406).

Тяжкі наслідки — заподіяння потерпілому тяжких тілесних ушкоджень, його вбивство, замах потерпілого на самогубство, самовільне залишення потерпілим частини або місця служби, його дезертирство, самокалічення і т. і.

Покарання за злочин: ч. 1 ст. 406 — тримання у дисциплінарному батальйоні на строк до одного року, або арешт на строк до шести місяців, або позбавлення волі на строк до трьох років; ч. 2 ст. 406 — тримання у дисциплінарному батальйоні на строк до двох років, або позбавлення волі на строк від двох до п'яти років; ч. 3 ст. 406 — позбавлення волі на строк від трьох до десяти років.

Порушення правил водіння або експлуатації машин (ст. 415). Кримінальна відповідальність настає за порушення правил водіння або експлуатації бойової, спеціальної чи транспортної машини, що спричинило потерпілому середньої тяжкості чи тяжкі тілесні ушкодження або загибель потерпілого (ч. 1 ст. 415); діяння, передбачене частиною першою цієї статті, що спричинило загибель кількох осіб (ч. 2 ст. 415).

Основним безпосереднім об'єктом злочину, що розглядається є правила водіння й експлуатації бойової, спеціальної чи транспортної машини, а *додатковим обов'язковим об'єктом* — життя і здоров'я людини.

Об'єктивна сторона злочину характеризується як дією, так і бездіяльністю, які виражаються в порушенні правил водіння або експлуатації бойової, спеціальної чи транспортної машини, суспільно небезпечними наслідками (тілесні ушкодження або загибель людей) та причинним зв'язком між ними.

Формами злочину є:

- 1) порушення правил водіння бойової, спеціальної чи транспортної машини;
- 2) порушення правил експлуатації цих машин.

Бойові машини — це танки, бронетранспортери, бойові машини піхоти (десанту), самохідні артилерійські та ракетні установки тощо.

Спеціальні машини — автокрани, автогрейдери, траншеєкопачі, трактори, бульдозери, санітарні машини та пересувні ремонтні майстерні і т.ін.

Транспортні машини — це легкові та вантажні автомашини, що призначені для перевезення особового складу, різного військового майна, озброєння, причепа до них, мотоцикли та т. ін.

Бойова, спеціальна чи транспортна машина обов'язково повинна належати до військового майна, тобто державного майна, яке закріплене за військовими частинами, закладами, установами чи організаціями. Якщо військовослужбовець порушив правила водіння або експлуатації машини, яка не є військовим майном (наприклад, керував власною машиною), вчинене не може кваліфікуватись за ст. 415 КК.

Експлуатація — використання машин за призначенням, крім безпосереднього водіння, а також проведення необхідного технічного обслуговування з виконанням відповідних вимог безпеки. *Порушення правил експлуатації* — це допуск до водіння особи, яка не має на це права, випуск в рейс технічно несправної машини та т. і. До відповідальності за ст. 415 за порушення правил експлуатації машин можуть бути притягнуті тільки військовослужбовці, на яких актами законодавства покладені обов'язки по експлуатації військової техніки та контролю за її технічним станом: техніки, заступники командирів частин і підрозділів по технічній частині, чергові парку, механіки — водії, старші машин тощо.

Суб'єкт злочину — військовослужбовець, який відповідає за експлуатацію військової машини або безпосередньо керує нею.

Суб'єктивна сторона характеризується необережною формою вини.

Ч. 2 ст. 415 передбачає кваліфікуючу ознаку злочину — загибель кількох осіб.

Покарання за злочин: ч. 1 ст. 415 — позбавлення волі на строк від двох до п'яти років; ч. 2 ст. 415 — позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років.

Порушення статутних правил вартової служби чи патрулювання (ст. 418).

Кримінальна відповідальність настає за порушення статутних правил вартової (вахтової) служби чи патрулювання, що спричинило тяжкі наслідки, для запобігання яким призначено дану варту (вахту) чи патрулювання (ч. 1); діяння, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці (ч. 2).

Безпосередній об'єкт злочину — порядок несення вартової (вахтової) служби чи патрулювання.

Статут гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України встановив основні правила вартової служби. В розвиток цих правил в гарнізонах, у військових частинах (на кораблях) розробляється додаткова документація: розклад гарнізонних (внутрішніх) варт, схеми розміщення постів у кожній варті, відомість наряду варт, таблиць постів, інструкція начальнику варті, план посилення охорони об'єктів і т. ін.

Несення вахтової служби визначається Корабельним статутом.

Варта — це озброєний підрозділ, відряджений для виконання бойового завдання з метою охорони та оборони військових об'єктів, бойових прапорів та осіб, яких тримають на гауптвахті або у дисциплінарній частині (батальйоні).

Вахта — особливий вид чергування на кораблях ВМС.

Патрулювання — призначене для підтримання порядку серед військовослужбовців за межами військових частин (на вулицях, в громадських місцях і т. і.).

Суб'єкт порушення правил вартової служби — будь-який військовослужбовець (військовозобов'язаний під час проходження зборів), який входить до складу варті.

Суб'єкт порушення правил вахтової служби — військовослужбовець (військовозобов'язаний), який несе корабельну або спеціальну вахту.

Суб'єкт порушення правил патрулювання — начальник патруля або патрульні, тобто особи зі складу патруля.

З *суб'єктивної сторони* порушення статутних правил вартової (вахтової) служби чи патрулювання можуть бути вчинені як умисно, так і через необережність, щодо наслідків — вина необережна.

Кваліфікуючими ознаками злочину, що розглядається, є вчинення його в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці.

Покарання за злочин: ч. 1 ст. 418 — обмеження волі на строк від двох до п'яти років або позбавлення волі на той самий строк; ч. 2 ст. 418 — позбавлення волі на строк від трьох до восьми років.

Здача або залишення ворогові засобів ведення війни (ст. 427).

Згідно з законом кримінальна відповідальність настає за здачу ворогові начальником ввірених йому військових сил, а також не зумовлене бойовою обстановкою залишення ворогові укріплень, бойової та спеціальної техніки чи інших засобів ведення війни, якщо зазначені дії вчинені не з метою сприяння ворогові (ст. 427).

Безпосередній об'єкт злочину — встановлений порядок управління військовим начальником військовими силами та засобами в умовах бойової обстановки.

Об'єктивна сторона злочину характеризується суспільно небезпечними діями або бездіяльністю, які виражаються у формі: а) здачі ворогові начальником ввірених йому військових сил; б) не зумовленого бойовою обстановкою залишення ворогові укріплень, бойової та спеціальної техніки чи інших засобів ведення війни.

Суб'єкт злочину — військовий начальник, який в бойовій обстановці здійснює оперативне управління (командування) підлеглими військовими силами, бойовою та спеціальною технікою чи іншими засобами ведення війни.

Військові начальники — це військовослужбовці, які для виконання певних завдань мають у своєму розпорядженні визначену кількість підлеглих, наділені правом віддавати останнім накази, розпорядження та інші обов'язкові для виконання вимоги і застосовувати до них дисциплінарну владу.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується як умисною (без мети сприяння ворогові), так і необережною формою вини. Якщо ж діяння вчинені з метою сприяння ворогові, їх необхідно кваліфікувати за ст. 111, як перехід на бік ворога в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту, або, як подання іноземній державі допомоги у проведенні підривної діяльності проти України.

Покарання за злочин: за ст. 427 — позбавлення волі від трьох до десяти років.

Самовільне залишення поля бою або відмова діяти зброєю (ст. 429).

Кримінально караним є самовільне залишення поля бою під час бою або відмова під час бою діяти зброєю.

Безпосереднім об'єктом злочину є порядок виконання військових обов'язків під час бою.

Об'єктивна сторона злочину, що розглядається характеризується суспільно небезпечними діями і проявляється в таких формах: а) самовільне залишення поля бою під час бою; б) відмова під час бою діяти зброєю.

Поле бою — це земельна (у межах населеного пункту тощо) ділянка, морський чи повітряний простір, на яких (в якому) ведеться бій.

Час бою — проміжок, упродовж якого триває той чи інший бій.

Існування бою у просторовій та часовій характеристиках свідчать про наявність бойової обстановки. Бойова обстановка може виникнути і в мирний час (збройний прикордонний конфлікт), а тому злочин, передбачений ст. 429, може мати місце і поза межами воєнного стану.

Місце і час вчинення є обов'язковими ознаками об'єктивної сторони злочину, що розглядається, за якими його перша форма відрізняється від злочинів, передбачених ч. 4 ст. 407, ч. 3 ст. 408, а друга — від злочинів, передбачених ч. 3 ст. 402 і ч. 3 ст. 409 (у формі обману чи відмови від несення обов'язків військової служби).

Суб'єкт злочину — будь-який військовослужбовець.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується умисною формою вини. Мотив — перш за все боягузтво, легкодухість, але можуть бути й інші мотиви, наприклад, релігійні.

Покарання за злочин: за ст. 429 — позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років.

Добровільна здача в полон (ст. 430).

Закон передбачає відповідальність за добровільну здачу в полон через боягузтво або легкодухість.

Безпосереднім об'єктом злочину є порядок виконання військового обов'язку в умовах воєнного стану та бойової обстановки.

Об'єктивна сторона злочину полягає у здачі в полон. Це може виражатися як у діях (військовослужбовець викидає білий прапор під час бою і здається в полон), так і в бездіяльності (залишається на полі бою під час відступу своїх військ і

здається в полон після зайняття відповідних бойових позицій ворожими військами).

Обов'язковою ознакою складу злочину, що розглядається є час вчинення: добровільна здача в полон може мати місце лише під час ведення військових дій.

Добровільна здача в полон означає, що військовослужбовець не примушується до здачі в полон своїм військовим начальником чи іншою особою та має можливість і в подальшому виконувати свій військовий обов'язок.

Суб'єкт злочину — будь-який військовослужбовець.

Суб'єктивна сторона злочину — прямиї умисел, поєднаний зі спеціальним мотивом — боягузством або легководухістю.

Покарання за злочин: за ст. 430 — позбавлення волі на строк від семи до десяти років.

Мародерство (ст. 432). Відповідальність настає за викрадення на полі бою речей, що знаходяться при вбитих чи поранених (мародерство).

Безпосереднім об'єктом злочину є бойова слава ЗС та честь військовослужбовця, а крім того — порядок дотримання звичаїв та правил війни.

Об'єктивна сторона злочину виражається у суспільно небезпечних діях — у викраденні на полі бою речей, що знаходяться при вбитих чи поранених, які є військовослужбовцями своїх або ворожих Збройних Сил чи з числа цивільного населення.

Під *речами* розуміють обмундирування та особисті речі (приватне майно), що знаходяться при вбитих чи поранених — гроші, годинники, коштовності, нагороди і т. ін. Викрадені, вони можуть бути на полі бою як під час бою, так і відразу після його закінчення, а також на ділянці, що знаходиться в тилу, але піддається обстрілу (бомбардуванню) ворогом. Злочин вважається закінченим з моменту заволодіння речами. Збирання зброї, боеприпасів, документів, що містять відомості військового характеру, інших предметів, що знаходяться при вбитих чи поранених для використання під час ведення військових дій не створює складу злочину, що розглядається.

Суб'єкт злочину — будь-який військовослужбовець.

Цивільні особи за такі діяння повинні підлягати відповідальності за злочини проти власності.

Суб'єктивна сторона злочину — прямиї умисел.

Покарання за злочин: за ст. 432 — позбавлення волі на строк від трьох до десяти років.

Глава 34. ЗЛОЧИНИ ПРОТИ МИРУ, БЕЗПЕКИ ЛЮДСТВА ТА МІЖНАРОДНОГО ПРАВОПОРЯДКУ

§ 1. Поняття і види злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку

Розділ XX Кримінального кодексу України 2001 року вперше виділив злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, які світове співтовариство визнає особливо небезпечними для людства, тому що вони, наприклад, ведення агресивної війни, застосування зброї масового знищення, геноцид, підривають основи міжнародних відносин і можуть призвести до загибелі людства. Важливою особливістю злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку є їх прямиий зв'язок з міжнародним кримінальним правом, яке ці діяння також визнає злочинами.

Джерелами норм про злочини, що розглядаються є статuti Нюрнберзького (1945 р.) і Токійського (1946 р.) військових трибуналів, статuti міжнародних кримінальних трибуналів по Югославії (1993 р.) та по Руанді (1994 р.), Римський Статут Міжнародного кримінального суду 1998 р., інші конвенції і резолюції ООН. Тому в багатьох випадках при кваліфікації злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку необхідно для з'ясування змісту норм чи окремих понять звернутися до міжнародно-правових джерел. Переважна більшість злочинів, що містяться у розділі XX, вважаються закінченими з моменту вчинення суспільно небезпечних дій, а суб'єктивна сторона всіх злочинів характеризується умислом. Відповідальність настає: за посягання на життя представника іноземної держави (ст. 443) — з 14 років, а за інші злочини — з 16 років. Ч. 5 ст. 49 КК передбачає, що давність не застосовується у разі вчинення злочинів проти миру та безпеки людства, передбачених у ст.ст. 437 — 439 і ч. 1 ст. 442.

Виходячи з їх об'єктів, злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку можна поділити на три групи:

- 1) злочини проти миру (ст.ст. 436 — 438, 447);
- 2) злочини проти безпеки людства (ст.ст. 439 — 442);
- 3) злочини проти міжнародного правопорядку (ст.ст. 443 — 446).

Злочини проти миру:

- *пропаганда війни* (ст. 436);
- *планування, підготовка, розв'язання та ведення агресивної війни* (ст. 437). Відповідальність настає за планування, підготовку або розв'язання агресивної війни чи воєнного конфлікту, а також участь у змові, що спрямована на вчинення таких дій (ч. 1) та за ведення агресивної війни або агресивних воєнних дій (**ч. 2**);
- *порушення законів та звичаїв війни* (ст. 438). Закон передбачає, що жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням, вигнання цивільного населення для примусових робіт, розграбування національних цінностей на окупованій території, застосування засобів війни, заборонених міжнародним правом, інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також віддання наказу про вчинення таких дій (ч. 1), та ті самі діяння, якщо вони поєднані з умисним вбивством (ч. 2 ст. 438) тягнуть за собою кримінальну відповідальність;
- *найшанство* (ст. 447). Караними є вербування, фінансування, матеріальне забезпечення, навчання найманців з метою використання у збройних конфліктах інших держав або на сильницьких діях, спрямованих на повалення державної влади чи порушення територіальної цілісності, а також використання найманців у військових конфліктах чи діях (ч. 1) та участь без дозволу відповідних органів державної влади у збройних конфліктах інших держав з метою одержання матеріальної винагороди (**ч. 2** ст. 447).

Злочини проти безпеки людства:

- *застосування зброї масового знищення* (ст. 439);
- *розроблення, виробництво, придбання, зберігання, збут, транспортування зброї масового знищення* (ст. 440). Кримінально караним є розроблення, виробництво, придбання, зберігання, збут, транспортування зброї масового знищення, забороненої міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України (ст. 440);
- *екоцид* (ст. 441). Закон визнає злочином масове знищення рослинного або тваринного світу, отруєння атмосфери або

водних ресурсів, а також вчинення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу (ст. 441);

- *геноцид* (ст. 442). Відповідальність передбачена за геноцид, тобто діяння, умисно вчинене з метою повного або часткового знищення будь-якої національної, етнічної, расової чи релігійної групи шляхом позбавлення життя членів такої групи чи заподіяння їм тяжких тілесних ушкоджень, створення для групи життєвих умов, розрахованих на повне чи часткове її фізичне знищення, скорочення дітонародження чи запобігання йому в такій групі або шляхом насильницької передачі дітей з однієї групи в іншу (ч. 1), та за публічні заклики до геноциду, а також виготовлення матеріалів із закличками до геноциду з метою їх розповсюдження, або розповсюдження таких матеріалів (ч. 2 ст. 442).

Злочини проти міжнародного правопорядку:

- *посягання на життя представника іноземної держави* (ст. 443);
- *злочини проти осіб та установ, що мають міжнародний захист* (ст. 444). Відповідно до цієї статті відповідальність несуть за напад на службові або житлові приміщення осіб, що мають міжнародний захист, а також викрадення або позбавлення волі цих осіб з метою впливу на характер їхньої діяльності, або на діяльність держав чи організацій, які вони представляють, або з метою провокації війни чи міжнародних ускладнень (ч. 1), або за погрозу вчинення дій, передбачених частиною першою цієї статті (ч. 2 ст. 444);
- *незаконне використання символіки Червоного Хреста і Червоного Півмісяця* (ст. 445). Відповідальність передбачена за незаконне використання символіки Червоного Хреста і Червоного Півмісяця, крім випадків, передбачених КК (ст. 445);
- *піратство* (ст. 446). Закон визнає караним піратство, тобто використання з метою одержання матеріальної винагороди або іншої особистої вигоди озброєного чи неозброєного судна для захоплення іншого морського чи річкового судна, застосування насильства, пограбування або інших ворожих дій щодо екіпажу чи пасажирів такого судна (ч. 1). Ч. 2 ст. 446 передбачає відповідальність за ті самі діяння, якщо вони вчинені повторно або спричинили загибель людей чи інші тяжкі наслідки.

§ 2. Окремі склади злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку

Пропаганда війни (ст. 436). Відповідальність настає за публічні заклики до агресивної війни або до розв'язання воєнного конфлікту, а також виготовлення матеріалів із закликами до вчинення таких дій з метою їх розповсюдження або розповсюдження таких матеріалів.

Безпосередній об'єкт злочину — мир між державами та народами.

Об'єктивну сторону злочину утворюють дії у таких формах: а) публічні заклики до агресивної війни або до розв'язання воєнного конфлікту; б) виготовлення матеріалів із закликами до агресивної війни або до розв'язання воєнного конфлікту; в) розповсюдження таких матеріалів.

Суб'єкт злочину — загальний, будь-яка особа.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом.

Виготовлення матеріалів повинно здійснюватись з обов'язковою метою — їх розповсюдження.

Покарання за злочин: за ст. 436 — виправні роботи на строк до двох років або арешт на строк до шести місяців, або позбавлення волі на строк до трьох років.

Застосування зброї масового знищення (ст. 439).

Закон визнає караним застосування зброї масового знищення, забороненої міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України (ч. 1), а також те саме діяння, якщо воно спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки (ч. 2 ст. 439).

Безпосередній об'єкт злочину — безпека людства.

Предмет злочину — зброя масового знищення, зокрема, бактеріологічна, хімічна, ядерна, але заборона останньої у міжнародному праві має обмежений характер. До зброї масового знищення належать також лазерна, інфразвукова, радіологічна, променева та деякі інші види зброї, проте, міжнародними договорами їх застосування не заборонено.

Об'єктивна сторона злочину полягає у застосуванні зброї масового знищення, забороненої міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Суб'єкт злочину — загальний.

Суб'єктивна сторона злочину — умисел. Мотив і мета цього злочину можуть бути різними. Частина 2 ст. 439 встановлює відповідальність за кваліфікований вид злочину.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 439 — позбавлення волі на строк від восьми до дванадцяти років; за ч. 2 ст. 439 — позбавлення волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років або довічне позбавлення волі.

Посягання на життя представника іноземної держави (ст. 443).

Злочином визнається вбивство або замах на вбивство представника іноземної держави або іншої особи, яка має міжнародний захист, з метою впливу на характер їхньої діяльності або на діяльність держав чи організацій, які вони представляють, або з метою провокації війни чи міжнародних ускладнень (ст. 443).

Основний безпосередній об'єкт злочину — мирне співіснування та співробітництво України з іншими державами, безпека держави у сфері політики, а *обов'язковий додатковий об'єкт* — життя представника іноземної держави або іншої особи, яка має міжнародний захист.

Об'єктивна сторона злочину характеризується суспільно небезпечними діями або бездіяльністю і виражається в двох формах: а) вбивство особи, яка має міжнародний захист; б) замах на вбивство такої особи.

Суб'єкт злочину — особа, яка досягла 14-річного віку.

Суб'єктивна сторона характеризується умислом.

Покарання за злочин: за ст. 443 — позбавлення волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років або довічне позбавлення волі.

Література

- Александров Ю. В., Андрушко П. П., Антипов В. І., Клименко В. А., Матишевський П. С. **Науково-практичний коментар до кримінального кодексу України** / За ред. С. С. Яценка. — 2-е вид., перероб. та доп. — К.: А. С. К., 2002. — 966 с.
- Александров Ю. В., Антипов В. І., Володько М. В., Дудоров О. О., Клименко В. А. **Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник** / Національна академія внутрішніх справ України; Київський ін-т внутрішніх справ; Міжнародний ін-т лінгвістики і права; Академія державної податкової служби України / Я. Ю. Кондратьєв (ред.). — К.: Правові джерела, 2002. — 432 с.
- Александров Ю. В., Антипов В. І., Дудоров О. О., Клименко В. А., Коробченко В. М. **Кримінальне право в запитаннях і відповідях. Загальна частина: Посібник для підготовки до іспитів** / Національна академія внутрішніх справ України; Київський ін-т внутрішніх справ; Київський міжнародний ун-т / Вадим Арсенович Клименко (заг. ред.). — К.: Атіка, 2003. — 288 с.
- Бажанов М. І., Баулін Ю. В., Борисов В. І., Гаарши С. Б., Дорош Л. В. та ін. **Кримінальне право України. Особлива частина: Підручник для студ. вищ. навч. закл.** / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. — К.: Юрінком Інтер, 2001.—494 с.
- Бажанов М. І., Баулін Ю. В., Борисов В. І., Гаарши С. Б., Кривоченко Л. М. та ін. **Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник для студ. вищих навч. закл.** / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. — К.: Юрінком Інтер, 2002. — 415 с.
- Матишевський П. С. **Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник для студ. юрид. вищ. навч. закладів і ф-тів.** — К.: А. С. К., 2001. — 347с.
- Навроцький В. О. **Наступність кримінального законодавства України: Порівняльний аналіз КК України 1960 р. та 2001 р.** / Львівській національний ун-т ім. Івана Франка. — К.: Атіка, 2001. — 272 с.
- Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року** / За ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. — К.: Каннон, 2003. — 1104 с.
- Новий кримінальний кодекс України: питання застосування і вивчення:** Матеріали міжнарод. наук.-практ. конф. "Питання застосування нового Кримінального кодексу України", 25—26 жовтня 2001 р., м. Харків / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого; Харківський Центр по вивченню організованої злочинності; Інститут вивчення проблем злочинності Академії правових наук України / В. В. Сташис (Голов.ред.редкол.). — К.: Юрінком Інтер, 2002. — 272 с

Показчик термінів і понять

- Автоматизовані комп'ютерні системи 246
 Авторське право і суміжні права 150
 Активне сприяння розкриттю злочину 55
 Аліменти 149
 Амністія 91
 Арешт 70
 Банкрутство 180
 Безгосподарське використання земель 190
 Безпека виробництва 198
 Безпосередній об'єкт 19
 Блокування транспортних комунікацій 204
 Бойова обстановка 268
 Бюджетна система 178
 Валютні рахунки 178
 Вбивство 117
 Вбивство через необережність 123
 Ветеринарні правила 188
 Великий розмір 160
 Виборче право 152
 Вибірчі бюлетені 152-153
 Вибухові речовини 198
 Вибухонебезпечні підприємства 201
 Виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів 223
 Види покарань 65
 Виконавець 36
 Виконання наказу або розпорядження 50
 Виконання спеціального завдання 52
 Використання службовою особою влади чи службового становища 169, 248
 Викрадення людини 137
 Викрадення шляхом демонтажу та іншим засобом електричних мереж, кабельних ліній зв'язку та їх обладнання 158
 Вимагання 166
 Вимагання хабара 249
 Вина 24
 Виправні роботи 68
 Випробування 86
 Випуск або реалізація недоброякісної продукції 174
 Випуск в експлуатацію технічно несправних транспортних засобів 206
 Виробництво наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів 223
 Виручка в іноземній валюті 178
 Відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом 182
 Відмова свідка від давання показань 264
 Відомості про екологічний стан 186
 Військові злочини 266
 Військовослужбовці 269
 Вогнепальна зброя 197
 Водний транспорт 204
 Воєнний стан 268
 Втеча з місця позбавлення волі або з-під варти 265
 Втрата документів, що містять державну таємницю 228
 Втручання в діяльність захисника чи представника особи 257
 Втручання в діяльність працівника правоохоронного органу 235
 Втручання в діяльність судових органів 257
 Втручання у діяльність державного діяча 235
 Геноцид 228
 Готування до злочину 25
 Грабіж 162
 Громадські роботи 68
 Давання хабара 254
 Давність 59
 Дезертирство 272
 Державна зрада 114
 Державна таємниця 230
 Державний кордон 231
 Диверсія 116
 Диски для лазерних систем зчитування 181
 Диспозиція 12
 Дії, що дезорганізують роботу виправних установ 261
 Дійове каяття 30
 Діяння 16
 Діяння пов'язане з ризиком 51
 Добровільна відмова 29
 Добровільна здача в полон 284

- Доведення до самогубства 124
Довічне позбавлення волі 71
Додатковий об'єкт 19
Документи 240
Дорогоцінне каміння 182
Дорогоцінні метали 182
Екологічна безпека 185
Експлуатація дітей 140
Електронно-обчислювальні машини 246
Житло 160
Заборонені види господарської діяльності 180
Забруднення атмосферного повітря 186
Забруднення земель 186
Забруднення моря 187
Завідомо незаконні затримання, привід або арешт 256
Заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовим становищем 169
Загальна частина 8
Закінчений замах 27
Закінчений злочин 25
Залишення в небезпеці 133
Залізничний транспорт 204
Замах на злочин 27
Заміна невідбутої частини покарання більш м'яким 89
Заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою 158
Зараження венеричною хворобою 132
Зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби 131
Засоби вчинення злочину 21
Застереження 105
Затримання особи, яка вчинила злочин 48
Захист рослин 188
Захоплення заручників 138
Захоплення представника влади або працівника правоохоронного органу як заручника 236
Зберігання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів 218
Зброя 197
Звільнення від відбування покарання 83
Звільнення від кримінальної відповідальності 54
Звільнення від покарання 83
Згвалтування 143
Злісна непокора вимогам адміністрації виправної установи 260
Зловживання військової службової особи владою або службовим становищем 276
Зловживання владою або службовим становищем 249
Злочинна недбалість 24
Злочинна організація 196
Злочинна самовпевненість 24
Зміна обстановки 57
Значна шкода 160
Знищення або пошкодження майна 172
Знищення або пошкодження майна захисника чи представника особи 258
Знищення або пошкодження майна працівника правоохоронного органу 236
Зняття судимості 97
Зупинення поїзда 205
Ідеальна сукупність 43
Інше приміщення 160
Катування 130
Кваліфікація злочинів 111
Комп'ютери 243
Комп'ютерна інформація 244
Комп'ютерні мережі 243
Континентальний шельф 187
Контрабанда 176
Контрабанда наркотичних засобів 221
Конфіденційна інформація 229
Конфіскація майна 69
Корисливий мотив 159
Крадіжка 161
Крайня необхідність 49
Кримінальна відповідальність 10
Кримінальне право 8
Кримінальний закон 11
Легалізація доходів, одержаних злочинним шляхом 182
Легке тілесне ушкодження 128
Ліквідація наслідків екологічного забруднення 185
Лісові масиви 188
Магістральні нафтопроводи 207

- Майно 159
 Марки акцізного збору 180
 Мародерство 285
 Матеріальний склад 25
 Мережі електров'язку 243
 Мета вчинення злочину 23
 Металобрухт 182
 Міжнародні польоти 229
 Місця для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів 226
 Множинність злочинів 38
 Мордування 129
 Нагляд батьків 105
 Наруга над державними символами 235
 Наруга над могилою 210
 Насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом 144
 Насильство 164
 Напад 164
 Національна безпека 113
 Невиконання наказу 271
 Невиконання судового рішення 260
 Невиплата заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат 156
 Незакінчений замах 27
 Незакінчений злочин 25
 Незаконне введення в організм наркотичних засобів 225
 Незаконне позбавлення волі або викрадення людини 137
 Незаконне поміщення в психіатричний заклад 141
 Ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані 134
 Неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей 136
 Необережність 24
 Необхідна оборона 46
 Неосудність 32
 Непоко́ра 271
 Непрямий умисел 24
 Номери вузлів та агрегатів транспортного засобу 206
 Об'єкт злочину 18
 Об'єктивна сторона 20
 Об'єкти природно-заповідного фонду 188
 Обман 168
 Обман покупців та замовників 174
 Обмеження волі 70
 Обмеження дозвілля 19S
 Обставини, що обтяжують покарання 74
 Обставини, що пом'якшують покарання 74
 Одержання незаконної винагороди працівником державного підприємства, установи чи організації 238
 Одержання хабара 253
 Оди́ничний злочин 38
 Організатор 37
 Організована група 35
 Особлива частина 9
 Особливо великий розмір 161
 Осудність 22
 Отримання освіти 151
 Охорона вод 187
 Охорона надр 186
 Пенітенціарний рецидив 44
 Перевезення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів 224
 Перевищення влади або службових повноважень 250
 Передача або збирання відомостей, що становлять конфіденційну інформацію 229
 Передача особи на поруки 57
 Пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів 224
 Перетинання державного кордону 231
 Перешкодження діяльності народного депутата України та депутата місцевої ради 237
 Перешкодження законній діяльності професійних спілок, політичних партій, громадських організацій 170
 Перешкодження законній професійній діяльності журналістів 154
 Перешкодження з'явленню свідка, потерпілого, експерта, примушування їх до відмови від давання показань чи висновку 258
 Печатки 240-241
 Підакци́зні товари 178

- Підбурювач 36
 Підміна дитини 139
 Підроблені гроші 175
 Підроблення знаків поштової оплати і проїзних квитків 180
 Підстава кримінальної відповідальності 10
 Платіжні картки 176
 Побої 129
 Погроза 163
 Повідомлення про вчинення злочину 263
 Повітряний транспорт 204
 Повторність злочинів 41
 Повторність однорідних злочинів 161
 Повторність тождних злочинів 41
 Погашення судимості 95
 Погроза або насильство щодо захисника чи представника особи 257
 Погроза або насильство щодо працівника правоохоронного органу 235
 Погроза або насильство щодо службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок 236
 Погроза або насильство щодо судді, народного засідателя чи присяжного 261
 Погроза знищення майна 159
 Позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу 67
 Позбавлення волі 71
 Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю 67
 Показання 263
 Покарання 61
 Поле бою 268
 Половання 189
 Помилування 92
 Попередня змова групи осіб 35
 Порубка лісу 188
 Порушення обов'язків щодо охорони майна 159
 Порушення права на безоплатну медичну допомогу 151
 Порушення права на захист 256
 Порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами 207
 Порушення правил водіння або експлуатації машин 280
 Порушення правші, норм і стандартів, що стосуються забезпечення дорожнього руху 206
 Незаконне заволодіння транспортним засобом 208
 Порушення рівноправності громадян 148
 Порушення статутних правил взаємовідносин 279
 Порушення чинних на транспорті правил 206
 Посів або вирощування снотворного маку чи конопель 217
 Посібник 36
 Постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови 257
 Посягання на життя захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги 258
 Посягання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця 239
 Посягання на життя судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя 257
 Посягання на здоров'я людей під приводом проповідання релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів 151
 Релігійні обряди 151
 Пошкодження майна 172
 Пошкодження ліній зв'язку 237
 Пошкодження релігійних споруд чи культових будинків 150
 Права на винахід, корисну модель, промисловий зразок, топографію інтегральної мікросхеми, сорт рослин, раціоналізаторську пропозицію 150
 Правила екологічної безпеки 185
 Предмет злочину 19
 Представники влади 248
 Препаратори 221

- Приватизаційні папери 175
 Приватизація 175
 Привласнення 170
 Привласнення особою знайденого або чужого майна, що випадково опинилося в неї 159
 Придбання або збут майна, завідомо здобутого злочинним шляхом 159
 Придбання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів 223
 Призначення покарання 75
 Примирення винного з потерпілим 56
 Примусове лікування 101
 Примусові заходи медичного характеру 98
 Примушування давати показання 258
 Примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань 238
 Примушування до вступу в статевий зв'язок 144
 Притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності 256
 Приховування злочину 259
 Приховування майна 260
 Причинний зв'язок 21
 Провокація хабара 255
 Продовжуваний злочин 39
 Промисел 190
 Проникнення 160
 Протидія законній господарській діяльності 181
 Протиправність 17
 Прямий умисел 24
 Психотропні речовини 221
 Пеування земель 186
 Публічне вживання наркотичних засобів 219
 Реальна сукупність 43
 Релігійний обряд 151
 Релігійні святині 151
 Референдум 148
 Рецидив 43
 Роботи з підвищеною небезпекою 200
 Родовий об'єкт 19
 Розбещення неповнолітніх 146
 Розбій 164
 Розголошення відомостей про заходи безпеки щодо особи, взятої під захист 259
 Розголошення даних досудового слідства або дізнання 259
 Розголошення державної таємниці 230
 Розтрата 170
 Самовільне залишення військової частини або місця служби 272
 Самовільне присвоєння владних повноважень або звання службової особи 237
 Самоправство 238
 Санкція 13
 Середньої тяжкості тілесне ушкодження (з необережності) 130
 Середньої тяжкості тілесне ушкодження (умисне) 126
 Сильнодіючі речовини 218
 Системи захисту довкілля 186
 Скарб 159
 Склад злочину 17
 Складання покарань 78
 Складений злочин 40
 Службова недбалість 252
 Службове підроблення 252
 Службові обмеження для військово-службовців 69
 Службові особи 247
 Спеціальний рецидив 44
 Спеціальний суб'єкт 23
 Співвиконавство 34
 Співучасть у злочині 33
 Спонування неповнолітніх до застосування допінгу 220
 Спосіб вчинення злочину 21
 Стадії вчинення злочину 24
 Статеві зносини з особою, яка досягла статевої зрілості 145
 Страйк 148
 Суб'єкт злочину 21
 Суб'єктивна сторона 23
 Судимість 93
 Сукупність вироків 80
 Сукупність злочинів 42
 Суспільна небезпечність 16
 Схиляння до вживання наркотичних засобів 219
 Схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів 220
 Сховище 160
 Таємниця голосування 147
 Таємниця усиновлення 150
 Терористичний акт 192
 Тілесні ушкодження 125

- Тлумачення кримінального закону 13
Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо передачі людей 139
Транспортні засоби 204
Триваючий злочин 39
Тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців 70
Тяжке тілесне ушкодження (з небезрежності) 130
Тяжке тілесне ушкодження (умисне) 125
Угода про працю 148
Угон 204
Умисел 24
Умисне вбивство 118
Умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини 121
Умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця 122
Умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання 120
Умисне знищення або пошкодження майна 172
Умисне знищення або пошкодження майна судді, народного засідателя чи присяжного 257
Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання 88
Усиновлення 150
Усічений склад злочину 25
Утримання непрацездатних батьків 149
Ухилення від військового обліку або спеціальних зборів 233
Ухилення від покарання 260
Уявна оборона 47
Фактична повторність 41
Фальсифікація засобів вимірювання 174
Фізичний або психічний примус 49
Фіктивне підприємництво 181
Формальний склад 25
Хабарництво 249
Хуліганство 212
Цінні папери 183
Шахрайство 168
Шахрайство з фінансовими ресурсами 183
Шляхи сполучення 204
Шпигунство 114
Штамп 240
Штраф 66
Щире покаяння особи 55
Ядерні матеріали 194

**Вексельний обіг в Україні:
Законодавство, коментарі, роз'яснення,
практика судів, зразки документів
(Серія "Юридична бібліотека")
Упорядкування, коментарі
відомого експерта О.М.Єфімова.
2003 р. 476 с Обкладинка тверда.
Ціна 24 грн.**

Ця книга являє собою повний збірник законодавства, нормативних актів та інших документів, що регулюють вексельний обіг в Україні, з коментарями та роз'ясненнями.

Ексклюзивність даного видання полягає не лише в тому, що воно містить два основоположних вексельних закони: Уніфікований закон про переказні векселі та прості векселі та Закон України "Про обіг векселів в Україні", численні нормативні акти, якими регулюється вексельний обіг в Україні, а ще й у тому, що вказані два основних вексельних закони мають по-статейний коментар.

При коментуванні одних статей законів використані перехресні посилання до інших статей, що надає йому вигляду однієї комплексної системи сприйняття вексельного законодавства та дозволяє зрозуміти правовідносини у поєднанні усіх норм вексельного права.

Окремі спірні моменти вексельного права автор подає із висвітленням протилежних точок зору, що дозволить читачам самим поміркувати над такими проблемами та визначитися із своєю власною позицією щодо цього.

Крім коментарів, видання містить нормативні акти, якими слід керуватися в повсякденній роботі з векселями, та які необхідні задля систематичного сприйняття вексельного права, як системи права України.

Книга буде корисною юристам, економістам, бухгалтерам, податківцям, студентам юридичних та економічних спеціальностей.

Читацький клуб
ЮРИДИЧНА БІБЛІОТЕКА
видавництва "Прецедент"

Придбавши будь-яке з видань серії ЮРИДИЧНА БІБЛІОТЕКА,
Ви маєте можливість вступити до нашого читацького клубу та отримати
постійну знижку 5% на всі книжки серії.

Для цього необхідно заповнити та направити на нашу адресу
(03067, м. Київ-67, Аб./скр. 3) заяву такого змісту:

*"Прошу прийняти мене до читацького клубу "Юридична бібліотека"
видавництва "Прецедент". Про себе сповіщаю такі дані:*

- 1) Прізвище, ім'я, по батькові _____
- 2) Поштова адреса _____
- 3) Електронна адреса _____
- 4) Домашній телефон _____
- 5) Місце роботи, посада _____
- 6) Місце навчання, курс _____
- 7) Мене здебільшого цікавить література:... _____
- 8) Підпис _____."

Після отримання заяви, ми надамо Вам індивідуальний номер
та запропонуємо нашу літературу на пільгових засадах:

скільки б книжок Ви не замовили —
платите за поштову пересилку тільки однієї,
доставка решти — безкоштовно;

якщо Ви придбали будь-яку з книжок серії, надішліть нам купон —
отримаєте знижку 1 грн на придбання іншого видання;
X

Купон на знижку 1 грн.

ШБ читача _____

Індивідуальний номер члена клубу ЮБ _____

Придбано видання: *Кримінальне право України: Навчальний посібник / За
ред. О.М.Омельчука. - К.: Наукова думка, Прецедент, 2004.*

Місце придбання _____

Видання серії "ЮРИДИЧНА БІБЛІОТЕКА" можна
передплатити на кожному поштовому відділенні.
(передплатний індекс 09883),

а також замовити на сайті
www.lawlibrary.com.ua